

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний
університет імені Івана Франка**

О.О. Максимова

**Досягнення успіху шестирічним
першокласником**

**Навчальний посібник
(за ред. професора М.В.Левківського)**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
Лист №1.4/18-Г-619 від 24.04.07 р.*

**Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2009**

УДК 371.011 (07)

ББК 74.200 р

М 17

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
Лист №1.4/18-Г-619 від 24.04.07 р.*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
протокол № 9 від 23.03.2007 р.*

Рецензенти:

Васянович Г.П. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу гуманітарної освіти Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти АПН України

Хомич Л.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу проблем виховання у професійно-технічних закладах Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України

Тернопільська В.І. – кандидат педагогічних наук, докторант Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Максимова О.О.

М 17

Досягнення успіху шестирічним першокласником: Навчальний посібник / За ред. проф. М.В.Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009.– 192 с.

Навчальний посібник окреслює сутність успіху, розглядає чинники, що впливають на його досягнення, педагогічні умови, що оптимізують цей процес, шляхи розвитку успішності дітей. Розривається зміст суб'єкт-суб'єктної взаємодії у виховному процесі. Пропонуються конкретні системні форми роботи з дітьми відносно поставленої проблеми, а також з вихователями і батьками, які, як найближче оточення дитини, мають безумовний вплив на її успішне становлення. Адресується студентам педуніверситетів, учням педколеджів, вчителям, вихователям.

УДК 371.011 (07)

ББК 74.200 р

Навчальне видання

МАКСИМОВА Олена Олександрівна

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 18.02.09. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 10.7. Обл. вид. арк. 8.0. Наклад 300. Зам. 45

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво про державну реєстрацію:

серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

Електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

© Максимова О.О., 2009.

ЗМІСТ

Вступ.....	4–5
Сутність успіху.....	6–14
Чинники успіху.....	15–26
Педагогічні умови, що оптимізують досягнення успіху....	27–33
Суб'єкт-суб'єктна взаємодія у виховному процесі як домінантна умова формування успішної особистості.....	34–57
Спрямованість вчителя на успіх вихованця.....	58–64
Методичні засади розвитку успішності шестирічних дітей.....	65–75
Виховний курс “Успіх у моєму житті”.....	76–152
Курс розвиваючих ігор.....	153–167
Вплив батьків на дитячі досягнення	168–172
Заключне слово.....	173–174
Список використаних джерел.....	175–184
Додатки.....	185–189
Скарбничка афоризмів.....	190–192

ВСТУП

Становлення України як незалежної, демократичної держави відзначається глибокими перетвореннями у соціальній та економічній сферах суспільства. Зміни в пріоритетах освіти зумовлюють посилення уваги до проблеми сприйняття школяра як активного суб'єкта навчально-виховного процесу. Загострення проблеми утвердження нового типу виховної взаємодії вчителя й учня призвело до впровадження у навчально-виховний процес особистісно орієнтованого підходу. Природно, що це потребує пошуку в практиці загальноосвітніх шкіл шляхів оптимізації впливу не лише на інтелект, але й на емоційно-мотиваційну, вольову сфери учнів. У цьому зв'язку значні потенційні можливості закладені у переживанні успіху дітьми як природної основи їхніх позитивних емоцій у різнобічній діяльності.

Разом з тим на сьогоднішній день акцентується увага на проблемі підготовки зростаючої особистості до життєіснування у ринкових умовах, такої, що вміє досягати успіху в обраній справі за рахунок власних зусиль, не порушуючи моральних норм, не зачіпаючи інтереси інших. Одним із чинників розвитку дитячої особистості є її діяльність. Докладаючи фізичних, інтелектуальних, духовних зусиль, вона вправляється в різних видах діяльності, розвиває здібності, отримує результат, який переживає як досягнення, успіх або ж як невдачу. Усвідомлення дитиною особистих індивідуальних досягнень, суспільне визнання отриманого результату є стимулом для її подальшого розвитку в цьому напрямі. Переживання, що супроводжують досягнення успіху, впливають не тільки на самопочуття, породжуючи задоволення чи незадоволення собою, а й на подальший розвиток, соціальну активність особистості.

Спрямованість уваги педагогів на процес формування успішної особистості дитини шестирічного віку, який є сензитивним для розвитку мотивації досягнення, умінь досягати успіху, вольових якостей, значно підвищує її шанси на досягнення успіхів у власних починаннях.

В той же час очевидним дисонансом є невідповідність між проголошеними гуманістичними орієнтирами освіти та існуючим у вихованні авторитаризмом, між потребою у розробці особистісно

орієнтованих виховних технологій та традиційними формами і методами виховання.

Запропонований посібник детально описує форми, методи роботи, які допомагають вплинути на успішний розвиток особистості, як із дітьми, так і з вихователями, вчителями, а також з батьками. Представлений у ньому комплекс методичних матеріалів може мати широке застосування у практиці роботи шкільних закладів, методичних служб управлінь освіти з метою використання нових технологій виховання підростаючого покоління; а також при підготовці вчителів, вихователів у педагогічних вищих закладах освіти та підвищенні їх кваліфікації в інститутах післядипломної освіти.

СУТНІСТЬ УСПІХУ

У сьогоднішні надзвичайно актуальним є питання можливості успішної самореалізації особистості. Активна позиція особистості щодо власного життя, яка сприяє досягненню успіху, можлива за умови віри в краще майбутнє, в можливість перемоги добра над злом, справедливості над несправедливістю. Знання того, що за законами діалектики поступальний характер розвитку іноді переривається відступами, зигзагами, поворотами та все ж у кінцевому рахунку перемагає правда, справедливість, добро, висхідна лінія розвитку людства, слугує основою оптимізму. Отже, оптимістичний світогляд значною мірою визначає орієнтацію людини на успіх.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови оптимізм окреслюється як світосприймання, перейняте бадьорістю, життєрадісністю, твердою вірою в краще майбутнє, в успіх. Філософи під оптимізмом розуміють поняття, що характеризує ту чи іншу систему уявлень про світ з точки зору вираженого в ній позитивного ставлення до існуючого й очікувань від майбутнього [115, с.462]. У філософії оптимістичний світогляд обстоювало багато мислителів: Платон, Арістотель, Епікур, К.Лейбніц, Т.Мор, Л.Фейєрбах та інші [123].

Зазначимо, що оптимізм і песимізм як оцінні принципи, в яких людина фіксує ставлення до умов свого буття, залежать не тільки і не стільки від самих цих умов. У будь-яких умовах можуть співіснувати і той, і інший принципи. Добро і зло світу, задоволення і страждання, справедливість і несправедливість стають лише приводом до роздумів. Але кінцевий результат цих роздумів, виражений у судженні про цінність буття, буде в більшій мірі залежати від деяких внутрішніх структур свідомості. Оптимізм є позитивним явищем, він стає результатом творення будь-якої стійкої системи цінностей, що формує розуміння змісту життя, дозволяє вірити в майбутнє і отримувати радість від теперішнього.

З оптимістичним світосприйняттям пов'язане також бачення сенсу життя. В усякого індивіда він унікальний і неповторний, як і саме життя. Людина завжди вільна в тому, щоб знайти і реалізувати сенс свого життя. Якщо ж вона його не бачить або не може

реалізувати, якщо побутові умови, зовнішні відносини не задовольняють її фізичних і духовних потреб, то це призводить до песимізму. Ставлення людини до світу і до себе не визначається інстинктивною програмою, а виробляється власноручно. Міра оптимізму залежить від співвіднесення внутрішніх потреб людини і її зовнішніх можливостей. Оптимізм, як засіб практичної орієнтації людини, дозволяє очікувати від майбутнього виконання її бажань і досягнення запланованого. Віра в краще майбутнє сприяє розгортанню діяльних, творчих здібностей індивіда, допомагає сформувати позитивні моральні якості. Саме тому з етичної точки зору принцип оптимізму вважається плідною основою поведінки людини.

Оптимістичний світогляд дає змогу людині знаходити радості в повсякденному житті, пізнавати щастя. У філософському словнику “щастя” визначається як поняття моральної свідомості, що позначає такий стан людини, який відповідає найбільшому внутрішньому задоволенню умовами свого буття, повноті і осмисленості життя, здійсненню свого людського призначення. Багато філософів обстоювали думку, що щастя є одним з природжених прав людини. Л.Фейєрбах зазначав, що прагнення до щастя властиве людині від природи. Проте щасливою вона може бути лише за певних умов, які треба створити. Для цього слід розумно обмежувати свої потреби і з любов’ю ставитися до інших людей. У своїх же діях людина керується власним прагненням до щастя. У Стародавньому Китаї казали, що якщо вас залишило щастя, слід жити простіше: не відштовхувати того, що відбувається, не утримувати того, що пройшло, і тоді щастя знову повернеться.

Оптимізм, успіх людини в житті тісно пов’язаний з такою категорією, як свобода. Остання є формою прояву вихідної суттєвої характеристики людини – універсальності. Загалом свобода є важливою як здатність діяти у злагоді з самим собою і не визначатися зовнішніми обставинами. Нас цікавить свобода як визначальна умова переживання радості. Діоген вважав, що не будь-яка людина вільна, а лише та, яка кожен день готова померти. Римський стоїк Епіктет визнавав вільною таку особу, яка бажає лише того, що може отримати. Джон Локк назвав вільною людину, яка вміє керувати своїми пристрастями. Варто зазначити, що свобода людини не абсолютна, а

відносна, оскільки є історично, соціально, природно, антропологічно зумовленою. Через свободу людина здобуває і підтримує велич своєї особистості. Завдяки свободі людина долучається до історії.

Очікування особистістю успіху, бажання жити краще, надія на світле майбутнє – це мотиви, що є рушійними силами розвитку людини, суспільства в цілому, ті чинники, які підштовхують людину до активної діяльності, надихають її на творчість. Вміння жити, насолоджуючись життям, бачити сонце в похмурий день, бути оптимістом, перебувати у стані очікування успіху, надії на нього – ці якості формуються у дитини з раннього віку за участі вчителів, які беруть безпосередню участь у вихованні.

Детальний аналіз філософського аспекту проблеми успіху дав Г.Тульчинський, виділяючи два значення розглядуваного поняття:

1) “успіх-подолання, розв’язання людиною чи колективом проблем і протиріч свого життя” [114, с.133];

2) “успіх як широке соціальне визнання результатів діяльності особистості, її справ і вчинків” [114, с.129], зауважуючи, що “успіх як соціальне визнання і схвалення є лише механізмом підкріплення і закріплення зусиль самої особистості у процесі її самореалізації, розкриття її творчого потенціалу” [114, с.138].

Учений виокремлює такі види успіху:

- “результативний” успіх, що приносить особистості деяке соціальне визнання, популярність;
- успіх, що виявляється у значимому для особистості визнанні;
- успіх-подолання труднощів, найперше самоподолання;
- успіх-реалізація покликання, коли є значимими і результат, і сама діяльність [114, с.134].

В.Михайліченко, О.Романовський, аналізуючи поняття “успіх”, дають таке його визначення: “Це такий розвиток сили і здібностей, за допомогою якого людина досягає бажаної мети в своєму житті, організовуючи відповідним чином свою енергію і зусилля, а також знання і здібності” [99, с.6].

Успіх усвідомлюється людиною в процесі набуття соціального досвіду і досягається завдяки докладеним зусиллям і старанню. Соціологічна наука розглядає життєвий успіх як “комплекс уявлень,

сформований на ґрунті суспільних вимог (норм, цінностей, стандартів), очікувань, та визнання актуальних і потенційних індивідуальних досягнень, які оцінюються як високі, престижні, взірцеві у стратифікованому суспільстві. Цей комплекс слугує критерієм оцінок, що визначають, які саме наслідки діяльності індивідів соціально винагороджуються, до чого варто прямувати, чим пишатися.

Проблематика життєвого успіху охоплює сукупність відповідних соціокультурних зразків і водночас індивідуальних настанов, очікувань, домагань на максимальне самоствердження у реальній соціальній структурі. Спосіб досягнення життєвого успіху визначається суспільством, хоча й залежить від багатьох чинників (соціального походження, психологічних рис особистості й навіть випадкового збігу обставин)” [106, с.650].

Залежно від того, в якій сфері людської діяльності досягнуто життєвого успіху, розрізняють успіх професійний, політичний, науковий, спортивний тощо. Критеріями, за якими визначається тип життєвого успіху, можуть також бути: засоби його досягнення з погляду законів існуючої правової системи (тоді розрізняють успіх легітимний і нелегітимний), форми прояву (виділяють одномірний успіх, що передбачає першість в одній сфері діяльності, і, відповідно, багатомірний), масштаби визнання (у колі сім'ї, у межах організації, міста, країни, всесвіту).

Питання життєвого успіху достатньо відбите у сучасній вітчизняній і західній соціології (Р.Ануфрієва, П.Бергер, П.Бурдье, Є.Головаха, І.Кон, Р.Мертон, Д.Філд). Зокрема, Н.Ештон, Д.Філд виявили, що в середовищі будь-якого класу і соціальної верстви існують наступні типи людей: “альпіністи” (зі спрямованістю на досягнення життєвого успіху), “статики” (з помірною активністю) і “пасивні люди”. Висоти, які штурмують “альпіністи”, розташовані на різних рівнях, що визначаються сукупністю шансів на той чи інший тип і міру життєвого успіху.

Поряд з матеріальним (традиційним розумінням життєвого успіху), розрізняють і так званий експресіоністський успіх (тип життєвого успіху, який спрямований на максимальну самореалізацію індивіда). І.Кон, проводячи дослідження, зафіксував, що чим більш значущі позиції в суспільстві людини, тим більше вона цінує

самовизначення для своїх дітей і сама орієнтована на самовизначення, ніж та, яка перебуває нижче на соціальних сходинах.

Життєвий успіх може бути виміряний за допомогою шкали соціальної винагороди, популярності, впливу, показників кількості однодумців, прихильників, послідовників. Є.Головаха запропонував формулу життєвого успіху, яка забезпечує взаємозв'язок актуальних і перспективних показників. В ній об'єктивний успіх трактується як сукупність життєвих досягнень, а суб'єктивно-перспективний – як готовність і здатність людини до подальшої самореалізації у різних сферах життя.

Кожна людина прагне жити краще, домогтися більшого, отримати більше радості й задоволень від життя. У психології успіх розглядається як позитивний результат праці, діяльності; здобуток, доробок. Категорія успіху відбиває факт найвищого досягнення поставленої мети. Про успіх говорять тоді, коли пощастить щось вдало зробити, досягти чогось значного. Деякі вчені, як, наприклад, М.Мольц, звужують поняття успіху до такого розуміння: “Успіх ... не має нічого спільного з символами суспільного престижу, а асоціюється лише з творчим досягненням” [74, с.15].

Зауважимо, що вчені розрізняють успіх за очікуваннями особистості. Так, передбачуваний успіх буває тоді, коли людина очікує його, надіється на нього. В його основі можуть лежати як обґрунтовані надії, так і сподівання на чудо. Про констатуючий успіх ми говоримо тоді, коли особистість фіксує свої досягнення, радіє їм. Успіх при цьому може бути очікуваним чи несподіваним, підготовленим чи ні. Узагальнюючий успіх буває тоді, коли його очікування стає стійкою потребою. Успіх характеризується не тільки якісними, але і кількісними параметрами. Величина успіху може бути різною, вона має відносний характер. Так, наприклад, про суб'єктивне сприйняття величини успіху у навчальній діяльності згадує В.О.Сухомлинський: “...поняття успіхи в навчанні – річ відносна: в одного показником успіхів є “п'ятірки”, для іншого й “трійка” велике досягнення” [110, с. 437].

Спостереження за емоціями оточуючих людей переконують, що дорослі відчують, проявляють радість набагато рідше, ніж діти. Психологи відмічають, що посмішка на обличчі дитини з'являється в

середньому чотириста разів на день, а на обличчі дорослої людини – лише п'ятнадцять.

Загалом психологи часто звертаються до емоційного аспекту успіху, впливу його переживання на подальшу діяльність (Л.Венгер, А.Запорожець, К.Ізард, В.Леві, Д.Карнегі, М.Лісіна, А.Люблінська, В.Мухіна), висновуючи про успіх як своєрідний поштовх до наступних дій, пошуків у виконуваний діяльності. Переживання неспіху, навпаки, гальмує бажання дитини займатись цією діяльністю. Вплив емоції успіху на становлення особистості доведений багатьма вченими, серед яких, зокрема, Г.Бреслав, В.Вілюнас, Б.Додонов, М.Лісіна.

Про успіх у навчально-виховному процесі свідчать певні досягнення дитини у соціально значимій діяльності та визнання цього з боку інших учасників освітнього процесу – педагогів, батьків, друзів, однокласників.

У педагогічній науці виокремлюється таке поняття, як “ситуація успіху”, під якою розуміють таке цілеспрямоване, організоване сполучення умов, за яких створюється можливість досягнути значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. З педагогічної точки зору це результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики вчителя, сім'ї. Досвід педагогів-новаторів дозволив створити своєрідний банк ситуацій успішного навчання і виховання: ситуація авансування довірою (А.С.Макаренко), невимушеного примусу (Т.Є.Коннікова), емоційного зараження (А.Н.Лутошкін), творчості (В.А.Караковський), ситуація успіху (А.С.Белкін, Б.С.Волков, Н.Є.Щуркова).

Зазначимо, що вивчаючи проблему успіху, вчені пов'язували її з діяльністю учнів (Б.Ананьєв, І.Бех, Л.Божович, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн), з їх інтелектуальною активністю і самостійністю (Л.Арістов, М.Данилов, І.Зязюн, О.Савченко, Г.Щукіна), з мотивами діяльності (Х.Хекхаузен, В.Ільїн, О.Леонтьєв, А.Маркова, П.Якобсон), з ефективністю навчання (І.Огородніков, В.Онищук, Л.Ткачук), з проблемою запобігання неуспішності (Ю.Бабанський, У.Глассер, Н.Менчинська), з емоціями, що супроводжують успіх (К.Ізард, Д.Моррил, Л.Саккетті, У.Шутц, В.Франкл).

В науці склалися такі підходи до визначення поняття “успіх”:

- 1) позитивний наслідок роботи, справи;

2) результат продуманої, підготовленої стратегії, тактики вчителя, сім'ї;

3) успіх-подолання, розв'язання людиною чи колективом проблем і протиріч свого життя;

4) положення в суспільстві, навіть і не престижне, але таке, що оцінюється як успішне самим індивідом;

5) досягнення тієї позиції в суспільстві, яка відповідає очікуванням інших (навіть якщо вона розбігається з особистими прагненнями).

Спираючись на визначені вище підходи до розуміння успіху, зазначимо, що його сутність полягає у досягненні шляхом прикладання розумових чи фізичних зусиль бажаної мети (успіх внутрішній) та виправдання очікувань оточуючих (успіх зовнішній). Почуття успіху - це позитивне емоційне переживання людиною реалізації мети.

Оскільки першокласник ще не в змозі об'єктивно оцінити себе без допомоги дорослого, а в основі очікування успіху лежить прагнення заслужити схвалення старших, досягнення ним успіху фіксуватимемо за умови збігу об'єктивної та суб'єктивної складової успіху. Цей процес полягає в гармонізації паралелі схвалення ↔ несхвалення з реалізацією бажання дитини мінімізувати покарання і максималізувати нагороди.

У подальшому в своєму посібнику ми вживатимемо термін “успішність”, під яким, спираючись на визначення, подане В.Буслом [19, с.1304], розуміємо наявність успіхів у певних видах діяльності. Успішність є соціальною якістю, оскільки її оцінює людина та оточуючі, базуючись на сучасних суспільних нормах, звичаях, цінностях, еталонах.

Стає очевидною проблема уточнення визначення “успішний шестирічний першокласник”, для чого розглянемо уявлення про “успішну особистість” у гуманітарних науках, беручи за основу матеріал, поданий вище.

Успішною з точки зору філософії є людина, яка майстерно розв'язує проблеми і протиріччя свого життя, механізмом підкріплення чого є соціальне визнання і схвалення.

У соціології успішною вважається людина, наслідки діяльності якої оцінюються як високі, престижні, взірцеві у суспільстві.

З точки зору психології успішною є особистість, яка самореалізувалася, розкрила свій творчий потенціал, розвинула свої здібності.

Соціальна педагогіка висновує про успішність за рівнем соціалізації особистості у певному віці (для першокласника, за Н.Лавриченко, завданнями шкільної соціалізації є “утвердження, коригування та розвиток базової системи життєвих відносин та орієнтацій, чуттєвості, інтелекту, волі, формування нахилів та вподобань, соціальних інстинктів та пристрастей, утвердження соціальної форми сприйняття, переживання, усвідомлення та задоволення потреб та інтересів” [58, с.87]), результатом чого є соціальна компетентність, тобто, за Т.Поніманською, “відкритість до світу людей як потреба особистості, навички соціальної інформації, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки” [89, с.224].

У педагогіці успішність – це результат цілеспрямованого навчально-виховного процесу, який характеризується ступенем повноти, глибини, усвідомлення й міцності знань, умінь і навичок, засвоєних учнями у відповідності з поставленими завданнями.

Успішним у певній діяльності шестирічним першокласником вважатимемо дитину, яка, беручись за справу, орієнтується на успіх, досягаючи його у більшості своїх починань.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Яким чином оптимістичний світогляд впливає на успішність особистості?
2. У чому, на Ваш погляд, полягає сутність успіху?
3. Які види успіху виокремив Г.Тульчинський?
4. Як переживання успіху впливає на подальшу діяльність людини?
5. Розкрийте сутність поняття «ситуація успіху», її значення з педагогічної точки зору.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Спираючись на опрацьовану літературу, сконструйте власне визначення поняття «успішна особистість».
2. Підготуйте реферат на тему «Шлях до успіху».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать. (Мастерство учителя: идеи, советы, предложения). -Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. –176 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. –1440 с.
3. Марден О. Воля і успіх / Пер. з англ. – Нью-Йорк: Говерля, 1975. – 108 с.
4. Психология. Словарь / Под общ. ред А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Романовський О.Г., Михайличенко В.Є. Філософія досягнення успіху: Навчальний посібник. – Харків:НТУ “ХП”, 2003. – 691 с.
6. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін. / Під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
7. Тульчинский Г.Л. Разум, воля, успех: О философии поступка. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1990. – 216 с.

ЧИННИКИ УСПІХУ

Проаналізувавши літературу, ми поділили чинники, що впливають на досягнення дитиною успіху, на дві групи: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх можна віднести соціально-педагогічні, дидактичні, ситуаційні фактори. Особливої ваги у виховному процесі набувають соціально-педагогічні чинники, оскільки динаміка розвитку успішної особистості шестирічного першокласника суттєво залежить від сімейного мікроклімату та шкільної атмосфери. Відчуття дитиною безпеки, захищеності, поваги з боку дорослих впливає на розвиток оптимістичного світосприйняття, ініціативності, самостійності, впевненості у своїх силах, сприяє досягненню успіхів у різнобічній діяльності. Ставлення вчителя до першокласника в значній мірі визначає його положення у класі, оскільки діти цього віку орієнтуються на думку старшого при оцінці себе та інших. Вивчаючи взаємозв'язок між успішністю учнів і їх статусом у дитячому колективі, Т.В.Сенько висновує, що діти-“зірки” доброзичливі, можуть організувати спільну діяльність, допомагають один одному. Несприятливе положення в групі понижує емоційне самовідчуття і впевненість у власних силах, викликає пасивність, заважає досягати успіхів. А підтримка і підбадьорювання педагога та однолітків надихає і запалює [104].

У.Глассер у праці “Школи без невдач” зазначає, що найсерйознішою проблемою початкового навчання є крах дитячого світлого оптимізму, який притаманний дітям від природи. Автор стверджує, що невдачі – це нестача любові батьків і вихователів (яка базується на повазі до особистості дитини, знанні її інтересів, прагнень, на умінні вчасно надати їй допомогу, дати дружню пораду) [25].

Часто успіх залежить від уміння індивіда використовувати слушні моменти (ситуаційні чинники). Їм великого значення надавав Наполеон, діючи за принципом: використати такий момент – значить одержати перемогу, стратити на вагання і міркування – значить дістати поразку.

До внутрішніх чинників відносимо здібності, мотивацію, самооцінку, рівень домагань, розумові, емоційно-вольові особливості,

такі як ініціативність, здатність до вмотивованого ризику, висока працездатність, сила волі, самодисципліна, відповідальність, вміння розподіляти свій час, впевненість, самоповага, стійкість у подоланні труднощів. Розглянемо детальніше наведені чинники.

Визначальними у будь-якій діяльності дитини, зокрема й діяльності, що забезпечує успіх, є певні мотиви. Мотив, як відомо, – це внутрішня спонука до діяльності, що відображає потреби особистості. В основі мотивації успіху лежать потреби у повазі, у визнанні оточуючими, прагнення до особистих досягнень, потреба самовираження, тобто потреба в особистісному зростанні і в реалізації своїх потенційних можливостей.

А.С.Белкін виділяє такі групи мотивів, які спонукають людину до діяльності, можуть привести до успіху:

1. Мотиви, що безпосередньо спонукають до діяльності. Вони пов'язані із задоволенням потреб, що виникли у даний час (зокрема, прагнення отримати оцінку, заслужити схвалення, уникнути осуду). Ці мотиви є найменш соціально значущими.

2. Мотиви, що спонукають до діяльності з розрахунку на перспективу. Вони пов'язані із задоволенням ширших та довших за часом потреб (прагнення отримати вищу освіту, зайняти певне місце в суспільстві).

3. Моральні мотиви, пов'язані з розумінням досягнення успіху як морального обов'язку людини перед суспільством, сім'єю, друзями. (“Я не маю права зробити це погано”).

4. Мотиви спілкування, що пов'язані з потребою бути в колективі, відчувати себе членом певної групи, суспільства. (“Всі це роблять, і я зроблю не гірше”).

5. Інтелектуальні мотиви, що базуються на потребі пізнавати світ, коли важливим є не стільки результат, скільки процес пізнання [7].

Першокласникам шестирічного віку найбільш властиві такі мотиви поведінки: встановлення і збереження позитивних взаємовідносин з дорослими та іншими дітьми, домагання визнання зі сторони дорослих та однолітків, прагнення до самоствердження, а також намагання вести себе за правилами, прийнятими іншими людьми.

Д.Аткінсон, Д.Берч, А.Реан, Л.Фестінгер, Ф.Хайдер, Х.Хекхаузен

зазначають, що в основі всякої діяльності лежить мотивація досягнення (мотив прагнення до успіху чи мотив уникнення невдачі). Модель механізму мотивації досягнення, створена Х.Хекхаузенем і адаптована для шестирічок, виглядає наступним чином (див. рис. 1):

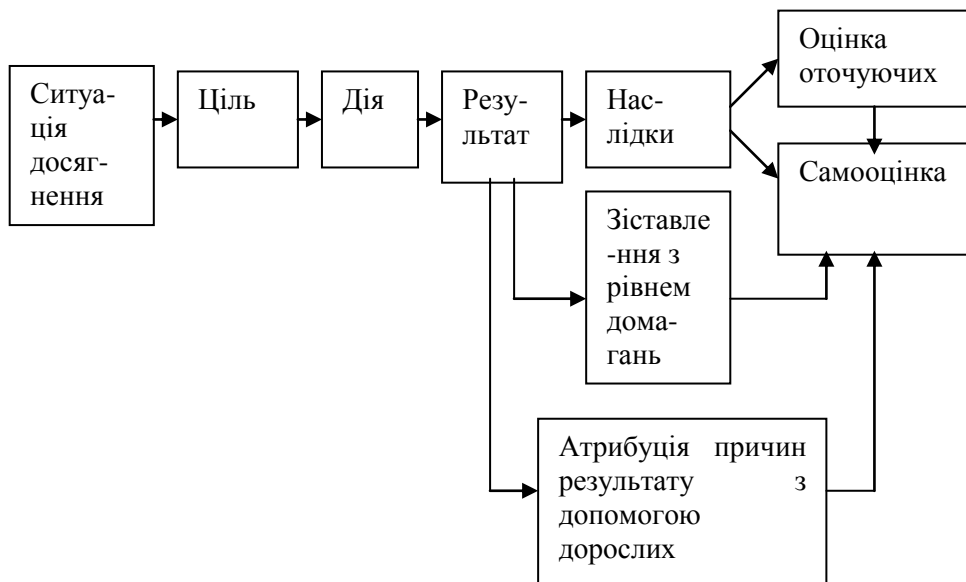

Рис. 1. Модель механізму мотивації досягнення за Х.Хекхаузенем, адаптована для шестирічок

Зазначимо, що атрибуція (пояснення) причин результату, яка в шестирічному віці здійснюється за допомогою дорослого, дає можливість послаблювати чи посилювати негативний або, навпаки, позитивний вплив на самооцінку.

Люди, яким притаманний мотив прагнення до успіху (стійка потреба особистості переживати гордість і задоволення при досягненні успіху), розглядають ситуацію досягнення як особистісний фактор, вони впевнені в успішному наслідку, ведуть активний пошук інформації для судження про свої успіхи, проявляють рішучість при подоланні перешкод, прагнуть розумового ризику, однак віддають перевагу тим завданням, які, на їх думку, можна реально виконати. Отже, мотивовані на успіх особистості віддають перевагу обачному ризику. Такі люди мають середній, реалістичний рівень домагань, який

підвищується після успіху та понижується у разі невдачі. Успіх оцінюється ними як результат докладання власних зусиль і здібностей, невдача ж, як правило, пояснюється впливом зовнішніх обставин.

Однак така мотивація іноді спричиняє появу перфекціонізму (невгамовне прагнення до досконалості): людина відчуває потребу у будь-якій ситуації виявитися гідною своєї слави або перевершити себе. Перфекціонізм з однаковим відсотком вірогідності може бути першопочатком як високих досягнень, так і проблем. Останні проявлятимуться у відсутності самозадоволення, у небажанні ризикувати за умови можливої поразки, у відкладенні прийняття та здійснення рішень на невизначений строк через страх не досягти ідеалу. Крім того, домінування орієнтації на зовнішній успіх може привести до того, що досягнення успіху виправдовуватиме будь-який шлях до нього. Як зауважує Г.Л.Тульчинський, “для такої особистості моральним є тільки те, що привело чи може привести її до успіху” [114, с. 127].

В мотивації боязні невдачі можна виділити дві тенденції: активне уникнення невдачі та власне страх поразки. Вона породжує у дитини бажання запобігти негативним наслідкам, покаранню, осудженню. Як відзначають Я.Коломинський, А.Реан, ще нічого не зробивши, людина вже боїться можливого провалу і думає про шляхи його відвернення, а не про шляхи досягнення успіху. Люди, яким притаманна мотивація боязні невдачі, обирають завдання або дуже легкі, успішне виконання яких не викликає сумніву, або надзвичайно складні, з якими навряд хто впорається, а тому поразка при їх розв’язанні не дає приводу для сорому. В реальному житті ці два види мотивів у “чистому вигляді” не існують. Їх можна порівняти з полюсами, між якими реалізується людська поведінка, причому різні люди у різних ситуаціях з різною силою тяжіють до різних полюсів, тобто відбувається орієнтація переважно або на успіх, або на уникнення невдачі.

Велике значення має не тільки якісний параметр мотиву, а й кількісний: дитина з сильною мотивацією прагне успіху і, звісно, схильна більше працювати. А для недостатньо вмотивованого школяра успіх не є таким привабливим, що і визначає невисоку ймовірність його досягнення. Тому інколи менш здібний учень, але більш вмотивований, досягає більших успіхів. Дослідник Бергінс вважає, що

вирішальну роль у досягненні творчих успіхів відіграє не талант, а підвищене стремління до реалізації свого плану, дуже сильна установка людини на отримання кінцевого результату, оскільки “спалах” приходить з підсвідомості, коли людина присвячує діяльності всі свої думки.

На мотивацію досягнення значно впливає Я-концепція, першість у розробці проблематики якої належить У.Джемсу [132]. Він розглядав особистісне Я (Self) як подвійне утворення, яке об’єднує Я-усвідомлююче (I) і Я-як-об’єкт (Me). Подальшу розробку Я-концепції знаходимо у працях К.Роджерса [98] (визначає складниками Я-концепції уявлення індивіда про власні характеристики і здібності, про можливості його взаємодії з оточуючим, про цілі та ідеї, що можуть мати позитивну чи негативну спрямованість, ціннісні уявлення), Д.Стейнса [134] (під Я-концепцією розуміє існуючу в свідомості індивіда систему уявлень, образів і оцінок, що відносяться до самого індивіда). Ці два підходи узгоджуються з визначенням Р.Бернса: “Я-концепція – це сукупність всіх уявлень індивіда про себе, поєднана з їх оцінкою” [10, с.31]. Згідно з його теорією, Я-концепція включає три компоненти:

- Описову складову, яку часто називають образом “Я” чи картиною Я. Це слова (як правило, прикметники), за допомогою яких ми здійснюємо опис особливостей свого характеру, особистісних якостей.
- Складову, що пов’язана зі ставленням до себе чи до окремих своїх якостей, тобто самооцінку.
- Потенційну поведінкову реакцію, тобто конкретні дії, які можуть бути викликані образом “Я” та самооцінкою [10, с.32].

У психологічному тлумачному словнику Б.Шапара [126, с.609], у педагогічному словнику С.Гончаренка [27, с.373] структура Я-концепції, до якої ми і схиляємось, дещо інша: когнітивна складова (образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо), емоційна (самоповага, себелюбність, самознищення та інше), оцінно-вольова (прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу та інше). Ідентичні компоненти розглядає А.Петровський [87, с.141], але оперує вчений поняттям “Я-образ”, а не “Я-концепція”. Загалом у літературі часто зустрічається змішування даних понять. Так,

наприклад, А.Запорожець, Л.Люшкіна, О.Кононко, М.Лісіна, [40; 51; 91] вживають поняття “образ-Я”, який складається з когнітивної складової (знання про себе) і афективної (ставлення до себе). Прослідковуємо пряму паралель із першими двома компонентами Я-концепції.

Пізнаючи себе в порівнянні з іншими, виділяючи риси, характерні тільки їй, дитина складає уявлення про себе – узагальнений образ свого “Я”, який зберігається у свідомості. Він не виникає миттю і в закінченому вигляді, а формується поступово, удосконалюючись, набираючи нових рис. Образ “Я” представлений у психологічній літературі досить широко. Наприклад, американський психолог М.Розенберг [133] виділяє шість образів “Я”: справжнє “Я” (яким бачить себе індивід у дійсності на даний момент), динамічне “Я” (яким індивід поставив за мету собі стати), фантастичне “Я” (яким треба бути, виходячи із засвоєних норм та зразків), майбутнє чи можливе “Я” (якою, на думку людини, вона могла б стати), ідеалізоване “Я” (яким приємно бачити себе), ряд удаваних “Я” (образи і маски, якими індивід користується, щоб сховати за ними певні негативні риси, слабкості свого справжнього “Я”). Представляє інтерес позиція К.Роджерса, який виділяє чотири параметри “Я”: реальне уявлення про себе, про свою соціальну роль, про власний фізичний стан і здоров’я, про свої цілі, плани на майбутнє [98].

Образ “Я”, підкріплений ставленням до себе, породжує самооцінку. С.Куперсміт називає самооцінкою ставлення індивіда до себе, яке складається поступово і набуває звичного характеру [131]. Схоже трактує самооцінку і М.Розенберг, зазначаючи, що це позитивна чи негативна установка, яка направлена на специфічний об’єкт, що має назву “Я” [133]. Н.Волкова визначає зміст самооцінки через судження людини про наявність у неї якостей, характерних для певного еталону, зразка [20, с.68]. Всі ці визначення об’єднує розуміння даної категорії як оцінки дитиною себе, своїх якостей, можливостей, успіхів і невдач, місця серед інших людей. Самооцінка є важливим регулятором поведінки. За формулою, виведеною американським психологом У.Джемсом [132], самооцінка прямо пропорційна успіху й обернено пропорційна рівню домагань особистості:

Самооцінка = успіх / домагання

Дане твердження доводить, що точкою відліку в оцінці нами власних успіхів і невдач слугує те положення, яке б ми хотіли зайняти в суспільстві, та роль, яку б хотіли виконувати.

Самооцінка не є постійною, вона змінюється залежно від обставин. За Р.Бернсом, джерелом оцінкових значень різних уявлень індивіда про себе є його соціальне оточення, в якому вони нормативно фіксуються за допомогою мовлення, а також соціальні реакції на його прояви і самоспостереження [10, с.35]. За Т.Марцинковською, під адекватною самооцінкою ми розуміємо позитивне ставлення до себе шестирічної дитини, знання про себе, тобто усвідомлення своїх позитивних і негативних якостей, своїх переваг і недоліків. Адекватність виявляється також і у співпаданні самооцінки з оцінкою оточуючих, тобто дитина бачить себе такою ж, якою її бачать інші люди [68, с.53]. Тому важливим є оволодіння рефлексією, тобто усвідомлення суб'єктом того, як він у дійсності сприймається й оцінюється іншими індивідами чи спільнотами [95, с.340].

У шестирічних першокласників провідним компонентом самооцінки є емоційний: дитина усвідомлює саму себе, свої можливості через емоційне ставлення дорослих. Емоційно переживаючи оцінювання своєї діяльності старшими, дитина узагальнює його і формує свою самооцінку. Отже, правильна самооцінка для шестирічного учня неможлива без авторитетного коректування дорослого. Це спричинено двома явищами: по-перше, емоції часто заслоняють об'єктивність оцінки, а по-друге, авторитет дорослого ще настільки є великим, що нерідко власна оцінка замінюється оцінкою дорослого. Підтвердженням цього є те, що шестирічні першокласники майже завжди оцінюють своїх товаришів так, як оцінює їх вчитель. Правильну самооцінку дитина здатна дати, якщо вона вміє порівнювати себе з іншими в аналогічних ситуаціях.

На практиці ми зустрічаємось з дітьми, що мають дуже низьку самооцінку навіть у тих випадках, коли об'єктивних причин для цього немає. Занижена самооцінка найчастіше формується у дітей, успіхи яких не задовольняють вчителя та батьків, які не розібралися у можливості дитини і вимагають від неї більше, ніж вона може. Незадоволення собою, зневіра у можливості успіху приводять до апатії, небажання щось робити і змінювати.

Діти з негативною самооцінкою схильні майже у кожній справі знаходити непереборні перешкоди. У них високий рівень тривожності, вони гірше пристосовуються до шкільного життя, важко сходяться з однолітками.

Отже, допомагає встановити причини успіхів і невдач дітей, зрозуміти їх поведінку вивчення Я-концепції, її позитивного чи негативного забарвлення. Як зауважує Р.Бернс, “позитивну Я-концепцію можна прирівняти до позитивного ставлення до себе, самоповаги, прийняття себе, відчуття власної цінності” [10, с.37].

Самооцінка тісно пов’язана з рівнем домагань дитини, тобто, за В.Шапаром, ступенем важкості цілей, що вона ставить перед собою [126, с.446]. Рівень домагань відбиває міру вимогливості людини до самої себе при конкретному завданні й адаптації до своїх досягнень. Розходження між рівнем домагань та реальними можливостями шестирічки веде до неправильної оцінки себе та до неадекватної поведінки. Разом з тим Ю.Трофімов зазначає, що “вирішальним фактором у становленні рівня домагань є не сам по собі об’єктивний успіх, або невдача, а переживання суб’єктом своїх досягнень як достатніх чи недостатніх” [96, с.392]. Отже, рівень домагань визначає висоту позитивної оцінки, яку потребує особистість. Одні діти претендують на найвищу оцінку, інших задовольнить оцінка вище середньої, декого порадує, що він не гірший за інших. Цей рівень зростає разом з нашими вміннями та здібностями по мірі досягнення більших успіхів. Підтвердження цього спостерігають, коли вчитель пропонує учням самим обрати завдання, яке вони виконуватимуть, повідомляючи про рівень складності кожного з них. Діти з високим рівнем успішності, які звикли переборювати труднощі і прагнуть відчувати успіх (який підтверджує похвала, висока оцінка), майже завжди обирають складні завдання. Виняток становлять учні здібні, але ліниві, які все роблять “з-під палки”: вони обирають простіше завдання, щоб не переобтяжувати себе. Нескладному варіанту віддають перевагу і школярі, які невпевнені у своїх силах, вважають себе неспроможними виконати важке завдання.

Досягнення свого рівня домагань забезпечує переживання почуття успіху. Отже, рівень домагань є суб’єктивним визначником успіху.

Велику роль у досягненні успіху відіграє усвідомлення дитиною

своєї самоцінності, під якою розуміємо почуття власної значущості, тобто те, що дає дитині відчуття радості від самої себе, добрий настрій, упевненість у собі (психічний стан, за якого сумніви щодо своїх можливостей зведені до мінімуму або й зовсім відсутні [27, с.340]), у своїх діях, породжує бажання бути потрібним та корисним іншим людям. Оскільки людина є істотою соціальною, на розвиток самоцінності, безперечно, впливає статус дитини у шкільному колективі як життєво важливого для її становлення. Статус – це становище суб'єкта в системі міжособистісних взаємин, що визначає його права, обов'язки і привілеї [95, с.384]. Важливою характеристикою статусу є авторитет як своєрідне визнання оточуючими заслуг індивіда.

Розмірковуючи над життєвою позицією, яку займає та чи інша особистість, Ерік Берн умовно поділяє дітей на “принців” і “жабенят”, об'єднуючи назвою “принц” тих, які відчують свою унікальність, поводять себе незалежно, є автентичними, самостійними, відповідальними, приймають і себе, й інших такими, якими вони є (хоча реальність може бути далеко не ідеальною), визнають певні права за собою й іншими. “Жабенятами” він називає дітей, що живуть у відчутті своєї безпорадності й залежності від оточуючих. Їм завжди хтось чи щось заважає жити, вони постійно жаліються, часто прикидаються, намагаючись відповідати вигаданим стандартам [9].

Маючи такі різні життєві позиції, ці категорії людей по-різному ставляться до успіху: “...для жабенят успішність їх діяльності пов'язана не з власними зусиллями, а з везінням, з роком, фатумом, долею, і значить змінити в житті нічого неможливо, можна лише жаліти себе. Принци ж, навпаки, свою успішність творять самі, тому для них важливо проаналізувати свої дії і покращити їх, якщо необхідно. Будь-яка дія принців, навіть не дуже результативна, підтверджує, що вони – “хороші”, тоді як навіть успіх жабенят нічого не може змінити у їх самовідчутті” [56, с.34]. Очевидно, ці твердження є дещо перебільшеними. Проте у реальному житті часто трапляється, що люди невпевнені в собі бояться визнати успіх своєю заслугою і тому “виправдовуються” везінням.

Досягнення успіху значно залежить від уміння дитини здобувати потрібну інформацію, що визначається розвитком пізнавальних

процесів (сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, уваги), а також закладених від природи задатків (передумови розвитку здібностей) до певного виду діяльності.

Успіх досягається завдяки свідомій активності, що проявляється у системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Загальні засади успішної діяльності вивчає праксеологія, творцем якої є професор Т.Котарбинський.

Кожен вид діяльності, який дозволяє досягти успіху, складається з трьох етапів: підготовки, виконання і контролю. Звісно, їх реалізація вимагає докладання розумових зусиль і напряду залежить від них.

На першому етапі вирішуються такі завдання: обирається сфера, у якій особистість намагатиметься досягти успіху; визначається мета, яка залежить від суспільних умов життя людини, від ступеня її індивідуального розвитку; вивчаються умови діяльності, при цьому питому вагу має ступінь розвитку спостережливості, вміння помічати дрібниці і аналізувати отримані відомості; здійснюється планування, яке забезпечує розробку програми діяльності відповідно до визначеної мети; коригуються умови діяльності.

Другий етап передбачає виконання операцій, запланованих на першому етапі. Успіх будь-якої діяльності залежить від уміння її виконувати. Щоб оволодіти певними вміннями, необхідно не тільки знати справу, бути знайомим з алгоритмом її виконання, розуміти, як вона виконується, а й вдатися до кількаразового повторення дій, які складають уміння. Підтримання працьовитості і наполегливості допомагають учням долати труднощі, що постають на їхньому шляху.

Етап контролю передбачає оцінювання остаточного результату та ефективності проведення самого процесу діяльності, внесення пропозицій на майбутнє щодо покращення результатів та оптимізації діяльності. Сутність контролю у співвіднесенні перебігу діяльності та результату із заданим взірцем, знаходженні помилок (якщо вони є), виявленні їхніх причин, внесенні коректив. На цьому етапі питому вагу має слово дорослого, на позитивну оцінку якого чекає дитина, оскільки без його допомоги вона часто не в змозі правильно оцінити себе. Велику силу, що сприяє успіху, має заохочення, особливо у формі похвали. Вона інформує людину про те, що її діяльність помічена, відмічена, позитивно оцінена, прийнята іншими.

Велике значення у досягненні успіху має сила волі. Природно, що успіх швидше прийде до того, у кого вона міцніша. В.Гюго стверджував, що людям не бракує сили, але бракує волі. “Кожен сам собі визначає ціну: ми стаємо великими чи малими в залежності від нашої волі”, – вважав С.Смайлз. Світ завжди прислухається до думки вольової людини. Неможливо стримати людину, яка повірила в себе і з цією вірою береться до справи. Х.Маккей вивів наступну формулу успіху:

Наполегливість + визначення мети + зосередження зусиль = успіх.

Як бачимо, вольові якості в ній займають вагоме місце. Зауважимо щодо шестирічних дітей, що вони вже здатні зосереджувати свою увагу на певних предметах, діях досить довго, але лише за тієї умови, що у них є інтерес до цього. Я.Л.Коломинський відмічає, що до шести років відбувається оформлення основних елементів вольових дій: дитина здатна поставити ціль, прийняти рішення, намітити план дій, виконати його, зробити певне зусилля для подолання перешкод, оцінити результати своєї дії. Першокласники виявляють такі вольові якості, як стриманість, наполегливість, цілеспрямованість, здатність до подолання труднощів. Однак властива їм емоціональна рухливість, імпульсивність негативно впливає на їхню волю, особливо на витриманість і самовладання.

Отже, людина творить себе сама, хоча не одна і не в самотності. Виховання працьовитості, наполегливості, віри в самого себе, адекватної самооцінки, сили волі, уміння долати труднощі і раціонально використовувати час підвищує шанси на успіх.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Перерахуйте зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на досягнення дитиною успіху.
2. Зобразіть модель механізму мотивації досягнення, запропоновану Х.Хекхаузенем. Поясніть її складові.
3. Охарактеризуйте людей, яким притаманний мотив прагнення до успіху, та людей, у яких переважає мотомотивація боязні невдачі.
4. Яка самооцінка притаманна більшості першокласникам? За яких обставин у них формується низька самооцінка? Як цьому запобігти?
5. Прокоментуйте формулу успіху, виведену Х.Маккеєм.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. На основі опрацювання літературних джерел складіть таблицю «Чинники успіху».
2. Проведіть з групою першокласників методику, спрямовану на вивчення у них мотивації досягнення. Зробіть висновки у відповідності з отриманими результатами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Глассер У. Школы без неудачников. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
3. Добротворский И.Л. Технологии успеха: все, что вам нужно знать о достижении успеха. –М.: “КСП”, 1996. – 192 с.
4. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. – К.: Радянська школа, 1971. – 196 с.
5. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995. – 480 с.
6. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений: В 3 кн. Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математ. статистики. 3-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ЩО ОПТИМІЗУЮТЬ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХІВ

Під педагогічними умовами ми розуміємо необхідні обставини, які оптимізують розвиток успішності шестирічного першокласника у навчально-виховному процесі. Реалізація визначених нами умов (див. рис. 2) допоможе шестирічному школяреві відчувати свою унікальність та самоцінність, бути орієнтованим на успіх у його починаннях.

Розглянемо детальніше кожну з означених умов.

1. Ґрунтуючись на гуманістичній концепції (Ш.Амонашвілі, Я.Корчак, А.Макаренко, І.Песталоцці, К.Роджерс, Ж.-Ж.Руссо, В.Сухомлинський, К.Ушинський, С.Френч), ідея якої бере свій початок у філософії екзистенціалізму (М.Бердяєв, М.Бубер, А.Камю, Ж.-П.Сартр, М.Хайдеггер, Л.Шестов), визначаємо необхідність включення дитини у суб'єкт-суб'єктні взаємини у системі “вчитель – учень”, “учень – учень”, що впливає з природної потреби шестирічних дітей у визнанні оточуючими, прагненні до особистих досягнень, самовираженні, самоствердженні. Задовольнити її можливо за умови спрямованості навчально-виховного процесу на інтереси дитини, ставлення до неї як до суб'єкта у педагогічному процесі, що передбачає демократичний стиль взаємин між вчителем і учнем. Учні визнаються і приймаються як рівноправні партнери, що мають власну думку, здатні зробити свідомий вибір, вільні у своєму волевиявленні та діях (у розумних межах). Педагогічна стратегія базується на відмові від стандартів та шаблонів у виховному процесі, на нездійсненні насилля над природою дитини, на максимальному використанні прагнення дітей до свободи вибору, розумінні самоцінності дитячого життя та вікового етапу розвитку шестирічних першокласників.

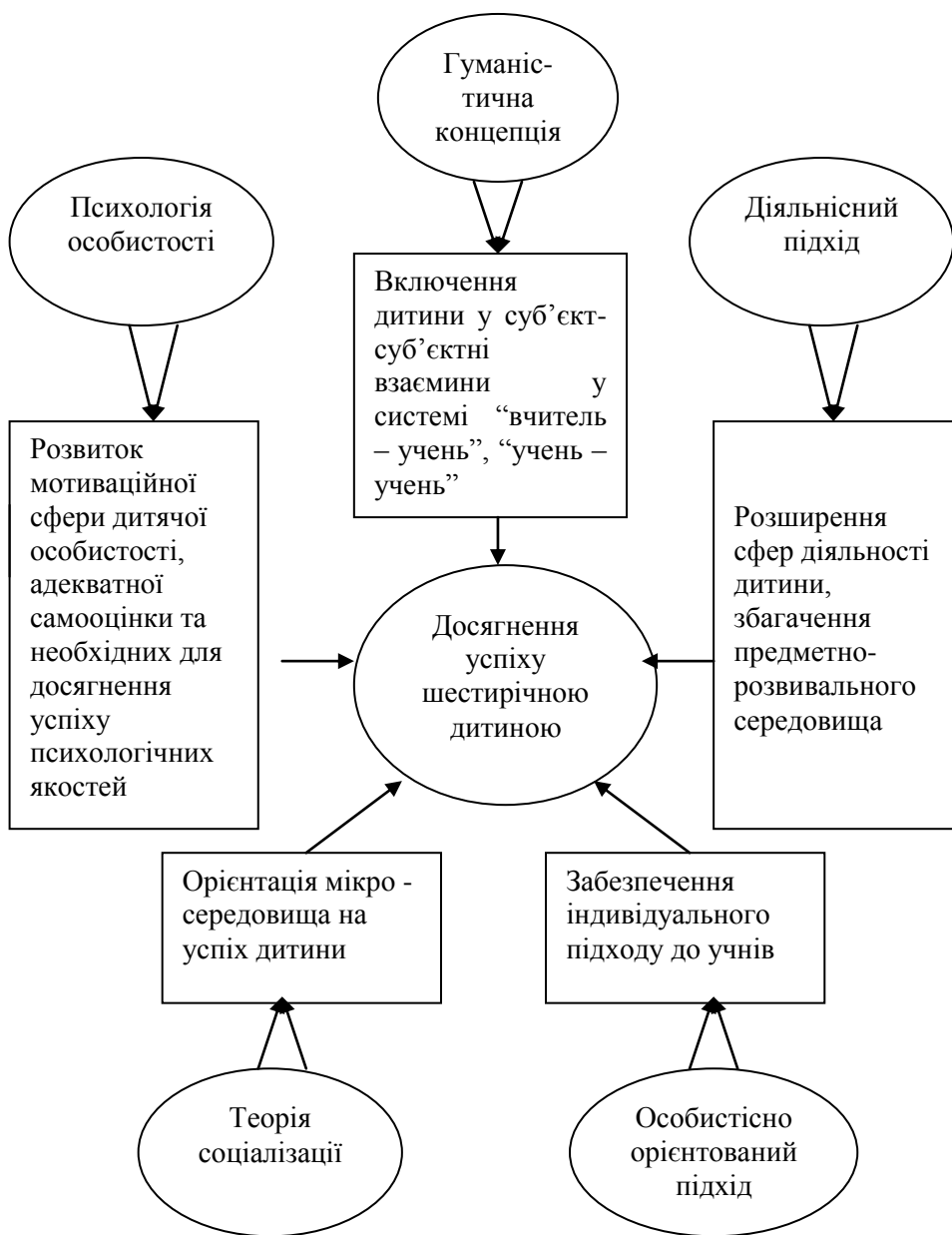

Рис. 2. Педагогічні умови досягнення успіху шестирічною дитиною

2. Розширення сфери продуктивної діяльності дитини, збагачення

предметно-розвивального середовища.

Виходячи з теорії діяльності (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, О.М.Леонтьєв, В.М.М'ясищев, А.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн), можемо сказати, що ми тлумачимо розширення продуктивної сфери у контексті включення дитини в різнобічні види діяльності з метою оволодіння різними сторонами суспільного досвіду і вмілого стимулювання дитячої активності, що забезпечить простір для вияву і розвитку інтелектуальних, художніх, спортивних тощо здібностей дітей, формування навичок творчого саморозвитку. Оскільки кожна людина є неповторною, має задатки до розвитку здібностей у певному виді діяльності, перед вихователями постає задача допомогти учню віднайти в собі те найкраще, що закладене природою, і здійснювати його розвиток. Збагачення предметно-розвивального середовища надасть шестирічному школяреві можливість самовизначитися та самовиразитися. В діяльності, до якої у особистості є природні задатки, вона неодмінно досягне успіху, очікування якого поступово можна буде перенести на інші види діяльності. Загалом школа для учнів виступає соціальним інститутом, у якому вони визначають свої життєві перспективи. Тому вона покликана забезпечити надання широких можливостей для набуття життєвого досвіду, допомагати у пізнанні та реалізації своїх бажань, можливостей.

3. Розвиток мотиваційної сфери дитячої особистості, адекватної самооцінки та необхідних для досягнення успіху особистісних якостей.

Психологія особистості досить добре описана в науковій літературі (А.Асмолов, В.Вілюнас, К.Ізард, А.Леонтьєв, М.Лісіна, А.Петровський, Х.Хекхаузен). Як засадові стосовно досягнення успіху визначаємо такі підструктури особистості, як мотивація, самооцінка, рівень домагань, самоцінність, пізнавальні, емоційно-вольові особливості (ініціативність, здатність до вмотивованого ризику, висока працездатність, сила волі, самодисципліна, відповідальність, вміння розподіляти свій час, впевненість, стійкість у подоланні труднощів). Логічним є гармонійне поєднання їх удосконалення з морально-етичним вихованням з метою запобігання розвитку егоїзму, себелюбства, заздрощів до іншого.

4. Зосередження уваги на індивідуальному підході до учнів, який

ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого виховання (Д.Белухін, І.Бех, А.Бойко, О.Кононко, С.Подмазін, П.Єрмоленко) дає можливість створювати ситуації успіху для кожного зокрема. Ретельне вивчення особистості кожної дитини, виявлення позитивних індивідуальних якостей шестирічок, на які можна спертися в роботі, допоможе продумати стратегію і тактику діяльності педагога, батьків, результатом якої будуть справджені надії, очікування, впевненість у своїх силах, бажання розпочинати нову справу.

Над проблемою створення ситуацій успіху працює А.С.Белкін. Вчений зазначає, що якщо дитину позбавити очікування завтрашньої радості, якщо її позбавити віри в себе, важко сподіватись на її “світле майбутнє”. Ситуація ж успіху – головний інструмент творення дитячих радостей, який дає можливість закладати у дитячі душі основи оптимізму, щастя, віри у себе, що, у свою чергу, зміцнює дитячий характер. Все це забезпечує зростання бажання утверджувати у собі позитивне, переборювати вади. Крім того, технологія створення ситуацій успіху виробляє цінну людську якість – стійкість у боротьбі з труднощами, готовність їх долати. А.С.Белкін здійснив класифікацію школярів, в основі якої лежить їх відношення до навчання, відповідність результатів витраченим зусиллям, характер очікування, і, відповідно до виокремлених типів, рекомендував ряд прийомів, які спрямовані на створення ситуацій успіху [7]:

- “Даю шанс” (вчителем, вихователем) заздалегідь продумується і створюється ситуація, що надає можливість дитині неочікувано для себе розкрити свої можливості).
- “Холодний душ” (учитель не поспішає з похвалою, а навпаки, дещо “відтягує” час).
- “Сповідь” (вчитель перед учнем розкриває стан своєї душі, звертається до його найкращих почуттів).
- “Емоційний сплеск” (у важкі для дитини хвилини надається емоційний заряд упевненості).
- “Обмін ролями” (вчитель показує дітям, що вони здатні зробити більше, ніж від них очікують).
- “Зараження” (весь клас “заражається” інтелектуальною радістю, коли успіх одного школяра стає стимулом для успіху інших).
- “Анонсування” (вчитель заздалегідь попереджає про перевірку

знань і попередньо з учнем обговорює, що він повинен буде зробити: це дозволяє створити психологічну настанову на успіх).

- “Сходи” (вчитель, образно кажучи, веде вихованця крок за кроком вгору по сходинках його особистісного зростання).

- “Гидке каченя” (створюються умови для розквіту такої дитини, демонструється віра у неї).

- “Прямуй за нами” (у дітей пробуджується бажання наздогнати однокласників, які просунулися вперед).

- “Еврика” (власне відкриття учнями уже відомих науці фактів).

- “Навмисна помилка” (вчитель навмисно припускається помилки, надаючи учням можливість її відшукати і відчувати радість).

- “Лінія горизонту” (радість першого успіху породжує бажання його повторити. При цьому чим більше невідомого відкривається, тим більше формується потреба у пошуку нового, тим глибшою є радість від процесу пошуку).

5. Використовуючи теорію соціалізації (І.Зверева, М.Ільчиков, Н.Лавриченко, Н.Лукашевич, Д.Майерс, А.Мудрик, Н.Сейко, Н.Смелзер, Б.Смірнов, О.Якуба), визначаємо перспективу поступового розвитку успішності шестирічки шляхом здійснення орієнтації на успіх дитини її мікросередовища. При цьому важливого значення набуває забезпечення психологічної підтримки дитини (під якою розуміється процес, у якому дорослий зосереджується на позитивних сторонах учня з метою зміцнення його самооцінки, допомагає повірити в себе, уникнути помилок, підтримує при невдачах) шляхом опори на сильні сторони, демонстрації оптимізму, задоволення, любові та поваги до неї, уникнення підкреслення її промахів, прийняття індивідуальності дитини, виявлення віри у неї.

Підтвердження того, що успішність у деякій мірі є наслідком очікування найближчого оточення дитини, є експеримент американських психологів Розенталя і Джекобсона, суть якого полягала в тому, що вчителю називались прізвища дітей, які ніби-то виявили найвищий потенціал розвитку під час дослідження. Насправді діти мали різні успіхи і здібності. При повторному обстеженні дітей через деякий час виявилось, що найбільших успіхів у розвитку досягли ті, на кого було вказано раніше. Це зумовлювалося більш уважним ставленням учителя до цих дітей, створенням для них атмосфери

уваги і піклування, доброзичливої вимоги і любові, підбадьорюванням, намаганням надихнути. Цей експеримент підтвердив значення взаємин між вчителем і учнем для успішної діяльності останнього.

Підтримка тісного взаємозв'язку школи з сім'єю необхідна для кращого пізнання внутрішнього світу шестирічної дитини, мотивів її діяльності, вивчення її поведінки у різних ситуаціях. Ці знання сприяють розумінню дитини, наданні допомоги їй у самоствердженні. Взаєморозуміння між членами сім'ї та шкільного колективу допомагає створити сприятливий психологічний клімат, за якого панує любов, повага, співчуття і терплячість, що сприяє розвитку оптимістичного світогляду у шестирічок, орієнтації у своїй діяльності на успіх. Отже, школа і сім'я мають діяти як єдине ціле, доповнюючи та підтримуючи один одного.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть та охарактеризуйте педагогічні умови, дотримання яких у навчально-виховному процесі сприяє досягненню успіхів дитиною у різнобічній діяльності.
2. З якою метою та яким чином необхідно розширювати сферу продуктивної діяльності дитини та збагачувати предметне середовище, що її оточує?
3. Які особистісні якості потрібно розвивати для становлення успішної особистості?
4. Назвіть прийоми, рекомендовані А.С.Белкіним, які спрямовані на створення ситуацій успіху.
5. У чому полягав експеримент американських психологів Розенталя і Джекобсона та що він довів? Дайте пояснення дефініції «сприятливий психологічний клімат».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Запропонуйте свої педагогічні умови, які б сприяли досягненню успіхів дитиною у певній діяльності.
2. Доберіть індивідуально для однієї дитини молодшого шкільного віку ряд прийомів, спрямованих на досягнення нею успіхів у обраній діяльності та реалізуйте їх на практиці. Проаналізуйте отримані результати.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать. (Мастерство учителя: идеи, советы, предложения). -Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. –176 с.
2. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики: Курс лекций. – М.: Воронеж, 1996. – Ч. 1. – 320 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук. -метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Глассер У. Школы без неудачников. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
5. Карнеги Д. Как выбрать для себя дело, которое принесет вам радость и успех.– Днепропетровск, 1996. – 696 с.
6. Кларина Л. Процесс, направленный на развитие способности быть хозяином и творцом собственной жизни // Директор школы. – 2001. – №1. – С. 59–70.
7. Марден О. Воля і успіх / Пер. з англ. – Нью-Йорк: Говерля, 1975. – 108 с.
8. Сазоненко Г.С., Осмоловський А.О. Педагогіка успіху // Обдарована дитина. –1999. – №4. – С. 8–14.
9. Свергун О.Ю. Психология успеха, или Как стать хозяином своей жизни. – М.: АСТ – ПРЕСС, 2000. – 384 с.
10. Степанов С. Существует ли формула успеха? // Воспитание школьников. – 1995. – №4. – С. 46–50.
11. Хаббард Л.Р.Курс успеха путем общения. – Б.М., 1995. – 147 с.
12. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2 т.; Пер. с нем. / Под ред. Б.М.Величковського. – М: Педагогика, 1986. – Т.1. – 407 с.
13. Холт Д. Залог детских успехов / Пер. с англ. – СПб: Дельта, 1996. – 480 с.

СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ДОМІНАНТНА УМОВА ФОРМУВАННЯ УСПІШНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Сприяння досягненню успіхів дітьми потребує у взаємодії з дитиною виходити з її інтересів, піклуватися про створення у школі життєрадісної, діяльної, дружньої атмосфери, культивувати відносини близькості й довіри між педагогом і школярем. А.Кияновський [46, с.54] вказує, зокрема, на необхідність підвищення позитивної дії виховного процесу на формування особистості учня початкових класів. Розвиток здібностей, нахилів учнів, їх творчості, ініціативності, самоконтролю, самокорекції є головним завданням вихователя. “Без саморозвитку людина не відповідає вимогам сучасності, не може реалізуватися в суспільстві”, - стверджує П.Ярмоленко [129]. Як зазначає академік І.Бех, “виховання досягає своєї мети, якщо вміє спрямувати власну діяльність дитини” [13, с.120].

Г.Філонов наголошує, що формування особистості школяра визначається насамперед місцем, яке він займає у системі доступних йому людських відносин, і тим, у якому відношенні знаходяться вимоги, що пропонує йому життя, з тими психологічними особливостями, що у нього є [117, с.30]. Як відомо, діти включаються у дві сфери соціальних відносин: “дитина - доросла людина”, “дитина – дитина”, що взаємодіють між собою через ієрархічні зв'язки.

У виховній діяльності виникають деякі протиріччя:

- між потребою в засвоєнні нових соціальних ролей та неправильному уявленні про них з боку дітей;
- між потребою в активності учнів та відсутністю відповідних умов її реалізації;
- між потребою у самореалізації дитини і незнанням сфер, де вона може проявити себе;
- між потребою у самоствердженні та недостатніми знаннями про те, як це можна зробити;
- між природною потребою бути захищеною й опікуваною та реальним становищем дитини.

У шестирічному віці дитина, як правило, не може самостійно вирішити ці протиріччя через недостатні знання про саму себе, через

відсутність достатнього досвіду взаємин із людьми, через несформованість необхідних умінь і навичок. Тому вона потребує допомоги, поради, захисту дорослого, але, разом з тим, і поваги до себе, можливості виявляти ініціативу, бути активним творцем своєї особистості.

Орієнтація на активність дитини у виховному процесі вимагає створення суб'єкт-суб'єктних взаємин у системі “вчитель – учень”, “учень – учень”, за яких у школяра формуватиметься адекватна самооцінка, рівень домагань, вміння ставити перед собою посильні завдання та вирішувати їх, переживаючи радість успіху.

Загалом ідея суб'єкт-суб'єктних взаємин бере свій початок у гуманістичній системі виховання, в якій виховання зорієнтоване на розвиток внутрішнього світу учня, на міжособове спілкування, діалог, на допомогу в особистісному зростанні, на формування в дитини реальних оптимістичних життєвих планів, готовності свідомо реалізовувати ці плани, здатності відповідно до гуманістичних традицій соціального досвіду будувати навколишній світ і себе. Гуманно-особистісний підхід передбачає якнайповніше розкриття і розвиток цілісної сукупності якостей особистості дитини, її здібностей, задатків, талантів з урахуванням потенційних можливостей; стимулювання позитивних морально-етичних якостей; повагу і любов до дитини, розуміння її унікальності, її потреб та мотивів поведінки; створення довірливих стосунків з учнем, сприятливого психологічного клімату, ситуацій успіху. Яскравими представниками гуманістичного напрямку у вихованні є Ш.Амонашвілі, Д.Дьюї, А.Макаренко, М.Монтессорі, К.Роджерс, В.Сухомлинський, С.Френе, Р.Штайнер та інші.

Як зауважує В.Радул, педагогічне спілкування є повноцінним тоді, коли “учень виступає у ньому не як пасивний об'єкт впливу вчителя, а як його активний творчий суб'єкт, що володіє знаннями, має особистісну позицію, наділений здатністю самостійного мислення і внутрішньої моральної волі” [97, с.65]. Учень виступає суб'єктом діяльності, якщо виховання здійснюється в системі особистісно орієнтованих технологій, які розвивають у дитини прагнення і здатність до свідомої самостійної взаємодії з оточуючим.

Особистісно орієнтована модель виховання і навчання

розробляється багатьма педагогами: І.Бехом, Д.Белухіним, А.Бойко, О.Бондаревською, І.Зимньою, І.Зязюном, О.Вишневським, О.Киричуком, Л.Кондрашовою, О.Кононко, С.Подмазіним, В.Рибалком, В.Сериковим, І.Якиманською та іншими. У центрі уваги особистісно орієнтованих технологій – унікальна цілісна особистість, яка прагне максимальної реалізації своїх можливостей, є відкритою для засвоєння нового соціального досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різних ситуаціях. У виховному процесі здійснюється орієнтація на якості дитини, її можливості, на формування і розвиток особистості не за якимось еталоном, а відповідно до її природних здібностей.

Суб'єкт-суб'єктні взаємини між учителем та учнями визначаються І.Бехом як взаємини значущості. Взаємодія вихователя з вихованцем будується не на вимушеності спілкування, а на взаємному інтересі, при цьому враховуються позиції і бажання обох сторін. “Лише за особистісного плану взаємодії з вихованцем педагог транслює свою індивідуальність, реалізуючи свою потребу і здатність бути особистістю і, в свою чергу, формуючи відповідну потребу і здатність у вихованця” [13, с.137]. Статус суб'єкта забезпечується обом учасникам виховного процесу, якщо учень направляє свої зусилля на засвоєння соціального досвіду, а вчитель – на організацію його діяльності. Тобто об'єктом впливу для учня є предмет чи процес, на якому сконцентрований його інтерес, а для вчителя – виховний процес, а не учень. Разом з тим, С.Подмазін висловлює думку про те, що особистість не може виступати об'єктом діяльності, оскільки тоді її визначення не співпадає з реальністю. “Навіть знаходячись в умовах, що позбавляють її можливості зовнішньо виявляти свою активність у діяльності, особистість завжди зберігає своє ставлення до подій, будує образ свого майбутнього життя та діяльності” [88, с.45].

Російський філософ П.Флоренський [116] та професор О.Кононко виділяють чотири форми суб'єктності дитини: вона виступає суб'єктом вітального ставлення до світу (формує і розкриває власну природу), суб'єктом предметного ставлення (привласнює і створює предмети культури), суб'єктом спілкування, суб'єктом самосвідомості [50, с.282].

У взаємодії з дітьми необхідно дотримуватися принципу “не

поряд і не над, а разом”. Як зазначає О.Запорожець, шестирічна дитина не потребує постійної допомоги дорослого, однак “відчуває потребу в постійному спілкуванні з ним для того, щоб збагатити свої знання, вирішити питання, що виникли, порадитися щодо своїх планів тощо” [39, с.223].

Безперечно, суб’єкт-суб’єктні взаємини передбачають рівноправність педагога і учня. Однак іноді поняття ”рівноправність” розуміється спотворено (наприклад, як право вихованця виконувати чи не виконувати розумні вимоги вчителя), що негативно позначається на виховному процесі. Спираючись на думку І.Бужиної, під рівноправністю будемо розуміти побудову процесу навчання на основі демократичного керівництва при максимальному використанні творчої ініціативи вихованця, дотримання прав школяра, насамперед права на рівну з педагогом повагу особистої гідності [17, с.64]. Р.Валеева виділяє три основні підсистеми прав дитини: соціальну, що являє собою права на більш високий соціальний статус (наприклад, рівність із дорослими в обговоренні загальних проблем, право на скаргу, на протест, на захист проти свавілля дорослих); середовищну, яка включає в себе вимоги контролю над навколишнім середовищем дитини; особистісну, пов’язану з внутрішнім життям дитини [18, с.13 - 24].

Вихованцеві слід надавати можливість вільно діяти, але в межах загальноприйнятих стандартів. “Свобода поведінки набувається дитиною через постійні роз’яснення дорослим її дійсного характеру і необхідну корекцію в напрямі її суспільної значущості” [13, с.26]. Щоб заблокувати авторитарний вплив на особистість, необхідно моделювати ситуації вільної, творчої співпраці. Завдання педагога – розвинути у дитини здатність до глибокого розуміння ситуації, яка існує всередині неї і ззовні, та вміння і потребу обирати гуманну поведінку, максимально активізуючи свої внутрішні ресурси. Постійно проявляючи цю здібність, дитина набуває власної відповідальної свободи, вміння успішно вирішувати різні життєві проблеми на високому моральному рівні.

Визначають сутність суб’єкт-суб’єктних взаємин між шестирічною дитиною і вихователем через активність, свободу думки та дій дитини сучасні психологи С.Кулачківська, С.Ладивір,

Т.Піроженко: “Дорослий дозволяє дитині ставити запитання, сумніватися, мати свій погляд, пропонувати власні засоби вирішення завдання. При цьому важливо уважно слухати дитину, давати змогу сформулювати та висловити свої думки, ідеї, допомагати їй уточнювати думку, стимулювати ініціативність, самостійність, повторюючи її думку її ж словами, ключовими фразами, спонукати до вибірконості щодо змісту, виду та форми предметного матеріалу, прийомів виконання дій тощо” [93, с.14].

На психологічному рівні суб’єктивний характер взаємин передбачає, за С.Максименком [66, с.171], сумісність людей. Сумісність – це оптимальне поєднання якостей людей у процесі взаємодії, що забезпечує позитивний результат спільної діяльності. Виділяють функціональну, фізичну, психофізіологічну, соціально-психологічну і психологічну сумісність. Певний вид діяльності вимагає певного виду сумісності або поєднання декількох з них. Звісно, вчитель не зможе забезпечити функціональну, фізичну, психофізіологічну сумісність абсолютно з усіма учнями класу. Тому доречно проаналізувати соціально-психологічну і психологічну сумісність, реалізувати яку в силах педагога. Соціально-психологічна сумісність ґрунтується на єдності найближчих, більш віддалених і перспективних цілей, на спільності інтересів і установок людей. Психологічна сумісність передбачає спільність поглядів, моральних переконань, цінностей, ставлень. Важливим фактором є усвідомлення вихователем і вихованцем наявності у них співпадаючих мотивів спільної діяльності, а також потреби один в одному як умови реалізації цих мотивів [17, с.64]. За таких умов відбувається їх зближення, прослідковується тенденція об’єднання зусиль у спільній діяльності, а також виникає спільність психічного стану, що породжує психологічний контакт. І.Зимня підкреслює, що “контакт усвідомлюється і переживається суб’єктами як позитивний фактор, що підкріплює взаємодію. В умовах контакту найбільш повно проявляються всі особистісні якості суб’єктів взаємодії, сам факт його встановлення приносить їм інтелектуальне й емоційне задоволення. Іншими словами, внутрішніми механізмами контакту є емоційне та інтелектуальне співпереживання, спільне мислення, спільна дія” [41, с.310].

І.Зязюн [85, с.203] та Н.Волкова [20, с.436] виділяють такі головні ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні: особистісна орієнтація співрозмовників, що включає готовність бачити і розуміти співрозмовника; рівність психологічних позицій співрозмовників, незважаючи на їх соціальну нерівність (тобто визнання права учня на власну думку, позицію, неприпустимість домінування вихователя над вихованцем): “враховуючи право кожного на вибір, ми повинні прагнути не нав'язувати думку, а допомогти іншому обрати власний шлях розв'язання проблеми” [85, с.203]; проникнення у світ почуттів, переживань співрозмовника, готовність прийняти його точку зору; вияв взаємної довіри; використання нестандартних прийомів спілкування, що відбувається завдяки відходу вчителя від сучасної ролі вчителя.

Перебування вихователем на виховних позиціях розуміння, визнання і прийняття дитини як необхідну умову створення суб'єкт-суб'єктних взаємин розглядає І.Бех [13, с.31-51]. Зрозуміти дитину – значить зуміти проникнути у її внутрішній світ, адекватно відобразити її стани, якості, наміри, потреби, бажання. Здійснити це можливо (якщо у вихователя наявна така важлива якість, як психологічна проникливість) у процесі спілкування з дитиною, спостерігаючи за її поведінкою, жестами, мімікою, інтонацією. Тут важливо відмітити оволодіння вмінням “співпереживаючого розуміння” за К.Роджерсом, під яким учений розуміє не розуміння *про* людину (що передбачає її оцінювання), а розуміння *разом* з людиною [98, с.394].

Під визнанням дитини ми будемо розуміти її право бути собою, мати свою точку зору на події, явища, ситуації. Визнати – значить повірити у можливості учня, у безкінечність його пізнання, у його самовдосконалення, визнати його неповторність. Визнання особистості дитини надає можливість виявляти свободу в спілкуванні з вихователем.

Прийняття означає позитивне ставлення до людини незалежно від того, задоволені її вчинками в даний момент чи ні. Тоді у дитини з'являється впевненість у любові з боку вихователя незалежно від того, високих чи низьких показників вона досягла, успіхи чи невдачі спіткали її, за будь-яких обставин вона не буде відкинутою. Академік І.Бех визначає такі кроки, які призводять до повного прийняття

дитини: надання їй дозволу бути такою, якою вона є; уважне ставлення до її думок, почуттів, готовність їх почути; підтримка вихованця; готовність ділитися своїми поглядами і цінностями; висловлення поваги до позиції вихованця, віри в його сили; готовність до відкритості й прийняття нового досвіду [13, с.46].

Вміння зрозуміти, прийняти і визнати дитину передбачає оволодіння педагогом такими якостями, як здатність сприймати й адекватно пояснювати поведінку вихованця; помічати зміни у його почуттях і вчинках, знаходити причину цього, робити правильні висновки; уміння постійно усвідомлювати і правильно реагувати на сприйняття його образу і поведінки вихованцями; використовувати такі механізми міжособового пізнання, як емпатія (пізнання емоційних станів іншої людини через співпереживання), ідентифікація (в її основі лежить готовність свідомо поставити себе на місце іншої людини, що сприяє розумінню її поглядів, установок, мотивів, бажань тощо), децентрація (здатність людини відійти від власної позиції, сприйняти точку зору іншої людини). Особливо важливим є емпатійне розуміння, бо, як відмічає М.Заброцький, “здатність педагога до співпереживання не лише сприяє адекватності відображення особистості учнів, вона також лежить в основі встановлення з ними позитивних, високопродуктивних взаємовідносин, що, у свою чергу, впливає на ефективність педагогічного процесу” [36, с.88].

Суб’єкт-суб’єктні взаємини передбачають побудову процесу спілкування на діалогічному рівні, в умовах якого, за І.Бехом [11, с.10], стає можливим морально-духовне зростання особистості. Діалогічний тип спілкування характеризується активністю, контактністю і високою ефективністю спілкування. Від вчителя вимагається виявлення педагогічного оптимізму, доброзичливості, довіри до самостійності школярів, спираючись на позитивний потенціал особистості дитини.

С.Кулачківська, Т.Піроженко, Л.Подольак акцентують увагу на збереженні думки кожного учасника діалогу, на намаганні зрозуміти один одного без оцінювання позиції партнера [70, с.32].

Н.Волкова [20, с.437-439], І.Зязюн [85, с.205] виділяють такі ознаки діалогічного педагогічного спілкування:

1. Визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра між партнерами.

2. Зосередженість педагога на співрозмовникові та взаємовплив поглядів. Особливістю педагогічного діалогу є те, що два суб'єкти, зберігаючи особистісну рівність, мають різні позиції. Так дії учня, який перебуває у колі своїх потреб, спрямовані на задоволення власних прагнень, учитель же зосереджує свої зусилля на потребах учня. Уява, інтуїція, емпатія допомагають педагогу зрозуміти вихованця.

3. Персоніфікована манера висловлювання, яка передбачає виклад інформації від першої особи, звернення співрозмовників до особистого досвіду, висловлення свого ставлення до предмета розмови.

4. Поліфонія взаємодії, яка передбачає пошук рішень у процесі взаємодії з урахуванням думок кожного співрозмовника.

5. Двоплановість позиції педагога у спілкуванні, бо він веде діалог не тільки з вихованцем, але і з собою.

За І.Бехом, педагогічний діалог, як правило, має характер дискусії, оскільки всі положення, що висувуються, вимагають відповідної аргументації. Аргументування педагога повинно бути звернене як до розуму, так і до почуттів дитини [12, с.6]. Педагогічний діалог буде ефективним, якщо викликатиме у дитини розгорнутий внутрішній діалог, який продовжуватиметься і після завершення спілкування вчителя з учнем (що можливе тільки за активної внутрішньої позиції вихованця).

З метою формування вихованця як суб'єкта власної діяльності й поведінки Н.Мойсеюк пропонує створювати особистісно стверджувальні ситуації [73, с.383] (у літературі зустрічаються ще терміни “виховні” або “особистісно орієнтовані ситуації”), у яких забезпечується сприймання й осмислення реальної дійсності, формування ціннісних орієнтацій, світогляду учнів, суб'єктивного досвіду, виявлення особистісних здібностей. І.Зимня підкреслює, що особистісно орієнтований підхід означає переорієнтацію виховного процесу на постановку і вирішення самими дітьми конкретних навчальних чи виховних задач (пізнавальних, дослідницьких, перетворювальних, проєктивних та інших) [41, с.86].

І.Бех вважає за доцільне розглядати педагогічну задачу, яку розв'язує вчитель-вихователь, і виховуючу задачу, яку вирішують

вихованці, під час чого здійснюється самовиховання [13, с.122]. Особливість педагогічної задачі у тому, що її розв'язання неможливо здійснити безвідносно до розв'язання виховуючої задачі. Цей процес розгортається як сумісна діяльність і спілкування вихователя з дітьми на паритетній основі, в результаті чого досягається мета.

І.Бех пропонує замінити термін “виховуюча задача” більш точним терміном “соціально-моральна задача”, мета якої полягає у формуванні й розвитку у вихованця особистісних цінностей, вміння відокремлювати “добро” і “зло” та оцінювати з цих позицій свої дії. На думку О.Кононко, “щоб дитина зростала щасливою, вона повинна знати, вміти, хотіти і самореалізовуватися у конкретних моральних учинках” [49, с.14]. Соціально-моральні задачі – це задачі не предметного, а духовного змісту, а тому успішність їх вирішення залежить не тільки від інтелектуальних і вольових здібностей учня, а й від авторитетності педагога, його взаємин із вихованцем. “Вихователь у процесі розв'язання соціально-моральної задачі своїми діями має формувати і підтримувати у вихованця самоповагу, яка відображає те, наскільки він приймає себе таким, яким він є” [13, с.163], - зауважує І.Бех. Діти з низькою самоповагою почувають себе некомфортно у спілкуванні, страждаючи від упевненості, що оточуючі про них погані думки. Це породжує зниження соціальної активності особистості, що негативно позначається на її особистісному зростанні.

Відмітимо, що суб'єкт-суб'єктні взаємини мають ще одну перевагу: вони сприяють особистісному зростанню не тільки учня, а й вихователя, створюючи умови для його самовдосконалення, самозбагачення, професійного злету. Як влучно відмічає І.Зимня, “розвиток учня передбачає постійний саморозвиток педагога, який є умовою розвитку учня” [41, с.130]. Г.Гатальська, А.Криленко зауважують, що для того, “щоб спонукати дітей до позитивної роботи із самовиховання, сприяти їх особистісному зростанню, розвитку позитивної “Я-концепції”, вчитель сам повинен бути взірцем відповідної поведінки, що і визначить продуктивну педагогічну взаємодію” [24, с.35].

Н.Волкова виокремлює такі уміння педагога, які сприятимуть реалізації педагогічного спілкування як взаємодії: вміння оперативно і правильно орієнтуватися у постійно змінюваних умовах спілкування,

знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, обставинам спілкування та індивідуальним особливостям учня, постійно відчувати і підтримувати зворотній зв'язок у спілкуванні [20, с.436].

Правомірними, на наш погляд, є визначені О.Вишневським функції вчителя, який працює за моделлю суб'єкт-суб'єктних взаємин: отримання й опрацювання зворотної інформації, що стосується навчання, розвитку і виховання учнів; безпосередній вплив на учня, що здійснюється шляхом сугестії, спонуканням до дії у формі побажань, пропозицій, підказок, впливом на мотиваційну сферу школяра; визначення і презентація об'єкта діяльності учня у вигляді задачі; вплив на процес діяльності учня, який полягає в тому, що вчитель виступає джерелом потрібної інформації [111, с.33]. Щодо функції оцінювання, то ми притримуємось думки Н.Волкової та І.Зязюна, які вважають, що вчитель не повинен оцінювати поведінку учня і давати вказівки щодо способів її корекції. Натомість він дає учневі інформацію про нього, а той сам вчиться оцінювати свої дії. Тобто порівняно з традиційним підходом до виховання відбувається “зміна авторства” оцінного судження [85, с.205].

Не викликає сумнівів той факт, що самопочуття, переживання, формування самооцінки дитини перебувають у прямій залежності від особливостей взаємодії педагога з дітьми, від того, які засоби, прийоми, методи використовуються вчителем у процесі діяльності й спілкування. Стиль взаємин вчителя й учнів помітно впливає на формування ініціативи, активності й самостійності дітей. З цього приводу Л.Галігузова, Є.Смирнова стверджують, що “на шостому році життя дитині вже не досить простої уваги і співробітництва, вона потребує серйозного, поважливого ставлення зі сторони дорослого та ображається, якщо той вважає її розмірковування нерозумними чи сварить за причепливість і надмірну говірливість. А всіляка похвала чи позитивна оцінка викликає у дитини радість і впевненість у собі” [22, с.63].

Спираючись на характеристику загальновідомих у психолого-педагогічній літературі стилів спілкування, відмітимо, що з найпоширеніших у педагогічній практиці авторитарного, ліберального, демократичного стилів лише за умови домінування останнього у

взаєминах вихователів і дітей, а також самих дітей можлива суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

За демократичного стилю стимулюється розвиток активності учнів, творчості, здійснюється орієнтація на самостійне розв'язання проблем. Він несе в собі заклик до співробітництва і пізнавальної активності. У дітей формується впевненість, самостійність, почуття емоційної близькості, відбувається процес самоствердження. Демократичний стиль підвищує настрій, породжує почуття задоволення і впевненості у своїх силах.

Ліберальний стиль сприяє розвитку в учнів індивідуальності, пасивності, безініціативності. При авторитарному стилі спілкування у дітей починає формуватися пасивність, невпевненість у собі, агресивність. Авторитарний педагог спонукає вихованця до дій, бажаних для нього, використовуючи свої права без урахування ситуації і обґрунтування своїх дій перед учнем, якого сприймає як об'єкт виховання. Авторитарний стиль понижує настрій, сприяє появі у дітей тривожності, стурбованості, роздратування, образи, ворожості. [23].

Учені Андерсон і Брювер (Anderson H., Breuver J., 1966) вивчали залежність між поведінкою учнів та вчителів з авторитарним та демократичним стилями поведінки. Було з'ясовано, що діти вчителя-“демократа” поводити себе значно вільніше, більш розкуто та активніше, ніж учні вчителя-“автократа”. Їхня поведінка відрізнялась безпосередністю, ініціативністю, внесенням пропозицій.

Практика показує, що більше половини вчителів-вихователів не забезпечують можливість взаємодії з дітьми на суб'єкт-суб'єктному рівні. Це пояснюється, крім особистісних якостей педагогів, складністю роботи з шестирічками, що обумовлюється їхніми віковими особливостями. Так нестійкість уваги, недостатня самостійність, несформовані вольові якості тощо породжують бажання у педагогів вдаватися до авторитарного стилю взаємин, який полегшує роботу, бо змушує дітей сидіти тихо, виконувати вказівки, що є бажаними для вчителя. Та, на жаль, тоді не відбувається повноцінного розвитку дитини, бо блокується її ініціатива, творчість, можливість проявити себе, а пізнання навколишнього здійснюється на

репродуктивному рівні.

Д.Белухін висловлює думку про те, що виховний процес може бути успішним на сучасному етапі лише за тієї умови, що вчитель користується авторитетом серед вихованців, має в їх очах привабливий образ, вони йому вірять і хочуть поділитися своїми проблемами [8]. Такі відносини складаються між дітьми і педагогом, якщо останній виявляє емпатію, відвертість, готовність спілкуватися з учнями на позитивній основі, відчуває власну цінність. Виступаючи суб'єктами одного процесу, вчитель і учень повинні діяти разом, бути партнерами, жоден з них не повинен стояти над іншим [103, с.41].

При цьому в позиції старшого має переважати атмосфера терплячості, емпатії, емоційної теплоти, відвертості, зацікавленості особистістю дитини. “Учень повинен відчути, що викладач розуміє і приймає його, перед тим як він ризикне відкрити свій внутрішній світ” [56, с.404], - справедливо зауважують А.Крупенін, І.Крохіна. Ю.Азаров відмічає, що дитині “подобається творити саму себе, а не бути засобом досягнення” мети інших [2, с.427]. За умови використання способу співробітництва вихователь і вихованець разом шукають можливі рішення, які можуть призвести до позитивного результату, а потім приходять до згоди щодо того, які з них найповніше дадуть змогу задовольнити потреби обох сторін.

В.Мухіна вказує, що шестирічна дитина вже вміє на належному рівні взаємодіяти з дорослими та однолітками. Так вона має вміння самовладання, вміє підпорядковуватися обставинам, за потребою наполягти на своєму. В цьому віці самооцінка вчинків визначається не лише її власним ставленням до себе (“Я хороший”), а перш за все оцінкою оточуючих людей, що передбачає достатньо розвинені рефлексивні здібності. У зв'язку з цим О.Бодальов відмічає, що однією з найнеобхідніших умов взаємодії людей є безперервне отримання особистістю інформації про результати її власних дій. “Завдяки механізму зворотного зв'язку людина на основі результату, якого досягла під час взаємодії з іншими людьми, може коригувати свою подальшу поведінку, замінюючи використані засоби впливу новими, що здаються більш ефективними” [14, с.13].

Розглянемо особливості суб'єкт-суб'єктних взаємин на рівні “дитина-дитина”. Специфіка взаємин шестирічної дитини з

однолітками значно відрізняється від взаємодії з дорослими. Контакти дитини з іншими дітьми більш яскраво емоційно насичені, характеризуються відсутністю жорстких норм та правил, яких потрібно дотримуватися, спілкуючись із дорослими. З однолітками діти більш розкуті, частіше виявляють ініціативу, творчість, намагаються нав'язати власний зразок поведінки, демонструють свої уміння і здібності. В.Мухіна висловлюється про те, що нові відносини, в які включається дитина з приходом до школи, піднімають її на рівень суспільних вимог щодо її поведінки. “Вчитель створює умови для соціалізації поведінки дитини, приведення її до стандарту в системі соціального простору – обов’язків та прав” [76, с.263].

Емоційне благополуччя учня значною мірою залежить від його статусу в системі міжособистісних взаємин. Статус дитини в групі значно впливає на формування “ряду характерологічних рис, а саме доброзичливості, колективізму, дружелюбності, доброго самопочуття у дітей, які користуються симпатією більшості, і, навпаки, нетовариськості, пригніченості, самотності, якщо дитина не відчуває до себе симпатії оточуючих” [57, с.31], її особистості, на ставлення до всього, що її оточує, і до самої себе. “Несприятливе становище у групі викликає пасивність дитини, невпевненість у власних силах, а це призводить до того, що успіхів у діяльності вона не досягає” [104, с.72], – зауважує Т.Сенько.

У цьому зв’язку доцільно погодитися з У.Глассером: “щоб прокласти шлях до успіху, діти повинні отримувати у школі те, чого їм не вистачає: гарні взаємини як з однолітками, так і з дорослими” [25, с.30]. Психологічна ізоляція ж понижує емоційне самопочуття дитини і впевненість у своїх силах, заважає досягати успіхів. У свою чергу, підтримка та схвалення педагога й однолітків надихає.

У ситуації формальної рівності (всі діти є ровесниками, навчаються в одному класі) зустрічаються діти з різними фізичними та психологічними задатками, розумовими здібностями, характером. Взаємини, які складаються у шестирічній дитини з іншими дітьми, залежать від соціальних, психологічних і біологічних характеристик самої дитини, стану її здоров’я, зовнішньої привабливості. Але найбільше статус учня у класі залежить від учителя (однокласники ставляться, як правило, до дитини так, як ставиться до неї вчитель). Як

справедливо зауважує І.Бужина, “школа для учнів, особливо першокласників, - це насамперед учитель. Його дії, ставлення до інших людей і школярів виступають для дітей як реальний моральний ідеал, за зразком якого будується їхня поведінка і всі інші відносини. У молодшого школяра безумовна довіра до вчителя, його вимог, слів, учинків, оцінок” [17, с.56]. Якщо вчитель виказує позитивне ставлення до учня, то останній почуває себе захищеним, радісним, і навпаки.

Як свідчать дослідження А.Кисельова [45], серед першокласників досить високим є відсоток дітей, які відчують складнощі у спілкуванні з дорослими чи однолітками. До цієї групи відносяться як занадто компанійські діти, які надмірною активністю починають заважати іншим, так і діти сором’язливі, які бояться вступати у контакт через гіперболізований розвиток цієї якості.

Отже, однією з причин низького статусу може бути надмірний егоїзм, який у пасивній формі виявляється у “заглибленні в себе”, егоцентризмі та користолобстві, а в активній – у надмірній агресії та ворожості. Підвищенню статусу сприяють позитивні особистісні якості, успішність у діяльності, розвинені комунікативні уміння, а також, як зазначає В.Давидов, “якості, що виявляються під час спілкування: справедливість, вірність, надійність, вміння прийти на допомогу, доброта” [31, с.158]. О.Кульчицька стверджує, що діти-шестирічки ще не усвідомлюють певні якості іншого як причину свого негативного чи позитивного ставлення до нього, але в своєму ставленні до однолітків керуються саме цим [57, с.32]. Підвищення статусу призводить, з одного боку, до покращення емоційного стану школяра, а з іншого – до появи домагань на домінування у колі однолітків.

Товариські взаємини у дітей-шестирічок нерідко зав’язуються під впливом випадкових обставин (наприклад, діти разом ходили до дитячого садка, живуть поряд, сидять за однією партою, їхні батьки товаришують тощо). Однак із плином часу ці відносини змінюються під впливом почуття взаємної симпатії чи антипатії. Однолітки вступають у складні взаємостосунки, в яких переплітаються відносини приязні до товариша і відносини суперництва.

Спільна діяльність зближує дітей, породжуючи цілу гаму міжіндивідуальних зв’язків, таких, як прихильність один до одного,

потреба в спілкуванні, бажання бути разом. Однак у перші дні, тижні навчання діти ще є роз'єднаними, вони проникаються новою діяльністю, враженнями, новими обов'язками, а тому не цікавляться успіхами чи невдачами однокласників. Часто дитина не знає, як усіх звати. У міру звикання до школи діти починають цікавитися один одним, зав'язувати товариські взаємини, мотивами яких стають спільні інтереси, спільна діяльність, проведення спільного дозвілля, а також особистісні якості дітей та поведінка, яка робить спілкування з ними привабливим (вміння гарно гратись, доброта, товарищескість, охайність, відсутність агресії, працелюбність [48, с.136]). О.Бодальов пише: "Хоча дитина цього і не усвідомлює, від її власної поведінки, її вихованості, від неї самої у великій мірі залежить характер поведінки у ставленні до неї оточуючих її дітей і близьких їй дорослих, отже, і характер її переживань від спілкування з людьми та ті оцінки, які вона дає цим людям" [14, с.145-146].

Значним є доробок досліджень у сфері взаємодії, спілкування дітей шестирічного віку. Становлення моральних взаємин, на яких ґрунтується суб'єкт-суб'єктна взаємодія, між дітьми-дошкільниками, молодшими школярами, особливості їхньої поведінки вивчали радянські вчені Г.Бреслав, В.Горбачова, В.Давидов, С.Коробко, В.Котирло, О.Кульчицька, Ю.Приходько, Т.Репіна, А.Рояк, В.Сосідко, Р.Стеркіна, С.Якобсон.

Вивчаючи особливості спілкування, взаємодії у першому класі, С.Коробко, В.Сосідко вказують на суперечливий характер спілкування шестирічних дітей. З одного боку, вони, не бажаючи залишатися на самоті, сприймають однолітків як активних співучасників спільної діяльності, із задоволенням діляться із ними враженнями, співпереживають. "У цьому віці діти починають турбуватися про товариша, нудьгують без друзів, створюють мікрогрупи за інтересами" [53, с.41]. З іншого боку, вони не вміють, а часто і не відчують потреби спрямувати власні зусилля на виконання спільної діяльності. Тому мають місце сварки, ігнорування інтересів товариша, заміна одного змісту діяльності іншим.

Продовжуючи цю думку, звернемося до досліджень процесу морального виховання дошкільників О.Кульчицької, яка надає великого значення не стільки знанню дітьми правил і норм поведінки,

що, власне, ще не забезпечує їх дотримання, а розвитку моральних почуттів та моральних звичок: “Виховання тільки тоді може дати бажаний результат, коли вплив на свідомість дитини поєднується з наполегливою і кропіткою роботою щодо організації вправлення дітей у моральній поведінці, тобто при формуванні у них моральних звичок... Хороша поведінка дитини лише тоді перетворюється на внутрішню потребу, коли вона буде міцно пов’язана з її моральними почуттями. Дитина повинна... переживати задоволення або незадоволення з приводу своїх дій, учинків, намірів. Тут величезне значення відіграють почуття обов’язку, сорому, власної гідності, симпатії до оточуючих” [57, с.20–21]. З’ясовуючи, що виступає основою моральної поведінки, О.Кульчицька розділила дітей на таких, що необізнані з нормами моралі, не розуміють їх; послуговуються у своїх діях емоцією страху (не можна цього робити, бо можуть покарати, поставити у куток, насварити); запобігають можливим неприємним наслідкам (обманювати не можна, бо ніхто з тобою не гратиметься); розуміють соціальну суть поведінки, не хочуть завдати шкоди іншим (битися не можна, бо боляче буде тому, кого вдарили; обманювати не можна, бо так соромно робити). Отже, поведінка дітей може спиратися на дві категорії емоцій: страх і задоволення або моральні почуття (сором, жалість, обов’язок).

Усвідомлення правил поведінки дошкільниками у дитячому садку та ставлення до них вивчала В.Горбачова. Аналізуючи особливості поведінки дітей старшої групи (на час написання монографії це діти 6–7 років), авторка зазначає, що “у вихованців виробляється навичка слухати і пам’ятати досить складне за змістом мовлення дорослих, регулювати свою поведінку у відповідності зі вказівками вихователя і товаришів” [29, с.125]. В.Горбачова приділяє значну увагу педагогічній оцінці роботи дітей і формуванню самооцінки, вказуючи на їх вплив щодо усвідомлення дітьми власного “Я”, “Ми”, успіхів власних дій, що є “джерелом радості, бадьорості, намагання діяти у відповідності з вимогами, що висуваються вихователською і через неї – колективом” [29, с.160]. Авторка відзначає подвійну роль успіху: це не тільки результат, але і поштовх до нових досягнень.

Роботи В.Котирло [54; 55] присвячені такому важливому аспекту морального становлення особистості, як гуманне ставлення до інших.

У дошкільному дитинстві це гуманне ставлення набуває форми здатності бачити і розуміти емоційний стан інших людей, приходити на допомогу, рахуватися з їх інтересами, ставлячи та досягаючи своїх цілей. У роботах цього напрямку вивчаються форми поведінки дорослих, які сприяють появі у дітей позитивного ставлення до інших, головним чином до однолітків; досліджуються психологічні умови, за яких дітям ніби відкривається стан іншого і виникає адекватне ставлення до нього; розробляється система виховних впливів, яка забезпечує формування у дошкільників гуманного ставлення до інших.

Аналізує методи і прийоми педагогічного керівництва спілкуванням дошкільників у різних видах діяльності (ігровій, трудовій, продуктивній) і Ю.Приходько [90]. Не викликає сумнівів той факт, що становлення гуманних взаємин дошкільників можливе за умови їх практичного вправлення, що реалізується під час спільної діяльності. Аналізуючи навчально-виховний процес, Ю.Приходько робить висновок, що педагог організовує спільну діяльність частіше в іграх дітей, під час праці, в куточку живої природи. На заняттях в підготовчій групі (діти 6-7 років) спільна діяльність дітей практикується, як правило, дуже рідко. “Саме цим пояснюється відсутність у них елементарних умінь домовлятися про спільну діяльність: погоджувати задум, приходити до згоди, розподіляти обов’язки, в коректній формі виражати ровеснику свої претензії або зауваження” [90, с.85]. Дослідження вченого доводять, що у багатьох дітей під час виконання спільного завдання досить чітко виявляється індивідуалістична спрямованість на досягнення успіху лише у власній частині роботи. Результат партнера часто зовсім не цікавить дитину, а іноді навіть породжує і ревниве ставлення до успіху іншого [90, с.85].

Звернемося до класифікації взаємин, які можуть виникати під час спільної діяльності дітей (Ю.Приходько вживає термін “типи взаємин”, В.Слободчиков, Є.Ісаєв – “форми організації спільної діяльності”, С.Якобсон – “ситуації, що виникають під час спільної діяльності”). Проаналізувавши підходи зазначених учених, констатуємо виділення ними трьох можливих варіантів. Ю.Приходько виокремлює:

1. Взаємини дружньої взаємодопомоги, для яких характерне справжнє співробітництво, бажання допомогти товаришеві.
2. Взаємини партнерства, які характеризуються формальним

співробітництвом, що ґрунтується на розподілі праці та додержанні законів рівності для досягнення спільної мети.

3. Взаємини співіснування, сусідства, для яких характерне вболівання кожного учасника за успіх власної частини роботи при відсутності будь-якої турботи про спільний успіх [90, с.86].

В.Слободчиков, Є.Ісаєв, посилаючись на дослідження Л.Уманського, зупиняються на таких можливих формах організації спільної діяльності, як спільно-взаємодіюча діяльність, коли відбувається одночасна взаємодія кожного учасника з усіма іншими; сумісно-індивідуальна діяльність, коли кожен учасник робить свою частину загальної роботи, незалежно один від одного; сумісно-послідовна діяльність, коли загальна задача виконується послідовно кожним учасником [105, с.147]. Як бачимо, фактично представлено тільки дві форми взаємодії, за критерій поділу яких взято одночасність виконання. Перші дві виокремлені форми перегукуються з відповідними типами взаємин за Ю.Приходьком.

С.Якобсон визначає наступні можливі ситуації при спільній діяльності [128, с.40]: ситуація змагання, коли декілька осіб прямують до мети, яка може бути досягнута тільки одним з них, тому дії кожного стають для інших перешкодою (якщо мається на увазі не конкурентний тип взаємодії, а спільна діяльність, то зазначена ситуація виникає, якщо діти не виявляють умінь розподіляти ролі, обов'язки, тоді має місце паралель із третім типом взаємодії за Ю.Приходьком); ситуація кооперації, коли кожен може досягнути мети, тільки об'єднавши свої зусилля з іншими, і тому розглядає їх як умови її досягнення (перший тип взаємодії за Ю.Приходьком); ситуація розриву, що виникає, коли неякісна робота окремих дітей перешкоджає отриманню загального продукту, зводячи нанівець зусилля других (спостерігаємо, коли дітей цікавить спільний результат, але відсутні переживання за успіхи іншого, що характерне для другого типу взаємодії, виокремленого Ю.Приходьком).

Отже, найбільш вдалою, на нашу думку, є класифікація взаємин, що мають місце при спільній діяльності, дана Ю.Приходьком. Автор вказує на залежність переживань дітей від типу встановлених взаємин. За взаємин дружньої взаємодопомоги виникають радість і задоволення від успіху спільної справи, засмучення з приводу невдач товариша; за

формального співробітництва – позитивне емоційне ставлення до справи за відсутності уваги до невдач і переживань товариша, почуття задоволення від похвали за спільні та власні успіхи і ревниве ставлення до успіху товариша; для співіснування характерним є байдуже ставлення до спільного успіху, позитивне емоційне ставлення до похвали на свою адресу і негативне до навіть очевидних успіхів товариша, бажання принизити їх [90, с.89].

Однак спільною діяльністю не обмежуються всі відносини дитини з однолітками. Питанням вивчення «відносин партнерства», під якими розуміються відносини, що виникають при одночасному виконанні поруч однакових завдань, займався Є.Суботський. Учений здійснив порівняльний аналіз залежності дітей різного віку від думки товариша і від думки дорослого. Як показують результати його досліджень, у шестирічних дітей у процесі виконання однакової або схожої діяльності поруч спостерігається незалежність у поведінці за умови одночасного виконання завдань, правильний контроль товариша, відсутність наслідування помилкових дій однолітка. Разом з тим, при заміні однолітка дорослим шоста частина шестирічок виявляє невміння проконтролювати його, і лише близько половини виявляють незалежність стосовно дорослого у практичних діях [109]. На підставі цих даних робимо висновок про те, що в шестирічному віці розвиток незалежності стосовно дорослого виражений значно менше, ніж по відношенню до однолітка.

Це пояснюється різницею об'єктивних функцій дорослого й однолітка щодо дитини. Під час взаємодії дорослого і дитини найчастіше виникають взаємини керівництва – наслідування, в той час як з дітьми більш поширеними є відносини співробітництва і кооперації.

Питанням виникнення і розв'язку конфліктів, зіткнення інтересів дітей при організації спільної діяльності займалися Л.Галігузова, Є.Смирнова, А.Рояк, С.Якобсон. Цікавими для нашої роботи є дослідження С.Якобсон, у ході яких вона дійшла висновку, що лише за умови нормативного вирішення конфлікту, а не силового, можливе збереження рівності позицій, оскільки тоді діти, що повинні виконувати небажані для них функції, позбавляються негативних переживань, викликаних прямим тиском [128]. Отже, при виникненні

конфліктної ситуації позиція суб'єкта забезпечується для всіх сторін тільки за нормативного його вирішення. Виокремлені авторкою норми – це підкора меншості більшості (як закон), здійснення жеребкування, встановлення почерговості. Способи ж впливу одного школяра на іншого С.Якобсон розцінює як силові; їх репертуар може бути різним: від постійного монотонного повтору про свій вибір до широкого використання доводів, дипломатичних прийомів. Окрім переконання, спираючись на дослідження В.Слободчикова, Є.Ісаєва, виокремлюємо наступні способи впливу: зараження (підсвідоме, мимовільне підпадання індивіда під певні психічні стани; носить, як правило, невербальний характер), навіювання (цілеспрямований, неаргументований вербальний вплив), наслідування (виявляється у слідуванні певному прикладу, зразку) [105, с.150].

За використання силових методів узгодження намірів може відбутися тільки в тому випадку, коли одні діти здатні відстоювати свої інтереси більш ефективно, ніж інші. Якщо ж можливості однакові, то вірогідність досягнення єдності понижується, спільна діяльність стає неможливою. Досліджуючи це питання на практиці, С.Якобсон робить висновок про перевагу використання силових способів у діадах та нормативних у тріадах [128, с.49-53]. Із зазначеного вище робимо висновок, що частіше суб'єкт-суб'єктна взаємодія має місце в угрупованнях з трьох і більше чоловік.

Для здійснення взаємодії неабияку роль відіграє саморегуляція, під якою С.Якобсон розуміє “ту вищу форму нормативної детермінації поведінки, яка забезпечує самостійне і добровільне дотримання норм моралі за відсутності зовнішнього контролю і спонукання” [128, с.81]. Функцію суб'єкта саморегуляції дитина виконує, якщо у неї виникає негативне ставлення саме до власного порушення норм. Шлях формування у дітей моральної самрегуляції автор вбачає у здійсненні практики моральної поведінки, проте її змістом має бути не повторення гарних учинків, а акти вільного усвідомленого морального вибору, ведуча роль при цьому надається спілкуванню з дорослим [128, с.138].

Першопричиною дитячих конфліктів у ранньому віці, за дослідженнями Л.Галігузової, Є.Смирнової, є невміння ставитись до іншого, як до особистості, надмірне зацікавлення собою, використання

однолітка для порівняння на свою користь. “Кожній дитині потрібне гарне ставлення однолітка. Але зрозуміти, що однолітку потрібно те саме, вона не в змозі. Похвалити і надати схвальну оцінку іншій дитині для дошкільника виявляється дуже важким” [22, с.126]. Однак у 6–7 років у дитини пробуджується інтерес до самої особистості однолітка, не пов’язаний із його конкретними діями. Товариш – “це вже не лише об’єкт для порівняння з самим собою, не тільки умова захоплюючої гри, а й самоцінна і значима особистість зі своїми переживаннями і перевагами” [22, с.130]. Учені розглядають залежність взаємин дошкільників і позиції у ставленні дітей до інших людей і до самого себе, яких виокремлюють три: егоїстичну (за якої дитині байдужі інші, її інтереси зосереджені в основному на предметах, почуття однолітків для неї нічого не означають, вона легко може штовхнути, образити, допустити грубість чи проявити агресію); конкурентну (інші діти цікавлять таку особистість лише як засіб для самоствердження. Дитина все робить правильно, не ображає нікого, але помічаючи перевагу іншого над собою, переживає, сумує, заздрить. В іншому така дитина бачить, головним чином, себе і постійно оцінює його з точки зору власних досягнень); гуманну (для якої характерне ставлення до іншого як до самоцінної особистості, чутливість до стану іншого – його бажань, інтересів, настроїв). Справжню радість спілкування, взаємодії може дати тільки гуманна позиція, оскільки егоїстичних дітей однолітки не люблять, вони не хочуть з ними товаришувати, бо це нецікаво і небезпечно; конкурентна позиція тримає дитину в постійній напрузі – як би хто не випередив. І тільки за гуманної позиції (коли дитина з власної ініціативи охоче допомагає іншим, ділиться з ними, отримуючи від цього задоволення, вміє співчувати) вона завойовує прихильність інших, навіть не добиваючись цього [22, с.133-135].

Емоційне ставлення до партнера регулює взаємодію з ним. Проблемою розвитку здатності співпереживати, яка проявляється у емоційній децентрації, займалися Г.Бреслав, В.Давидов. Під емоційною децентрацією розуміються “здібності індивіда сприймати і враховувати у своїй поведінці стан, бажання й інтереси інших людей” [16, с.99]. Природно, що її відсутність значно обмежує можливості взаємодії на суб’єкт-суб’єктному рівні. Оскільки рольова гра є провідним для дошкільника видом діяльності, в якому відбувається

самостійне опанування нормами соціальних взаємовідносин, задовольняються потреби у спілкуванні й соціальній компетентності, в ній створюються найбільш сприятливі умови для становлення емоційної децентрації. Г.Бреслав експериментально довела взаємозв'язок між розвитком даної якості й униканням дітьми старшого дошкільного віку сюжетно-рольових ігор [16, с.102].

Для формування процесів децентрації В.Давидов радить спеціально організовувати взаємини дітей під час позакласної роботи (створення виховних ситуацій), використовувати драматизацію, малювання, дискусії, під час чого діти у своїй уяві відтворюватимуть ту чи іншу ситуацію, ставитимуть себе на місце героїв, намагатимуться уявити їхні думки і почуття, їх ставлення до інших, зрозуміти їх дії. “У процесі такої діяльності школярі глибше і більш різнобічно починають розуміти конкретні моральні ситуації, взаємини людей у певній системі відносин, краще усвідомлюють і повніше засвоюють моральні норми. Одночасно у дітей розвивається здатність до різносторонньої, диференційованої оцінки вчинків” [92, с.130].

Як засвідчують розглянуті праці, становлення моральної поведінки, суб'єкт-суб'єктної взаємодії між дітьми сприяє розвитку гуманної особистості, яка здатна бачити і розуміти емоційний стан інших людей, приходити на допомогу, рахуватися з їх інтересами, досягаючи своїх цілей, відчувати радість і задоволення від успіху товариша, від успіху спільної справи.

Підсумовуючи вище сказане, визначаємо основні характеристики суб'єкт-суб'єктних взаємин: вияв взаємного інтересу, особистісна орієнтація співрозмовників, рівність особистісних позицій взаємодіючих суб'єктів, проникнення у світ почуттів один одного, врахування бажань усіх сторін. Дитина виступає суб'єктом пізнання, спілкування, предметно-перетворювальної діяльності, творення своєї індивідуальності.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. За яких обставин педагогічне спідкування є повноцінним? Обґрунтуйте свою відповідь.
2. Назвіть та розкрийте форми суб'єктності дитини за О.Л.Кононко.

3. Як Ви розумієте поняття «рівноправність» між педагогом та учнем у навчально-виховному процесі?
4. Перерахуйте головні ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні.
5. Розкрийте таку умову створення суб'єкт-суб'єктних взаємин, як перебування вчителя на виховних позиціях розуміння, визнання і прийняття дитини (за І.Д.Бехом).
6. Яким чином суб'єкт-суб'єктні взаємини позначаються на особистості вчителя? Якими вміннями повинен оволодіти педагог для реалізації педагогічного спілкування як взаємодії?
7. Як залежить емоційне благополуччя учня від його статусу в системі міжособистісних взаємин з іншими дітьми?
8. Назвіть причини виникнення дитячих конфліктів та способи їх розв'язання.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Складіть таблицю «Класифікація взаємин першокласників, що виникають під час спільної діяльності» на основі опрацьованої літератури.
2. Проаналізуйте, як на практиці в школах реалізується суб'єкт-суб'єктна взаємодія між вчителями та учнями.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики: Курс лекций. – М.: Воронеж, 1996. – Ч. 1. – 320 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук. -метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бужина І.В. Гуманістичні відносини молодших школярів: сутність, досвід, закономірність. – Одеса: Маяк, 2001. – 182 с.
4. Воспитание гуманных чувств у детей / В.К.Котырло, С.Е.Кулачкова, С.А.Ладымир и др.; Под ред. Л.Н.Прокопиенко, В.К.Котырло. – К.: Радянська школа, 1987. – 174 с.
5. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 190 с.

6. Коробко С.Л., Сосідко В.В. Особливості педагогічного спілкування у першому класі // Навчання і виховання першокласників шестирічного віку: Зб. статей / Упоряд. К.С.Прищепа. – К.: Радянська школа, 1990. – С. 39–47.
7. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995. – 480 с.
8. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвита, 2000. – 250 с.
9. Приходько Ю.А. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К.: Радянська школа, 1987. – 128 с.

СПРЯМОВАНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ НА УСПІХ ВИХОВАНЦЯ

Робота з учителями, вихователями у напрямку їх підготовки до формування успішної гуманної особистості учня передбачає реалізацію наступних завдань:

- Сприяти усвідомленню вчителями та вихователями необхідності реалізації особистісно орієнтованого підходу у виховному процесі, який передбачає суб'єкт-суб'єктні взаємини.

- Проектувати і здійснювати виховну діяльність з урахуванням інтересів та можливостей дітей, спираючись на вияв їхньої активності.

- Розвивати вміння виявляти задатки, здібності дітей та вміння розпізнавати позитивні спрямування у кожному учневі, спираючись на які, стимулювати досягнення ними успіху.

- Формувати вміння “читати” почуття учнів за зовнішніми проявами і дослухатися до них.

В основу підготовки вчителів до взаємодії з дітьми варто покласти принципи, запропоновані американським психологом Г.Лендретом (див. дод. А). Проникнуті глибоким гуманізмом, любов'ю і повагою до дитини, вони допомагають спроектувати позитивний напрямок поведінки учнів, за якого їхні шанси на успіх зростають.

Система роботи з учителями і вихователями включає індивідуальні та колективні, постійно діючі та періодичні форми. Зокрема, проведення лекційних занять із подальшим практичним вправлінням передбачає ознайомлення педагогів з інноваційними технологіями, спрямованими на гармонійний розвиток дитячої особистості, з методами впливу на свідомість, емоційну та поведінкову сферу школяра. З учителями варто ґрунтовно проаналізувати такі методи виховання, як переконання і сугестія (педагогічне навіювання).

Під переконанням, спираючись на визначення, дане М.Фіцулою, ми розуміємо метод впливу на свідомість дитини через здійснення спільного аналізу фактів та висновків. При цьому вчитель доводить, аргументуючи правильність думки, виявляє і демонструє протиріччя у дитячих думках та вчинках. У результаті в школяра формується впевненість у необхідності поводити себе певним чином, а також з'являються стійкі новоутворення свідомості. “Дитячі переконання, що

формуються вчителем,— зазначає при цьому В.Мухіна,— основа майбутніх переконань дорослої особистості, яка визначила свій світогляд і прагне до його реалізації у своїй діяльності” [77, с.125].

Метод переконання сприятиме усвідомленню учнями необхідності дотримуватися норм і правил поведінки, виявляти емпатію, доброзичливе ставлення до іншої людини, приходити на допомогу. Зазначимо, що ефективність проведених із дітьми бесід, роз’яснень, дискусій залежатиме від авторитету вчителя, вихователя (здебільшого серед аудиторії учнів молодших класів ця умова виконується), від його артистизму та красномовства.

Педагогічне навіювання або сугестія (від лат.suggestio) – це метод емоційно забарвленого впливу вихователя на свідому та підсвідому сфери дитини, результатом чого є поява певного стану, почуття, ставлення у школяра, що є бажаним для вихователя [77, с.125]. Особистість, яка зазнала впливу сугестії, сприймає інформацію, що поступає у мозок, без її розуміння, усвідомлення, аналізу і співвіднесення з власним досвідом. Г.Бреслав надавав особистості вчителя у молодшому шкільному віці визначального значення: “Особливе становище вчителя у соціальній ситуації розвитку молодшого школяра і передбачає його виключний авторитет і вплив на діяльність учнів. Останні, в свою чергу, опиняються по відношенню до нього навіюваними” [16, с.37]. Навіювання базується на почутті довіри учня до вчителя. Тим самим ефективність сугестії визначається якостями сугестора (соціальний статус, привабливість, вольова та інтелектуальна перевага), особливостями сугеренда щодо ступеня впливовості, відносинами, що між ними складаються (довіра, авторитетність), способом подачі інформації (рівень аргументованості, сполучення логічних та емоційних компонентів, підкріплення іншими впливами: мовленням, інтонацією, мімікою, жестами, позами).

Зазначимо, що підвищенню сугестабільності сприяють невпевненість дітей у собі, низька самооцінка, покірність, боязкість, сором’язливість, тривожність, довірливість, підвищена емоційність, вразливість.

Використовуючи алгоритм Г.Гончарова [28], радимо включити для підготовки вчителів до сугестивної дії з дітьми наступні етапи:

а) аналітичний – формування теоретичної концепції, тобто аналіз

особистості учня, визначення аспектів, які потребують корекції.

б) стратегічний – визначаються завдання, надається цільова настанова (наприклад, допомогти дитині позбутися страхів);

в) тактичний – розробляється план впливу (як саме, за яких умов здійснюватиметься навіювання);

г) мовленнєвий (редакційний) – редагування тексту, визначення оптимальних варіантів робочих матеріалів сугестії;

д) виконавчий (педагог просить розташуватися дітей якомога зручніше, уважно, безвідривно дивитися йому в очі, вмикає спокійну музику і впевнено, не поспішаючи промовляє текст);

г) контрольно-підсумковий – на основі аналізу ефективності своєї роботи здійснюється корекція матеріалів з метою отримання удосконалених варіантів сугестії.

Зазначимо, що доречним є лише доброзичливе навіювання. Застосування методу сугестії допоможе надати учням короткочасний відпочинок шляхом занурення у стан релаксації і навіювання наступної бадьорості, активізувати сили організму, зменшити почуття тривоги, емоційної напруги, вселити впевненість у собі, оптимістичне світосприйняття, розвивати мотивацію досягнення.

На заняттях із семінару-практикуму “Орієнтація на успіх дитини” (див. табл. 1) учителі отримають змогу познайомитися з методами і прийомами, які сприяють розвитку суб’єктності школяра, забезпечують досягнення ним успіху.

Таблиця 1

Семінар-практикум “Орієнтація на успіх дитини”

Назва теми	Тема I. Емоційне благополуччя дитини в школі – визначальний фактор розвитку її особистості.	Тема II. Успіх для шестирічної дитини.	Тема III. Першокласник як суб’єкт виховного процесу.	Тема IV. Розвиток якостей дитини, що сприяють досягненню успіху.
Питання, що розглядаються	Емоційна палітра першокласників шестирічного віку.	Кожна дитина – здібна особистість.	Суб’єкт-суб’єктна взаємодія, її сутність.	Розвиток і вдосконалення психічних процесів (уяви, пам’яті, мислення, уваги, зосередженості).
	Дитячі страхи і тривоги, як їх позбавитись.	Вплив думки вчителя та однолітків на становлення особистості дитини.	Стиль взаємин учителя з дітьми, що є характерним для особистісно орієнтованої моделі виховання.	Вироблення адекватної самооцінки у дитини.
	Як зробити виховний процес радісним для дитини (обмін досвідом).	Система створення ситуацій успіху за А.С.Белкіним.	Надання допомоги учневі у його саморозвитку шляхом виховання культури ставлення до самого себе, інших людей, природи, праці.	Роль учителя в розвитку самостійності, вольових якостей, організаційних умінь шестирічного учня.

Питання, що розглядаються	Розгляд педагогічних ситуацій.	Обговорення відвіданих уроків та виховних заходів щодо створення ситуацій успіху для дітей.	Чи завжди вчитель сприймає шестирічного учня як суб'єкта виховного процесу (круглий стіл).	Педагогічний ринг “Удосконалення форм і методів керування творчою діяльністю школярів”.
	Педагогічна гра “Вгадай мій настрій”.		Моделювання ситуацій спілкування вчителів та дітей, що забезпечують гармонійний і творчий розвиток кожного учня з наданням йому можливості прояву суб'єктності і самовиявлення.	

Проведення індивідуальних консультацій для вчителів (“Кожна дитина неповторна”, “Туманні взаємини у виховному процесі”, “Як допомогти учню “відкрити” себе”, “Чому діти не хочуть ходити до школи”, “Радісний настрій дітей, як його створити”, “Розвиток мотивації досягнення школяра”, “Песимісти у класі”), здійснення їхньої самоосвіти згідно з найновішою літературою допомагатимуть педагогам планувати щоденну роботу, результати якої будуть орієнтовані на успіх дітей, вибудовувати окремі системи педагогічного впливу на учнів з різними рівнями розвитку успішності. Особливої уваги потребують діти песимістичні, замкнені, з розвиненою мотивацією уникнення невдачі, з низькими розумовими здібностями, нерозвиненим умінням взаємодіяти і спілкуватися з однолітками й дорослими.

Розв'язування педагогічних задач із вчителями, вихователями, проведення ділових та рольових ігор (“На уроці праці”, “Розмова з батьками”, “Допоможемо учню стати успішним”, “Даємо дитині

шанс”, ”Розкриваємо таланти”, “Як реагувати на дитячі невдачі?”) дозволять їм оволодіти вмінням здійснювати вибір на користь особистісно орієнтованої моделі поведінки, оволодіти технологією створення ситуацій успіху для вихованців.

Бесіди за круглим столом дадуть можливість поділитися набутим у процесі експерименту досвідом, порівняти отримані результати, об’єктивно віднайти позитивне і недоліки у роботі, отримати рекомендації від більш досвідчених колег.

Проведення запропонованої спеціальної роботи з педагогами, які, як найближче оточення школяра, мають безумовний вплив на становлення його успішної особистості, підвищать шанси дитини на успіх.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризуйте принципи відносин з дітьми, запропоновані Г.Лендретом.
2. Розкрийте сутність методу сугестії, поясніть, яким чином його доцільно використовувати для спрямування дитини на досягнення успіху.
3. Поясніть етапи сугестивного впливу за алгоритмом, розробленим Г.Гончаровим.
4. Які форми роботи можуть проводитися з вчителями для орієнтування їх на досягнення успіху вихованцями?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розробіть та здійсніть на практиці поетапну реалізацію сугестивного впливу на першокласника з метою розвитку його успішності.
2. Розробіть план проведення бесіди з вчителями за круглим столом «Як допомогти дитині досягти успіху у позанавчальній діяльності».
3. Складіть конспект консультації для вчителів «Кожна дитина неповторна».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю. Педагогика любви и свободы. – М.: Топикал, 1994. – 608 с.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологические исследования). – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Гамезо М.В. Старший дошкольник и младший школьник: Психодиагностика и коррекция развития: Учебное пособие / Под ред. М.В.Гамезо, В.Ф.Герасимова, М.В.Орлова. – М.: Воронеж. МОДЕК, 1998. – 251 с.
5. Гатальская Г.В., Крыленко А.В. В школу – с радостью. Практическая психология для учителя. - Мн.: Амалфея, 1998. – 240 с.
6. Глассер У. Школы без неудачников. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
7. Гончаров Г.А. Суггестия: теория и практика. – М.: “КСП”, 1995. – 320 с.
8. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995. – 480 с.
9. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений: Пер. с англ. – М.: Междунар. педагогическая академия, 1994. – 368 с.
10. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе: Кн. для учителя нач. классов. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
11. Осмоловський А.О. Заохочуємо до особистісного прогресу // Обдарована дитина. – 1999. – №4. – С. 15–16.
12. Педагогічна майстерність: Підручник /І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа., 1997. – 349 с.
13. Холт Д. Залог детских успехов / Пер. с англ. – СПб: Дельта, 1996. – 480 с.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ УСПІШНОСТІ ШЕСТИРІЧНИХ ДІТЕЙ

При переході до питання досягнення успіху шестирічками, виникає об'єктивна потреба з'ясувати особливості розвитку дітей зазначеного віку. Говорячи про особистість шестирічної дитини, ми розумітимемо, спираючись на характеристику даного поняття, дану Л.І.Божович, школяра з розвинутою відповідно шестирічному віку пізнавальною сферою, зі сформованою сферою потреб, що дозволяє йому діяти не безпосередньо, а керуючись свідомо поставленими цілями, моральними почуттями і потребами; якому притаманні відносно стійкі форми поведінки і діяльності, що складають основу формування його характеру, розвиток суспільної спрямованості. Таблиця 2 ілюструє зміни, що відбуваються в особистості шестирічної дитини.

Таблиця 2

Зміни в особистості шестирічної дитини

Пізнавальна сфера	Готові до пізнання і переробки значної кількості інформації (М.М.Безруких, С.П.Єфимова). Закладається фундамент словесно-логічного, теоретичного мислення, оперування простими абстрактними поняттями (Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько), хоча основний вид мислення – образний (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, В.С.Мухіна) Розвивається операціональне мислення: порівняння предметів, оперування образами предметів, відокремлення суттєвих і несуттєвих ознак, узагальнення предметів, розподіл за класами (С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко). Центральними новоутвореннями є рефлексія, аналіз, планування (В.В.Давидов). Уявленню властиві яскравість, наочність, рухливість, мінливість (Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько).
-------------------	---

<p>Самосвідомість і самооцінка</p>	<p>Починає усвідомлювати себе серед інших людей, обирає критерії, якими буде керуватися при виборі поведінки (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, В.С.Мухіна). Стає значно самостійнішим, більш незалежним від дорослого. Відкриття для себе існування своїх власних переживань, що виявляється у їх вербалізації (Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв). Внутрішня позиція – “Я хороший” (В.С.Мухіна). Перехід від егоцентризму до децентрації (С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко). Зростає устремління до взаєморозуміння, співпадання свого ставлення і оцінки оточуючого з оцінкою і ставленням дорослого (Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько). Самооцінка пов’язана з оцінкою педагога (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, В.С.Мухіна, А.В.Петровський), хоча у дитини вже є критерії, за якими вона може оцінювати себе (В.С.Мухіна). За критерій оцінки інших і самооцінки беруть одні і ті ж показники (В.А.Горбачова). Самооцінка носить емоційний характер (О.Осадько).</p>
<p>Мотиваційна сфера</p>	<p>Виникнення супідрядності, ієрархії мотивів (О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, О.М.Леонтьєв, Т.О.Піроженко). Характерні потреби: бути похваленою, не викликати невдоволення, показати себе не гіршою за інших, бути “на висоті” вимог дорослих (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, В.С.Мухіна, Т.О.Піроженко). Провідними є мотиви, пов’язані з інтересом до світу дорослих, до нових видів діяльності, встановлення і підтримання позитивних взаємин з дорослими у школі, сім’ї, мотиви особистісних досягнень, самоствердження, змагання, пізнавальні і моральні мотиви (Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько). Переважання мотиву “Я повинен” над мотивом “Я хочу” (В.С.Мухіна).</p>

<p>Регулятивно-вольова сфера</p>	<p>Довільно керованою стає поведінка в цілому (Д.Б.Ельконін). Виникає здатність контролювати, регулювати свої вчинки, передбачати їх наслідки для тих, хто поруч, і для себе (С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко). Менша залежність дитини при виконанні дій від обставин, в яких вони виконуються (О.В.Запорожець). Здатність зосереджувати свою увагу на предметах, діях досить довго за умови наявності інтересу (В.С.Мухіна). Довільність, навмисність, зростання далекої цілеспрямованості, вміння підпорядковувати меті пізнавальну, розумову, практичну діяльність, вміння докладати зусилля для досягнення мети, подолання перешкод (О.В.Запорожець, В.К.Котирло, Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько).</p>
<p>Сфера взаємин і комунікації</p>	<p>Можуть оцінити і передбачити реакцію дорослого. Дорослих ідеалізують (М.М.Безруких, С.П.Єфимова). Здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями життя і переживаннями людини та їхнім виявленням через міміку, пози, жести (С.Є.Кулачківська, Т.О.Піроженко, Л.Г.Подольак). Почуття симпатії починає виступати в активній дієвій формі, виражатись у турботливості, жалобливості, співчутті, залученні друга до гри (О.І.Кульчицька). Вміють будувати відносини з дорослими і однолітками (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, В.С.Мухіна). Найбільше цінують в однолітках вміння організовувати гру, товариськість, доброту, навчальні здібності, охайність, відсутність агресії, працелюбність (Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько). Розвивається здатність до ідентифікації з іншими (В.С.Мухіна). Відбувається вербалізація мислительних дій, мовлення починає передувати дії (С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко)</p>

Ціннісна сфера	Засвоюють загальнолюдські цінності, з'являються “внутрішні етичні інстанції” – уявлення про те, що добре, що погано, як можна діяти, а як не можна, бо це не схвалюється (М.М.Безруких, С.П.Єфимова, С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко).
Емоційна сфера	Виникнення складніших почуттів, які характеризуються більшою усвідомленістю і стриманістю у прояві, обмеженням імпульсивності (Г.М.Бреслав, О.В.Запорожець); інтелектуалізація переживань, тобто свідомо орієнтація у власних переживаннях і емоціях (О.І.Кульчицька).

Розвиток успішності ми пропонуємо здійснювати у двох напрямках: теоретичному та практичному і реалізовувати прямим та опосередкованим шляхом (див. рис. 3). Головними принципами, якими слід керуватись у діяльності з дітьми, стимулюючи їх успіх, є виявлення їхньої активності, ініціативності, самостійності, принцип опори на позитивне, співробітництва, активізації морально-вольових сил учня і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Реалізувати на практиці зазначені вище умови, що оптимізують досягнення успіху дітьми, допомагає впровадження виховного курсу “Успіх у моєму житті”, курсу розвиваючих ігор, гурткової роботи, створення ситуацій успіху у повсякденному житті шестирічних першокласників. Запропоновані форми роботи покликані вирішувати наступні завдання:

1. Розвиток та збагачення емоційної сфери шестирічних першокласників, формування мотивації досягнення, пізнавальних інтересів. Для цього дітей необхідно вчити орієнтуватися у проявах різних почуттів та емоцій, бути оптимістами, беручись за справу, орієнтуватися на успіх, радіти при його досягненні, а також керуватись моральними та пізнавальними мотивами діяльності.

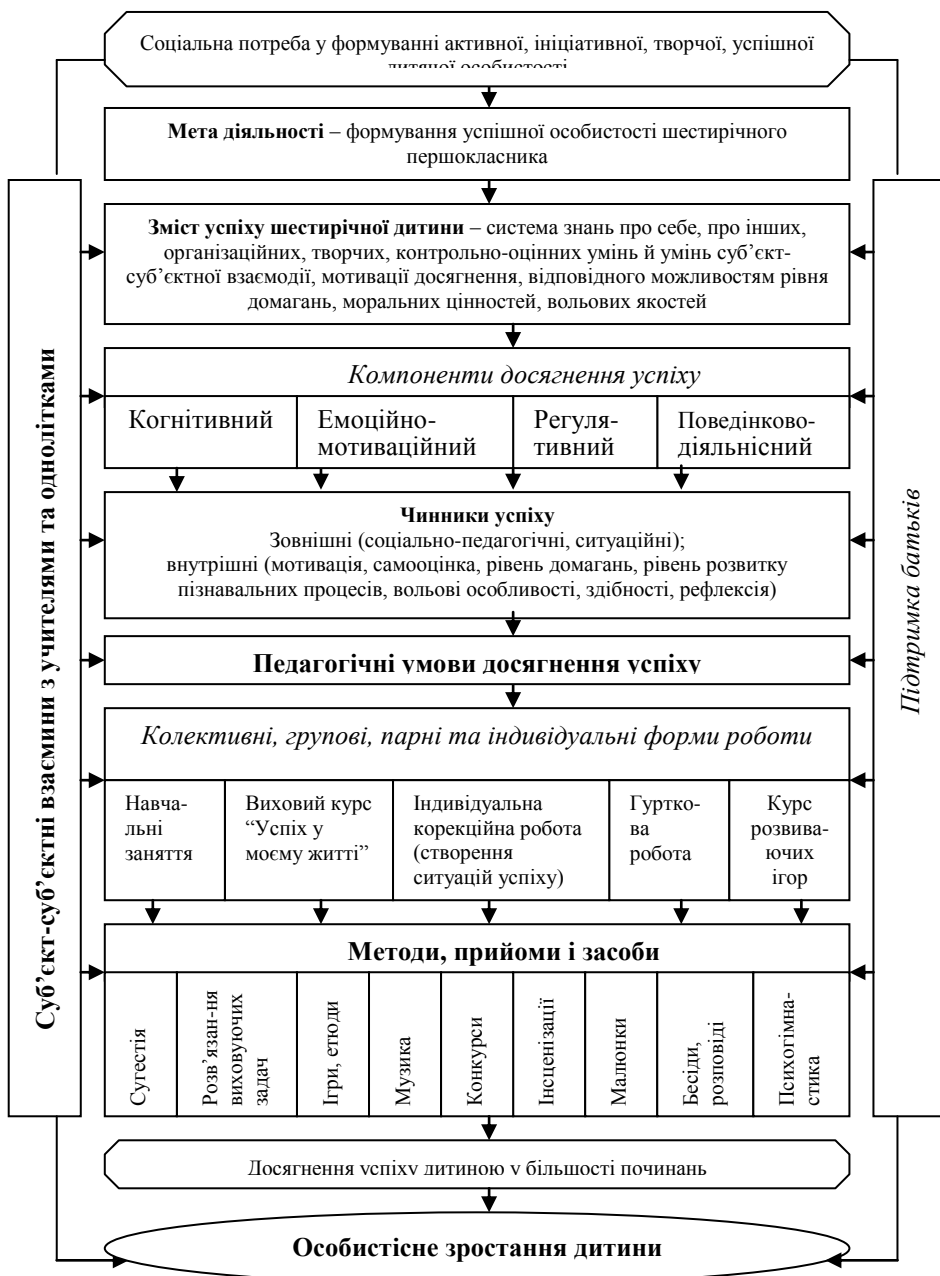

Рис. 3. Модель розвитку успішності шестирічок

2. Поглиблення знань дітей про себе, про інших, про норми людських взаємин, про загальнолюдські цінності, формування розуміння сутності успіху. Учнів слід вчити усвідомлювати соціальну позицію “Я”, формувати у них адекватну самооцінку, відповідний рівень домагань, розвивати позитивну “Я-концепцію”, ціннісні орієнтації, рефлексію.

3. Формування організаційних, пізнавальних, творчих, контрольних-оцінних умінь та навичок суб’єкт-суб’єктної взаємодії, які, у свою чергу, сприяють досягненню успіхів дітьми-шестирічками у різних видах діяльності. У процесі реалізації цих завдань учнів доцільно вчити організовувати своє робоче місце, планувати діяльність, сприймати інформацію за допомогою різних органів чуття, обстоювати власну думку, оцінювати та коригувати результати діяльності. У них необхідно розвивати пам’ять і мислення, вміння взаємодіяти, спираючись на моральні норми і правила поведінки в соціумі, вміння помічати переживання партнерів, емоційно відгукуватись на їхні успіхи та невдачі, приходити на допомогу у разі потреби.

Запропонована система роботи, спрямована на досягнення успіху дітьми-шестирічками, включає використання наступних методів і прийомів: казки, гри, малюнку, психогімнастики, конкурсів, бесід, дискусій, розповідей, імітаційних вправ, аналізу ситуацій та їх інсценізації, музичних творів. При цьому використовуються індивідуальні, парні, групові та колективні форми роботи.

Перевагу у цьому віці ми рекомендуємо надавати грі та казці, оскільки відомо, що гра у шестирічних першокласників, поряд з навчанням, є провідним видом діяльності. Основною формою організації спілкування дітей також виступає гра. У ній школяр виражає себе досить відверто, відкрито, природно, не відчуваючи скутості. Його почуття, настанови і думки легко виявляються у грі. Завдяки їй дитина переймає соціальний досвід, вчиться розуміти себе та інших, встановлювати взаємини з людьми. Оскільки гра є звичною, знайомою діяльністю для дитини, найоптимальніше формувати її успішність через ігрову діяльність, переносючи очікування успіху на інші види діяльності.

Тому дієвим у формуванні успішності шестирічного школяра є

курс розвиваючих ігор, який передбачає проведення рольових, пізнавальних, творчих ігор, ігор за правилами, ігор-драматизацій. Саме вони забезпечують дітям позицію творця, суб'єкта діяльності та спілкування.

Проведення рольових ігор та ігор-драматизацій дозволяє дітям побути деякий час не собою, а тим, ким хотілося б стати, або такими, якими б хотіли бачити їх інші. При здійсненні розподілу ролей необхідно звертати увагу на ті якості, яких бракує конкретним дітям, але прояв яких передбачений дійовими особами гри. Так, дітям несміливим, невпевненим, тихим доцільно надавати можливість побути в центрі уваги за рахунок головних ролей.

Тим, хто звик командувати, підпорядковувати собі інших, виявляти егоцентризм, слід пропонувати спокійні другорядні ролі, які передбачають оволодіння вмінням зважати на інших, діяти спільно. Некомунікабельним школярам доречно пропонувати ролі, що спонукають їх до налагодження контактів з іншими дітьми та дорослими. Цінними ці види ігор є для дітей з асоціальною поведінкою, адже вживаючись у роль героя, що поводить себе відповідно до моральних вимог, вони набуватимуть стереотипів прийнятої у суспільстві поведінки.

Паралельно з іграми дітей потрібно долучати до участі у конкурсах. Оскільки потреба бути визнаним, поміченим і відміченим є однією з домінуючих у шестирічному віці, мотив змагання займає чільне місце. Конкурси дозволяють задовольнити цю потребу, випробувати свої можливості, порівняти себе з іншими. Крім того, проводячи конкурси, вчителі матимуть змогу діагностувати, у кого з дітей домінує мотивація успіху, а в кого – боязні невдачі. Діти, впевнені в успішному наслідку, активно виявлятимуть бажання взяти участь у конкурсі, вони хотітимуть бути лідерами.

Доведено, що одним з дієвих методів формування дитячої особистості є казка. Хоча учні знають, що насправді казка – це вигадка, вони хочуть вірити у казкових істот, у реальність змальованих подій. Тому казка є провідним засобом розвитку в них моральних якостей (Ш.Перро “Попелюшка”), працьовитості, вихованості (українські народні казки “Бабина та дідова дочка”, “Пані Метелиця”, казка О.С.Пушкіна “Про рибака та рибку”), відповідальності та

дисциплінованості (П.П.Єршов “Горбоконик”), віри у свої сили, волі (Ш.Перро “Синя Борода”, “Кіт у чоботях”, французька народна казка “Вовк і лисиця”), оптимізму (Г.Х.Андерсен “Гидке каченя”), людяності та емпатії (Г.Х.Андерсен “Дівчинка з сірниками”), вміння товаришувати (українська народна казка “Котик і півник”), у створенні гарного настрою (брати Грімм “Хоробрий кравчик”). У цьому зв’язку суттєвим є створення казок самими дітьми. Це, у свою чергу, розвиває їхню творчість, сприяє виявленню бажань, мрій, страхів дітей тощо. Можна запропонувати учням скласти казку за даним початком, за малюнками, за опорними словами.

Зважаючи на те, що у шестирічних дітей домінує ще наочно-образне мислення, пропонуйте їм висловлювати свої емоції, почуття, настрої, страхи, мрії, сподівання, бажання через малюнок, розвиваючи при цьому творчість школярів. Малюнки потрібно виставляти у спеціально обладнаному для цього куточку, де кожен міг би розглянути і свою, і чужу роботу, спробувати проаналізувати її зміст. У такий спосіб діти навчатимуться розуміти інших.

Використання музичних творів, психогімнастик сприяє подоланню бар’єрів у спілкуванні, розвитку кращого розуміння себе та інших, зняттю психічної напруги, створює відповідний емоційний настрій для самовираження. Діти, з якими регулярно проводяться психогімнастики, вільніше почувають себе у спілкуванні з однолітками, їм легше виразити свої почуття, вони краще розуміють почуття інших, у них виробляються позитивні риси характеру (впевненість, чесність, сміливість, доброта та ін.), викорінюються невротичні прояви (страхи, побоювання, невпевненість).

Психогімнастику можна проводити зі школярами на навчальних заняттях (замість фізкультхвилинки), а також у другій половині дня на групі продовженого дня. Використання вправ на імітацію шестирічками різних емоційних станів за допомогою жестів, міміки, пантоміміки має психо-профілактичний характер: активні мімічні та пантомімічні явища допомагають запобігати переростанню деяких негативних емоцій у патологію, також завдяки роботі м’язів обличчя та тулуба забезпечується активна розрядка емоцій. Останні ж, у свою чергу, впливають на всі компоненти пізнання, а саме на відчуття, сприйняття, уяву, мислення, пам’ять. Такі етюди на розслаблення

м'язів, як “Штанга”, “Насос та м'яч” , “Кулька”, “Кораблик”, “Цікава Варвара”, “Хоботок”, “Пружинки” знімають втому, активізують діяльність.

Здійсненню самовиховання дитини, розвитку її системи цінностей, самореалізації у конкретних моральних вчинках сприяє розв'язання нею виховуючих задач.

Найбільш значущою для морального становлення дитячої особистості є технологія створення ситуацій успіху. Зазначимо, що її системне використання значно сприятиме розвитку емоційної сфери дітей, змінюватиме в позитивному напрямку ставлення до себе.

Створення ситуацій успіху, як зазначає А.А.Сбруєва, передбачає існування між учителем і учнем “високого рівня очікувань”: учителі очікують успіхів від дітей, а діти очікують розуміння та підтримки з боку вчителів. Обов'язковою умовою при цьому є установка на позитивне сприйняття кожної дитини, коли “забуваються” недоліки, намічаються лише перспективні шляхи її розвитку. Допоможе вчителям у створенні такої установки “прийом розкладу”: зліва на карточці, заведеної на кожну дитину, записується все негативне, справа – позитивне, потім карточка розрізається, і ліва половинка викидається. Система створення ситуацій успіху вчителями у школі і батьками вдома досить повно розроблена А.Белкіним [7].

Почуття успіху, що виникло завдяки створенню ситуацій успіху, готовність долати труднощі, прагнення докладати зусиль можуть згаснути, якщо не вживати дійових заходів підкріплення. Тому, зважаючи на схильності дітей до того чи іншого виду діяльності, враховуючи їхні бажання, доцільно забезпечити відвідування учнями різнопланових гуртків, наприклад “Умілі рученята”, “Юні шахісти”, “Дзвінки голосочки”, “Рукавичка”, баскетбольного, хореографічного гуртка, гуртка англійської мови. Відчуття дитиною особистісної повновартості в процесі виконання улюбленої справи, в якій переживання успіху не є рідкістю, сприяє розвитку мотивації досягнення, оптимізму щодо своїх можливостей.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризуйте зміни, що відбуваються в особистості шестирічної дитини.
2. Якими принципами слід керуватись у взаємодії з дітьми,

стимулюючи досягнення ними успіху?

3. Запропонуйте форми роботи, які сприятимуть підвищенню успішності учнів.
4. Яким методам і прийомам слід надавати перевагу вчителю, організовуючи роботу, спрямовану на досягнення успіху першокласниками?
5. Проаналізуйте зміст українських народних казок, визначте їх вплив на формування успішної особистості дитини.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Розробіть текст психогімнастики, яка б активізувала сили дітей, стимулювала їх до роботи.
2. Зробіть підборку рольових ігор для несміливих, невпевнених у собі дітей з метою розвитку у них рис, яких їм бракує.
3. Запропонуйте виховуючі ситуації, які б сприяли розвитку системи цінностей дітей, їх моральності.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В. В мире детских игр // Воспитание школьников. – 2000. – № 7. – С. 16–19.
2. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать. (Мастерство учителя: идеи, советы, предложения). -Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. –176 с.
3. Гатальская Г.В., Крыленко А.В. В школу – с радостью. Практическая психология для учителя. - Мн.: Амалфея, 1998. – 240 с.
4. Глущенко А.Г. Ситуація успіху в моральному вихованні учня // Початкова школа. – 1977. – №9. – С. 24–28.
5. Кларина Л. Процесс, направленный на развитие способности быть хозяином и творцом собственной жизни // Директор школы. – 2001. – №1. – С. 59–70.
6. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений: Пер. с англ. – М.: Междунар. педагогическая академия, 1994. – 368 с.
7. Освітні технології: Навч. -метод. посіб./ О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.

8. Сазоненко Г.С., Осмоловський А.О. Педагогіка успіху // Обдарована дитина. –1999. – №4. – С. 8–14.
9. Степанов С. Репетиція успіха // Шкільний психолог. – 2000. – №21. – С. 7.
10. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И.Буянова. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.

ВИХОВНИЙ КУРС “УСПІХ У МОЄМУ ЖИТТІ”

У рамках реалізації визначених вище завдань з першокласниками протягом навчального року пропонуємо проводити виховний курс “Успіх у моєму житті”, метою якого є розширення і збагачення емотивної сфери, а також знань, умінь і навичок шестирічних дітей щодо досягнення ними успіху у суб’єкт-суб’єктній взаємодії. Він розрахований на 33 години, щотижня проводиться одне заняття.

В основу виховного курсу покладено принципи педагогічного оптимізму, особистісного та індивідуального підходу, ініціативності й активності, єдності знань та поведінки, принципи демократизму та гуманізму, доступності, систематичності і послідовності, єдності впливу на особистість дитини сім’ї та школи.

Завданнями курсу є розширення елементарних знань дітей про себе, свої можливості, про взаємини з іншими людьми, розкриття в доступній формі зв’язків між прикладеними зусиллями та успішністю кінцевого результату; розвиток індивідуальних якостей, що значною мірою впливають на досягнення успіху дитини, пізнавальних інтересів, суб’єкт-суб’єктних умінь; виховання поважливого ставлення як до себе, так і до інших людей, розуміння цінності кожної особистості.

Виховний курс “Успіх у моєму житті” передбачає ознайомлення дітей з теоретичною частиною і практичне вправлення: повідомлення учням необхідних теоретичних знань з теми у відповідності з віковими можливостями, організацію практики досягнення успіху у запропонованій діяльності в процесі суб’єкт-суб’єктної взаємодії. При проведенні занять створюються умови для розкриття дитиною своєї індивідуальності, розвитку особистісних якостей.

Курс складається з таких розділів: “Основи знань про людину, її поведінку в суспільстві”, “Вчимося управляти своїми почуттями”, “Світ людських взаємин”, “Коли приходить успіх” (див. табл.).

Програма виховного курсу “Успіх у моєму житті”

п/п	Розділ	Теми	Кількість годин
1.	Основи знань про людину, її поведінку в суспільстві	Я – людина. Я особливий чи такий, як усі? Для чого людині очі. Органи слуху. Тактильні, смакові, нюхові відчуття. Здібності людини. Мої бажання, захоплення. Права та обов’язки дітей. Який вчинок є моральним.	9
2.	Вчимося управляти своїми почуттями	Емоції і почуття людини, їх зовнішній прояв. Я сам створюю свій настрій. Веселість і доброзичливість. Чому посмішка прикрашає людину. Дитячі страхи. Моя працездатність бажає кращого. Вчимося відпочивати. Що робити, коли тебе спіткала невдача.	8

3.	Світ людських взаємин	Я і спілкування у моєму житті. Мовлення людини. Міміка і пантоміміка. Тактовна поведінка. Чи легко зрозуміти іншого. Вчимося співчувати іншим, радіти разом з ними. Людина без друзів, що дерево без коріння. Моя сім'я. Я поважаю себе – мене поважають інші.	8
4.	Коли приходить успіх	Книги – джерело знань. Зовнішній вигляд людини. Розвиваємо творчість. Воля людини. Багато чого я можу зробити сам. Дисциплінованість і відповідальність. Час – річ дорожочінна. Постановка конкретних цілей – половина справи. Прийняття рішень. Планування діяльності. Найбільший успіх у моєму житті.	8

Розділ “Основи знань про людину, її поведінку в суспільстві” узагальнює і розширює раніше набуті знання учнів про особливості людської індивідуальності, подає уявлення про безмежність світу знань, знайомить із суспільними морально-етичними цінностями, з правами дітей та їх обов’язками.

Як видно з другого розділу, шестирічні школярі в процесі його вивчення вчитимуться створювати собі гарний настрій, знімати психічну напругу, долати труднощі, розвивати оптимістичне світосприйняття, активне ставлення до життя, вміння орієнтуватися за

зовнішніми проявами у почуттях іншої людини.

У процесі вивчення розділу “Світ людських взаємин” діти отримають загальне уявлення про вербальні і невербальні способи спілкування, про норми моральної поведінки в різних місцях, про значення дружби. Вони вчитимуться аналізувати свої позитивні та негативні риси, коригувати їх. У школярів розвиватимуться культура спілкування, тактовність поведінки, вміння поєднувати свої інтереси з інтересами інших, людяність, емпатія, виховуватиметься повага до людей.

Суттєво, що вивчаючи розділ “Коли приходить успіх”, діти-шестирічки усвідомлюватимуть сутність поняття “успіх”, матимуть змогу розвивати творчість, вольові якості, самостійність, впевненість у своїх силах, дисциплінованість і відповідальність, наполегливість, мотивацію досягнення, вчитимуться ставити перед собою конкретні цілі і планувати діяльність.

Теми*

1. Я – Людина

Мета: Уточнити у дітей знання про особливості людини, розглянути її відмінності у порівнянні з іншими живими істотами, розвивати спостережливість, увагу, творчість, виховувати повагу до себе і до інших.

Зміст: Чим людина відрізняється від інших істот. Сильні й слабкі сторони людини. Призначення людини. Ким би ви хотіли народитися?

Види діяльності: Бесіда “Живі істоти на планеті Земля. Місце людини серед них”, рольові ігри “Якою твариною я хочу стати?”, “Уяви себе рослиною”, пізнавальна гра-конкурс “Чи знаєш ти?”, усне оповідання “Для чого живе людина на Землі”.

Ключові поняття: людина (жива істота, що має мислення і мовлення, здатна створювати знаряддя праці і користуватися ними у процесі суспільної праці); суспільство (сукупність людей, об’єднаних

* Оскільки часові рамки занять є обмеженими, вчитель може обирати з поданих видів діяльності ті, що є оптимальними в конкретній ситуації.

історично обумовленими соціальними формами спільного життя і діяльності).

Хід заняття:

Вступне слово педагога

Вчитель повідомляє назву і завдання курсу, мотивує дітей до його вивчення.

Далі ознайомлює дітей з темою заняття, з'ясовує, на якій планеті ми живемо, хто ще живе на планеті Земля. Уточнює розуміння дітьми поняття “людина”, розповідає про суспільний характер життя людей (як пов'язані люди між собою, турбота людей один про одного, праця на спільну користь), пояснює поняття “суспільство”.

Бесіда “Живі істоти на планеті Земля. Місце людини серед них”

Педагог пропонує пригадати назви живих істот, які живуть на нашій планеті, запитує, чим вони відрізняються від людини (від зовнішніх ознак до особливостей поведінки, розумових якостей), поступово підводить дітей до висновку, що людина є найрозумнішою істотою на планеті Земля, вона може впливати на життєдіяльність інших живих істот, але повинна виявляти гуманність, турбуватись про їх збереження.

Рольова гра “Якою твариною я хочу стати?”

Дітям повідомляється назва гри, дається завдання зобразити найбільш характерну для даної тварини позу. Після цього педагог “вмикає” одну дитину за другою, діти рухаються, відтворюють звуки, які вимовляють зображувані ними тварини, одночасно спостерігають за іншими. За вказівкою педагога дії припиняються, діти діляться на дві команди. Почергово команди відгадують, кого представляли діти з іншої команди. Підводяться підсумки, виграє та команда, яка вгадала найбільшу кількість тварин.

Гра “Уяви себе рослиною” може проводитись аналогічно.

Пізнавальна гра-конкурс “Чи знаєш ти?”

Використовуються наступні запитання:

- Що є у звірів і чого немає у людини? (Хвіст, хутро)
- Де живуть люди, а де живуть тварини? (В домівках, барлогах, норах, дуплах, гніздах...)
- Що вміють робити люди і чого не вміють робити звірі? (Говорити, читати, писати, малювати, прати...)

- Чому люди та деякі види звірів називаються ссавцями? (Вигодовують своїх дітей молоком)

- Яка тварина схожа на людину? (Мавпочка)

- Хто навчає, передає життєвий досвід тваринам і дітям людини (батьки, зграя, ватага, дитячий садок, школа, суспільство..)

- Які шкідливі звички є у людей, і чи є шкідливі звички у тварин? (Паління, алкоголь, наркотики).

- Чим їжа тварин відрізняється від їжі людини? (Люди переважно їдять приготовлену на вогні їжу).

- Чи бачать люди вночі, тварини?

- Які звірі можуть передбачити потоп, як діють у разі цієї небезпеки? (Щури біжать з місця майбутнього лиха)

Усне оповідання “Для чого живе людина на Землі”

Дітей ділять на декілька груп і пропонують скласти колективне оповідання, актуалізуючи їхню увагу на таких питаннях: Які добрі вчинки потрібно зробити людині, щоб її пам’ятали? Коли ми говоримо, що ім’я живе в віках? Чи може прославитися добрими вчинками дитина? Що ти зробив доброго в житті?

Підведення підсумків

Педагог разом з дітьми підводить підсумок: на планеті Земля, крім людини, живе ще багато живих істот, однак найрозумнішою, найдосконалішою є людина, вона має турбуватися про братів своїх менших, з повагою ставитися до інших людей, творити добрі діла.

2. Я особливий чи такий, як усі?

Мета: Розглянути індивідуальні особливості людей, формувати у дітей уявлення про себе як про особистість, індивідуальність, ознайомити школярів зі значенням їх імен, розвивати усвідомлення дитиною унікальності кожної людини, виховувати повагу до себе та до інших.

Зміст: Чому кожна людина є неповторною. Що в імені твого?

Види діяльності: Бесіда “Чим одна людина відрізняється від іншої”, тренінг “Знайомство”, конкурс “Моя символіка”, розповідь вчителя про значення імен, малювання автопортретів.

Ключові поняття: індивідуальність (сукупність неповторно

своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей); характер (сукупність всіх психічних, духовних властивостей людини, що виявляється у її поведінці); унікальний (єдиний у своєму роді, неповторний); автопортрет (зображення автором свого портрету).

Хід заняття:

Бесіда “Чим одна людина відрізняється від іншої”

Педагог пропонує дітям уважно розглянути один одного і відповісти на питання, що вони побачили однакового і відмінного у зовнішності. Далі запитує, хто у класі самий веселий, хто найдобріший, хто завжди ділиться іграшками, хто часто сумує і т.д., і робить висновок про різницю характерів, пояснюючи значення цього слова. Потім запитує, що вміє робити Сашко, а не вміє робити Наталочка, чим любить займатися Олексій і не полюбляє Василь, які речі, кольори, явища подобаються Настусі, а які Тетянці. Разом з дітьми висновують про те, що не тільки зовнішністю відрізняються люди, а й характером, здібностями, смаками, поведінкою. Отже, кожна дитина є індивідуальністю (пояснюється значення цього слова), унікальною, неповторною.

Тренінг “Знайомство”

Діти сідають у коло. Вчитель пропонує їм подумати і знайти в своєму характері найсуттєвіші, найважливіші риси. Далі діти починають відрекомендовуватися один одному по колу, називаючи визначені риси.

Конкурс “Моя символіка”

Дітям пропонується придумати свою символіку, яка б відображала індивідуальність кожного (проводиться аналогія з символікою країн), зобразити її кольоровими олівцями, представити однокласникам з роз’ясненням.

Розповідь вчителя про значення імен

Кожне ім’я має свою історію і щось означає. Так, Ганна – це благодать, Оксанка – гостинність, Лариса – чайка, Оленка – сяйво, Наталочка – природна, Людмила – мила людям, Марина – морська, Софія – мудрість, Віталій – життєвий, Олександр – завойовник, Віктор – переможець, Петрик – камінь. Ось такі таємниці ховаються у ваших іменах. Згідно легенди кожне ім’я в залежності від значення наділяє його власника певними якостями.

Малювання автопортретів

Дітям роздаються маленькі люстерка, в які вони себе розглядають, після цього вчитель пояснює, що таке автопортрет, показує автопортрети відомих художників, дає завдання дітям намалювати себе, загострюючи увагу на тому, що потрібно передавати не тільки зовнішність, а й деякі риси характеру (веселість, похмурість, хитрість, доброзичливість...).

Підведення підсумків заняття

Всі люди є різними, навіть близнюки, маючи однакову зовнішність, відрізняються характером, поведінкою, здібностями тощо, вони є неповторними, унікальними. Тому цікаво спілкуватися з різними людьми. Кожен з нас має своє ім'я, яке щось означає. Педагог зауважує, що потрібно поважати, цінувати себе та інших людей.

3. Для чого людині очі

Мета: Коротко ознайомити дітей з будовою і функціями очей, розвивати вміння бути спостережливим, отримувати якомога більше інформації за допомогою очей, виховувати бережне ставлення до органів зору.

Зміст: Око, його будова і функції. Чого позбавлені сліпі люди. Пізнання світу за допомогою зору. Як зберегти гарний зір.

Види діяльності: Розповідь учителя про будову ока, його функції, ігри “Запам’ятай порядок”, “Ось так пози”, “Запам’ятай якнайбільше”, вправа “Безглузді малюнки”. Складання правил, що допоможуть зберегти гарний зір.

Ключові поняття: органи чуття, зір (одне з п’яти зовнішніх відчуттів, органом якого є око, здатність бачити); спостережливість (уважність, вміння гарно спостерігати, помічати); інформація (відомості про щось).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Педагог звертає увагу дітей на значення в житті людини органів чуття, їх ролі у сприйнятті оточуючого, важливості їх збереження.

Розповідь учителя з елементами бесіди про будову ока, його функції

Дітям пропонується взяти люстерка і розглянути свої очі, потім

подивитися на очі однолітків. Вчитель запитує, чи схожі у всіх людей очі за будовою? А чим відрізняються? Далі з опорою на заздалегідь підготовлене схематичне зображення органу зору розповідається його будова (очне яблуко, яке складається з білкової і райдужної оболонки та зіниці; повіки; вії). Очі слугують головним засобом сприйняття оточуючого, отримання інформації (близько 90%). З органами зору тісно пов'язаний розвиток такої якості людини, як спостережливість. Люди, які позбавлені органів зору, є інвалідами, вони не можуть побачити барв світу, краси природи, розмаїття форм оточуючих предметів, не можуть обрати улюблену професію...Тому органи зору треба берегти.

Гра “Запам’ятай порядок”

Обираються 4–5 дітей, які стають один за одним у довільному порядку. Інші діти стоять до них спиною. Їм дозволяється повернутися і подивитися впродовж 3 секунд на групу вишикуваних дітей. Потім вони відвертаються і одна дитина перераховує, хто за ким стоїть. Інші уважно слухають, поправляють у разі потреби.

Гра “Ось так пози”

Проводиться аналогічно попередній грі, тільки запам’ятовується не порядок, в якому вишикувані діти, а пози, які вони прийняли. Діти по чергово їх відтворюють.

Гра “Запам’ятай якнайбільше”

Обирається один ведучий, який дивиться на дітей 1 хвилину, потім відвертається і відповідає на питання, які стосуються зовнішності і вбрання дітей. Питання можуть задавати вчитель або діти.

Вправа “Безглузді малюнки”

Пропонуємо дітям уважно розглянути картини, які містять елементи, що не можуть відповідати дійсності (водолаз підливає водорості; зображення стовпів диму під час дощу), і назвати їх. Ця вправа сприяє розвитку спостережливості, уваги.

Складання правил збереження органів зору

Педагог разом з дітьми складає правила, схематично зображуючи їх на дошці.

- Не читати, лежачи у ліжку.
- Не читати в темному приміщенні.

- Відстань від книжки до очей має бути не меншою 35 см.
- Світло має падати з лівого боку.
- Не дивитися довго телевизор, не грати у комп'ютер більше, як 30 хвилин у день.
- Якщо очі стомилися, треба деякий час подивитися на чорний колір.
- Робити зарядку для очей.
- Споживати моркву, молоко, сир, чорниці та інші корисні для очей продукти.
- Проходити профілактичний огляд органів зору у окуліста раз на рік.

Підведення підсумків заняття

Зір – один з найцінніших, даних людині органів. Його втрата веде до позбавлення можливості повноцінного життя. Тому необхідно берегти органи зору змалечку.

4. Органи слуху

Мета: Розповісти дітям про призначення органів слуху, з'ясувати, яку інформацію ми можемо отримати з їх допомогою, розвивати вміння слухати і чути, слухову пам'ять, виховувати бережне ставлення до органів слуху.

Зміст: Вуха, його призначення. Світ звуків і музики. Інформація, що надходить до нас через звукові відчуття.

Види діяльності: Бесіда “Органи слуху”, слухання музики, створення образів, Ігри “Зіпсований телефон”, “Впізнай звук, назви його причину”, вправа “Навантажуюмо корабель”.

Ключові поняття: слух (одне з п'яти зовнішніх відчуттів, що дає змогу сприймати звуки); звук (фізичне явище, що викликається коливанням частинок повітря чи іншого середовища і сприймається слухом).

Хід заняття

Вступна бесіда

Педагог актуалізує знання дітей щодо органів чуття, повідомляє тему заняття.

Бесіда “Органи слуху”

Вчитель пропонує дітям на хвилинку замерти і прислухатись до

звуків, розповісти, що почули (цокіт годинника, звуки машин за вікном, дзижчання мухи і т.д.) Потім з'ясовує, за допомогою чого люди чують різноманітні звуки. Далі просить шестирічок закрити вушка і посидіти хвилинку, підводячи їх до висновку про важливість слуху для сприйняття оточуючого, отримання інформації про зовнішній світ, про необхідність берегти органи слуху, дотримуватись правил гігієни. З'ясовують поняття “звук”, “слух”. За допомогою заздалегідь приготовленого схематичного зображення органу слуху вчитель розповідає про його будову (зовнішнє вухо, середнє, внутрішнє).

Слухання музики (“Пори року” П.І.Чайковського) з наступним обговоренням настрою музики, почуттів, які вона викликає, малювання картинок, які виникли в уяві.

Гра “Зіпсований телефон”

Гра “Впізнай звук, назви його причину”

Обирається дитина, яка буде відгадувати природу звуку. Вона повертається спиною до класу, а інші учні по черзі видають звуки. Після декількох спроб здійснюється зміна ведучого.

Вправа “Навантажуємо корабель”

Одна дитина говорить слово, друга його повторює і додає своє, третя повторює перших два слова та своє і т.д. Вибувають з гри ті, хто невірно повторив слова. Можна запропонувати називати слова на певну тему.

Підсумок заняття

Важливість органів чуття, їх значення у пізнанні світу.

5. Тактильні, смакові й нюхові відчуття

Мета: Розглянути, яке значення відіграють у житті людини тактильні, смакові й нюхові відчуття, яку інформацію ми здобуваємо з їх допомогою, розвивати вміння використовувати здобуту за допомогою цих відчуттів інформацію, виховувати бережне ставлення до свого здоров'я.

Зміст: Значення тактильних, смакових і нюхових відчуттів. Коли людина втрачає смак чи нюх.

Види діяльності: Бесіда “Що допомагає нам відчутти смак, запах. Що можна сказати про предмет, якщо його торкнутися”, ігри “Впізнай предмет на дотик, на нюх, на смак”, “Знайди друга з закритими очима”,

складання казки “Людина, що не відчувала смаку та запахів” (робота в групах).

Ключові поняття: тактильні відчуття (чуттєве сприйняття явищ об’єктивного світу за допомогою дотику); смак (одне з п’яти зовнішніх відчуттів, органом якого слугує слизова оболонка язика і ротової порожнини); нюх (здатність сприймати і розрізняти запахи).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Педагог нагадує, про що йшлося на минулих двох заняттях, повідомляє, що сьогодні розглядатимуть останні три органи чуття, якими природа наородила людину.

Бесіда “Що допомагає нам відчутти смак, запах. Що можна сказати про предмет, якщо його торкнутися”

Вчитель розповідає, що ніс відповідає за нюхові відчуття, язик – за смакові, а шкіра – за тактильні відчуття, пояснюючи значення цих понять. Хоч ці органи чуття і не мають такого життєво важливого значення, як орган зору і слуху, однак роблять життя людини яскравішим, приємнішим. За допомогою органу нюху ми відчуваємо різні запахи, які дарують нам насолоду, а інколи допомагають врятувати життя (запах диму попереджає про близькість вогню, запах газу – про небезпеку). Орган смаку повідомляє нам, що ми їмо: солодке, кисле, гірке, солоне, допомагає отримувати насолоду від їжі. Люди іноді переконуються, хворіючи на нежить, як погано не відчувати запахів і смаків. На дотик ми сприймаємо температуру, форму, структуру матеріалу (гладенька чи шорохувата).

Гра “Впізнай на смак”

Обирається декілька дітей, яким зав’язують очі, і пропонують покоштувати по черзі варення, мед, яблуко, грушу, хліб, булку тощо, називаючи їжу. Відповідати треба швидко, довго не задумуватись. Хто вгадав невірно, виходить з гри.

Ігри “Впізнай на дотик”, “Впізнай на нюх” можуть проводитись аналогічно.

Гра “Знайди друга з закритими очима”

Обирається гравець, який шукатиме свого друга із зав’язаними очима серед групи дітей. Гру можна ускладнити, пропонуючи дітям помінятися верхнім одягом, щоб заплутати того, хто шукає свого

друга. Після проведення гри у школярів запитують, чи легко було їм відшукувати іншого, що допомогло в цьому.

Складання казки “Людина, що не відчувала смаку та запахів” (робота в групах)

На дошці можна вивісити сюжетні малюнки, які допоможуть дітям, або запропонувати план, опорні слова.

Можливий варіант казки.

Жив був хлопчик Петрик. Він був відомим вередою. Що матуся не приготує – все не таке: каша не солодка, борщ кислий, сир зі сметаною тхнуть. Довго спотерігала за цим хлопчиком чарівниця Відчуття, і нарешті її терпець увірвався. Вирішила вона покарати Петрика. Махнула тричі паличкою – і хлопчик позбувся смаку і нюху. Ой-ой, як заголосив Петрик. Відтепер і цукерки з тістечками стали несмачні. Життя стало таким нецікавим, безрадісним. Хлопчик зрозумів свою помилку, він так щиро розкаювався, що чарівниця змилостивилась над ним і повернула смак та нюх. Петрик був щасливий і більше ніколи не ремствував.

Підведення підсумків

Вчитель показує дітям ляльку Оленку, яка завітала в гості до класу. Вона не відчуває ні смаку, ні запаху, позбавлена тактильних відчуттів, бо є іграшковою. Педагог просить дітей розповісти ляльці, що вони відчувають за допомогою язичка, носика, шкіри, яку інформацію можна отримати з їх допомогою, чи потрібно їх берегти.

6. Здібності людини

Мета: Дати уявлення дітям про безмежність світу знань, познайомити з іменами великих людей, що мали таланти в різних галузях, вчити виявляти свої обдарування, розвивати пізнавальні мотиви, виховувати наполегливість у досягненні бажаного.

Зміст: Я і світ знань. Чи всі люди здібні? Обдарування. Як досягти бажаного.

Види діяльності: Розповідь вчителя з елементами бесіди “Великі люди. В чому їх велич”, гра “Що? Де? Коли?”, клуб допитливих (вирішення цікавих задач, ребусів, складання прислів’їв з перевертнів, розв’язок анаграм), складання казки за даним початком “Чарівник, що може все”.

Ключові поняття: здібності (психічні властивості індивіда, які є передумовою успішного виконання певних видів діяльності); обдарованість (високий рівень задатків, схильностей особистості, сплав природного і набутого індивідом); талант (природний хист, обдарованість, вища здатність людини до певного виду діяльності).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

—Подивіться, діти, навколо. Скільки чудових будинків побудовано, сконструйовано безліч гарних машин, посаджено чудових парків, намальовано тисячі картин, створено велику кількість пам'ятників, написано мільйони книжок. А в повсякденному побуті людина користується гарним посудом, майстерно зшитим одягом, зручними меблями, різноманітною технікою... І все це зроблено руками людей, невтомними трудівниками, які володіють різними талантами, мають здібності в певних галузях.

Розповідь вчителя з елементами бесіди “Великі люди. В чому їх велич”

Світ знань є безмежним. Але одна людина не може оволодіти досконало знаннями, уміннями в багатьох видах діяльності. На це б не вистачило людського життя. Але кожного з нас природа наділила особливими схильностями до певної діяльності, які за умови наполегливої праці можуть перерости у здібності, тобто уміння гарно виконувати певну діяльність, або навіть і у таланти (найвищий рівень розвитку здібностей). Люди, які виявили і розвинули свої таланти, принесли велику користь іншим людям, здобули визнання, прославилися у віках. Ми називаємо їх обдарованими, великими. Так, Т.Г.Шевченко прославився як поет, С.П.Корольов був відомим конструктором космічних кораблів, М.Лисенко – композитором, В.Шишкін – художником, А.Роговцева є відомою актрисою, брати Кличко – спортсменами. А зараз хвилинку подумайте і скажіть, які здібності є в кожного з вас, що вам найкраще вдається робити.

Гра “Що? Де? Коли?”

Клас ділиться на дві команди, яким почергово ставляться питання. Якщо одна команда не знає відповіді, то інша отримує право відповідати. За кожну правильну відповідь ставлять один бал. Перемагає команда, що набрала найбільшу кількість балів.

Рекомендовані запитання:

- Як звали видатну українську письменницю з прізвищем нашої країни? (Леся)
- Як в народі називали Т.Г.Шевченка? (Кобзарем)
- Як звали першого космонавта, що полетів у космос? (Ю.Гагарін)
- Яка столиця України? (Київ)
- Коли Україна стала незалежною? (В 1991 р.)
- Які кольори на прапорі України? (жовтий і блакитний)
- Назвіть персонажів відомої української казки Івасик-Телесик (Івасик-Телесик, його батьки, гуси-лебеді, змія, зміючка Оленка, гості).
- Хто написав казку “Снігова Королева”? (Г.Х.Андерсен)
- Як називають Діда Мороза в Америці? (Санта Клаус)

Клуб допитливих (вирішення цікавих задач, складання прислів'їв з перевертнів, розв'язок анаграм)

Цікава задача: Гуска стоїть на одній нозі і важить 4 кг. Скільки вона важитиме, якщо стане на дві ноги?

Скласти прислів'я зі слів: дає, рано, хто, Бог, тому, встає. (Хто рано встає, тому Бог дає). Пояснити його значення.

Розв'язати анаграми: дюлани (людина), дваборосаніть (обдарованість), сітзобнід (здібності).

Складання казки за даним початком “Чарівник, що може все”

Вчитель розпочинає розповідати казку, попереджаючи дітей, щоб вони уважно слухали, бо будуть її продовжувати:

В країні Чармундії жив добрий чарівник. Багато людей приходило до нього за допомогою, не забували вони і віддячити чарівникові. Кожен день стіни його будинку слухали неймовірні розповіді, чужі біди та слова вдячності.

Одного разу до садиби чарівника випадково прибула сумна дівчинка. Прийшла вона із сусідньої країни. Люди там жили дуже бідно, бо нічого не вміли робити доладу. Не було там здібних кравців, чоботарів, кухарів, лікарів і вчителів. Вислухав добрий чарівник розповідь та й пообіцяв допомогти...

Можливе продовження казки:

Він подарував дівчинці чарівну паличку. Вона могла виконати одне бажання кожного з жителів країни сумної дівчинки. Тепер все було в її руках. І дівчинка побажала: “Хочу, щоб жителі моєї країни висловлювали бажання стати справжніми майстрами певної справи”.

Прийшовши додому, вона у всіх, кого зустрічала, запитувала бажання. О диво, люди не просили їжі чи грошей, вони бажали стати гарними столярами, перукарами, хліборобами, швачками... І їхні бажання почали збуватися. Відтепер всі зажили новим життям, були щасливі і задоволені.

Підведення підсумків заняття

Педагог ще раз звертає увагу дітей на необхідність врахування здібностей при виборі професії, наполегливості при їх розвитку.

7. Мої бажання, захоплення

Мета: Виявити дитячі захоплення, інтереси, схильності, улюблені заняття, допомогти їм усвідомити свої мрії, розвивати уявлення про те, що бажаного можна досягти за допомогою праці, виховувати працелюбність.

Зміст: Чим ви любите займатись? Чому саме цієї справою? Про що мрієте? Праця – щастя коваль.

Види діяльності: Гра “Телевізійне інтерв’ю”, розповіді учнів “Моя улюблена справа”, рольова гра “Якби я був чаклуном, то для себе я б зробив..., для своїх близьких..., для всіх людей...”, малюнок “Моя мрія”, укр. нар. казка “Бабина та дідова дочка”.

Ключові поняття: інтерес (спрямованість людини на певний об’єкт чи певну діяльність, зумовлена позитивним, зацікавленим ставленням до чогось, когось); схильність (стійка орієнтованість людини на щось, бажання виконувати певну працю); мрія (щось створене уявою, що уявляється в думках); бажання (устремління до здійснення чогось, оволодіння чимось); хобі (захоплення, улюблене заняття для себе у вільний час).

Хід заняття

Вступне слово

Педагог оголошує тему заняття, розкриває зміст понять “захоплення” (діяльність, якою подобається займатись), “інтерес” (зацікавлене ставлення до чогось), “бажання” (мрії про якусь річ,

явище чи дію), розказує про те, що улюблена справа людини завжди пов'язана з її інтересами, захопленнями. Інша назва улюбленої справи – хобі.

Гра “Телевізійне інтерв'ю”

В ігровій формі, використовуючи іграшкові персонажі, вчитель організовує телевізійне інтерв'ю. Залежно від інтересів дітей він заздалегідь продумує запитання і буде гру таким чином, щоб діти у невимушеній формі виявляли свою спрямованість на ту чи іншу діяльність, виявляли захопленість чимось. Наприклад, лисичка-журналіст запитує kota, за якого відповідають діти, керуючись своїми інтересами, бажаннями:

1. Скажи, будь-ласка, любий котику, які у тебе вдома є іграшки?
2. А найулюбленіші які?
3. А якою справою ти любиш займатися у вільний від полювання на мишей час?
4. А чи багато в тебе друзів, у які ігри ви граєте?
5. Що ти любиш малювати?
6. Порадь нашим глядачам, які цікаві казки чи оповідання варто прочитати.

Розповіді учнів “Моя улюблена справа”

Вчитель пропонує скласти дітям розповідь за планом:

1. Моя улюблена справа, як давно я нею займаюсь.
2. Чому мене зацікавлює саме ця справа.
3. Чи хочу я пов'язати свою майбутню професію з цією справою.

Рольова гра “Якби я був чаклуном, то для себе я б зробив..., для своїх близьких..., для всіх людей...”

Гра допомагає з'ясувати спрямованість мотивації дітей (суспільну, особистісну), виявити їх мрії.

Педагог викликає дітей почергово в коло, надягає чарівну шапочку, пропонує помріяти.

Малюнок “Моя мрія”

Вчитель пропонує школярам намалювати за допомогою олівців, фломастерів свою мрію, пояснюючи, що це щось створене уявою, що уявляється в думках.

Потім робиться виставка малюнків, діти пояснюють, що вони

зобразили.

Укр. нар. казка “Дідова та бабина дочка”

- Читання казки з елементами переказування вчителем.
- Обговорення змісту за питаннями: Хто головні герої казки? Хто з них вам сподобався, чим? Чому баба наказала дідові позбавитись своєї доньки? Що сталося з дідовою дочкою в лісі? Чи заслужила своє щастя дідова дочка? Чого забажала бабина дочка? Чому її бажання не здійснилось?

Підведення підсумків

Вчитель ще раз наголошує на тому, що треба приділяти увагу своїм захопленням, розвивати їх самостійно або відвідуючи гуртки, секції. А щоб здійснювались бажання, потрібно докладати зусиль, багато працювати.

8. Права та обов’язки дітей. Честь і почуття власної гідності

Мета: Ознайомити дітей з їх правами та обов’язками, вчити захищати свої права, виконувати обов’язки, розвивати почуття гідності, вміння відстоювати себе, виховувати чесність.

Зміст: Діти – майбутнє країни. Права та обов’язки дітей. Честь людини.

Види діяльності: Бесіда “Що я повинен робити і на що маю право”, схематичне зображення прав дітей, гра з м’ячем “Що б було, якби на землі дітей не було”, гра “Говоримо тільки правду”, конкурс-змагання “Хто краще знає свої права”.

Ключові поняття: право (узаконена можливість, свобода щось здійснювати, що охороняється державою); обов’язок (певний круг дій, покладених на когось і безумовних для виконання); честь (достойні поваги і гордості моральні якості та етичні принципи особистості); гідність (сукупність високих моральних якостей, а також повага до цих якостей у самому собі).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Педагог повідомляє дітям тему заняття і разом з ними з’ясовує, що таке право, обов’язок. Запитує у учнів, чи знають вони про існування документа, який проголошує права дитини (Конвенція ООН “Про права дитини”). А чи записані десь обов’язки дітей?

(Спеціального державного документа не існує, але кожна школа закріплює за школярами певні обов'язки, які записані у внутрішньо-шкільному документі).

Бесіда “Що я повинен робити і на що маю право”. Схематичне зображення прав дітей.

У дітей запитують, які саме свої права вони знають, які їхні обов'язки перед батьками, вчителями, однолітками, іншими людьми. Вчитель доповнює знання дітей. Кожне право, назване педагогом або учнями, зображується схематично на плакаті, який на декілька тижнів залишається у приміщенні класу для повторення дітьми своїх прав. (Кожна дитина має право на її життєзабезпечення, тобто на їжу, на медичну допомогу, на відпочинок, на любов та піклування, на індивідуальність, на власну думку, на її висловлення, право на свободу пошуку, одержання і передачу інформації, на освіту, на свободу асоціацій і свободу зборів, на захист від усіх форм психологічного і фізичного насильства, образи, зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації з боку батьків, опікунів чи іншої особи, яка турбується про дитину. Але крім прав, вона має ще й певні обов'язки: слухатись і поважати своїх батьків, старших, допомагати їм у міру своїх можливостей, гарно поводитись, старанно навчатись, захищати молодших, турбуватись про тварин, яких приручила, бути чесною, справедливою тощо). Педагог наголошує на тому, що знання своїх прав, їх забезпечення дозволяє дітям відчувати власну гідність (повага до себе як до особистості, індивідуальності), а виконання обов'язків дозволяє зберігати честь (гідні поваги і гордості якості людини).

Гра з м'ячем “Що б було, якби на землі дітей не було”

Вчитель кидає м'яч дітям, постійно повторюючи запитання, що міститься у назві гри, а діти відповідають одним реченням. (Наприклад, було б дуже сумно. Рідко лунав би сміх. Дорослі б менше раділи.)

Гра “Говоримо тільки правду”

Вчитель нагадує дітям, що одним з їхніх обов'язків є говорити завжди правду, і пропонує пограти в гру, в якій діти матимуть можливість запитати у своїх друзів будь-що, а ті повинні будуть чесно відповідати. Той, хто відповідає, отримує право сам задати питання.

Однокласника, якому адресується запитання, дитина обирає сама.

Підведення підсумків

Конкурс-змагання “Хто краще знає свої права”.

Клас ділиться на дві команди, по черзі називаючи права дітей. Команда, яка не зможе продовжити перелік далі, програє.

9. Який вчинок є моральним

Мета: Ознайомити дітей із суспільними морально-етичними цінностями, нормами поведінки, вчити діяти відповідно до засвоєних моральних цінностей, розвивати вміння робити моральний вибір з урахуванням гуманного ставлення до людини, виховувати порядність.

Зміст: Морально-етичні цінності культурної людини. Моральні категорії добро-зло, милосердя-жорстокість, відповідальність-безвідповідальність, справедливість-безпринципність, чесність-брехливість, вірність-зрадливість, благородство-підлість.

Види діяльності: Бесіда “Головні цінності життя”, прислів’я про моральні якості людини, складання “кодексу честі” вихованої дитини, укр. нар. казка “Названий батько”, розгляд ситуацій, зображених на малюнках “Як потрібно вчинити”.

Ключові поняття: мораль (правила, що визначають поведінку, виконання цих правил; духовні якості, необхідні людині в суспільстві); моральні цінності (ті моральні норми, якими керуються люди у своїй поведінці і діяльності); вихованість (дотримання загальноприйнятих правил поведінки).

Хід заняття

Вступне слово

Вчитель нагадує дітям, що на минулому занятті вони розглядали права та обов’язки дітей, запитує, які права запам’ятали, які обов’язки. Згадує про обов’язок гарно себе поводити. Повідомляє, що сьогодні вони розглядатимуть детально, що означає гарна, культурна поведінка, який вчинок називається моральним.

Розповідь вчителя “Головні цінності життя”

– На першому занятті ми з вами розглядали, в чому полягає відмінність людини від інших живих істот. Однією з названих відмінностей є вміння керувати своєю поведінкою. Люди склали норми поведінки, яких мають дотримуватись для того, щоб в мирі і злагоді

жити з іншими людьми. З плином часу ці норми зазнають змін, однак є й такі, що існують уже протягом багатьох віків: не красти, не вбивати, не брехати, не ображати іншого, робити добро, допомагати людям, виявляти милосердя, бути справедливим. Правила, що визначають поведінку людини серед інших людей, тобто в суспільстві, називаються мораллю. Якщо людина дотримується цих правил, то ми її називаємо вихованою. А керують нашою поведінкою моральні цінності, тобто норми, уявлення, як треба чинити в тій чи іншій ситуації. Наприклад, якщо Тетянка розбила тарілку, то вона може зізнатися у цьому, якщо керується такою цінністю, як чесність, або сказати неправду, звинуватити в цьому молодшого братика, якщо вважає за норму сказати неправду. А зараз ви мені наведіть приклади, коли діти чинили добро, милосердя, діяли благородно, справедливо, відповідально, виявляли вірність. (Життєві приклади учнів).

Складання “кодексу честі” вихованої дитини

Вчитель запитує у дітей, якою, на їхню думку, має бути вихована дитина, записує проголошені якості на дошці. Портрет вихованої дитини: добра, милосердна, чесна, не говорить поганих слів, приходить на допомогу, справедлива, правдива, вірна своїм друзям, співчуває товаришу в біді, поважає інших людей, уважна до своїх батьків і людей похилого віку, працьовита, відповідальна, дотримується свого слова, вдячна, благородна.

Укр. нар. казка “Названий батько”

Вчитель розповідає короткий зміст казки, з’ясовує хто з головних героїв сподобався дітям, чим, які моральні якості були йому властиві. Від яких вчинків застерігає казка.

Розгляд ситуацій, зображених на малюнках “Як потрібно вчинити”

Наприклад, товариш попав до лікарні, бабуся несе важкі сумки, дівчинка впала і плаче, група хлопців б’є одного, сліпий чоловік хоче перейти дорогу.

Підсумок заняття

Педагог запитує у дітей, як вони зрозуміли, який вчинок називають моральним. Просить на наступне заняття разом з батьками знайти прислів’я про моральні якості людини.

10. Емоції і почуття людини, їх зовнішній прояв

Мета: Розповісти дітям про емоції і почуття людини, вчити усвідомлювати свої позитивні й негативні емоції, розвивати вміння за зовнішніми проявами дізнаватися про емоції оточуючих, виховувати чуйність.

Зміст: Що таке емоції, почуття? Позитивні й негативні емоції. Як вони проявляються назовні.

Види діяльності: Розповідь вчителя “Людські емоції та почуття”, вправи на імітацію емоцій (для зображення радості, страху, здивування, смутку використовуються відповідні етюди), вправа “Вираз обличчя”, гра з м’ячем “Актуальне самовідчуття”.

Ключові поняття: емоції (безпосередні відчуття, що виникають у ситуації і у яких виявляється ставлення людини до цієї ситуації); почуття (стійке й узагальнене ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу).

Хід заняття

Актуалізація опорних знань

Педагог розказує дітям, що вони розпочинають вивчення другого розділу, в якому розглядатимуть почуття, емоції людини, вчитимуться ними управляти. Пригадує з дітьми, яку людину називають вихованою, запитує прислів’я, які знайшли діти про моральні якості людини. Повідомляє, що поведінка людей завжди супроводжується проявом певних емоцій, почуттів, і водночас зумовлюється ними (наприклад, якщо дитина відчуває симпатію до однокласника, то буде з ним гратись), що і розглядатимуть на сьогоднішньому занятті.

Розповідь вчителя “Людські емоції та почуття”

Педагог розповідає учням про те, що всім людям і тваринам властиве відчуття різних емоцій, тобто безпосередніх відчуттів, які виникають у певній ситуації, і у яких виявляється ставлення людини або тварини до цієї ситуації (наприклад, заєць, побачивши людину, відчуває страх і тому втікає; лев, поранивши лапу, відчуває біль і тому рикає; кішка, коли її погладжують, відчуває насолоду і муркоче). Людські емоції значно багатоманітніші, вони є реакцією на різні події, що трапляються з людиною (радість, подив, страх, смуток, зажуреність, гнів, розгубленість і т.д.). Крім емоцій, тваринам і людям властиві почуття, тобто більш стійкі, ніж емоції, ставлення до подій, до

оточуючого. Так, лебеді відчують настільки сильну тугу за своїм партнером у разі його загибелі, що закінчують життя самогубством; собака, яка позбулася господаря, відчуває сум, нудьгу, часто відмовляється від їжі, виє. Почуття людей значно глибші, складніші: почуття любові до своєї країни, гордості за свої досягнення, співчуття друзі, сорому за негідні вчинки, заздрощів іншому тощо. Дуже важливо вміти розпізнавати за зовнішніми проявами те, що відчуває інша людина, щоб краще зрозуміти її вчинки або щоб допомогти їй (коли засмучена, боїться, відчуває злість).

Вправи на імітацію емоцій

Дітям пропонується зобразити за допомогою міміки, виразних рухів емоції відповідно до прослуханих етюдів, визначається найкращий імітатор:

1. Собака принохується. (Мисливська собака, побачивши лисицю, миттєво застигла у напруженій позі. Писок витягнувся, вуха піднялись догори, очі безвідривно стежать за здобиччю, а ніс безшумно втягує приємний і draжливий запах).

2. Зосередженість. (Командир сидить і уважно вивчає карту. Він продумує план наступу на ворога. Виразні рухи: ліва рука спирається ліктем на стіл і підтримує голову, що нахилена вліво; вказівний палець правої руки рухається по уявній карті. Міміка: дещо примружені очі, нижня губа закушена).

3. Роздуми. (Хлопчик збирав у лісі гриби і заблукав. Нарешті він вийшов на велику дорогу. Але в яку сторону піти далі? Виразні рухи: дитина стоїть, руки складені на грудях або одна рука на грудях підтримує іншу руку, на яку спирається підборіддя).

4. Подив. (Одного разу першокласник Артур підгледів у під'їзді дивну сцену і написав про це оповідання: "Я йшов зі школи. Зайшов до під'їзду і побачив ганчірку, яка бігала. Я її підняв і побачив, що там кошеня". Вчитель пропонує дітям показати, які круглі очі були у хлопчика, коли він побачив живу ганчірку).

Вправа "Вираз обличчя"

Дітям показуються різні малюнки, а вони повинні вгадати, що відчувають люди, які на них зображені, і можливі причини їх емоцій, почуттів. Замість малюнків можна використати піктограми (див. рис. 4).

Гра з м'ячем “Актуальне самовідчуття”

Діти стають у коло, а ведучий кидає м'яча. Дитина, яка отримала м'яч, виходить у коло і звуками, жестами, позою виражає свій внутрішній стан на даний момент.

Підсумок заняття

Педагог цікавиться, які назви емоцій, почуттів запам'ятали діти, для чого потрібно вміти розпізнавати їх, чи є почуття у тварин. Пропонує дітям в кінці кожного дня протягом місяця розмальовувати ромашку відповідним до свого настрою кольором: якщо настрій веселий – червоним, якщо хороший, спокійний – жовтим, а якщо поганий – коричневим. Шаблони ромашок роздаються дітям в кінці кожного дня.

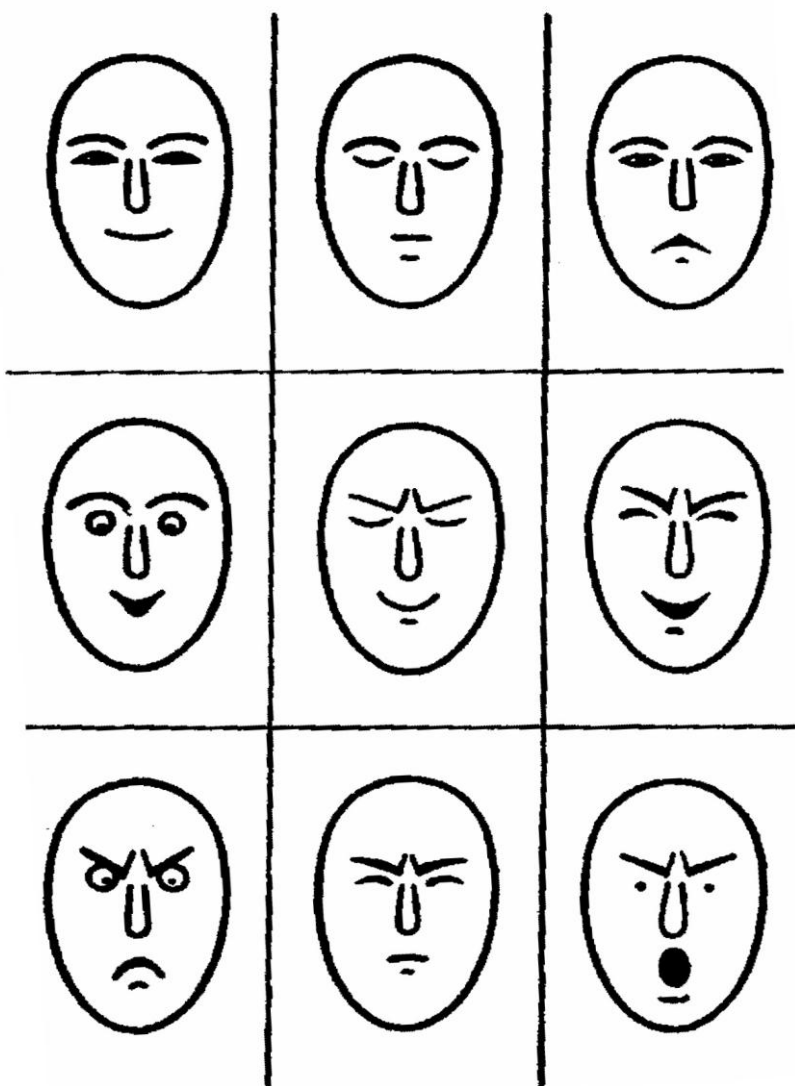

Рис. 4

11. Я сам створюю свій настрій

Мета: Ознайомити дітей зі значенням поняття “настрій”, з його різновидами, вчити самому собі створювати гарний настрій, а також не концентрувати увагу на поганих думках, розвивати вміння їх позбуватися, виховувати веселу вдачу.

Зміст: Звідки береться настрій і що це таке. Як вплинути на свій настрій. “Стирання” поганих думок.

Види діяльності: Розповідь “У світі настроїв”, тренінги “Налаштування на певний емоційний стан”, “Приємна згадка”, створення колективного панно “Мій настрій – настрій мого класу”, вправа “Скажіть, що протягом дня я буду радісним і веселим”, укр. нар. казка “Язиката Хвеська”.

Ключові поняття: настрій (внутрішній стан душі); вдача (характер, сукупність душевних якостей); емоційний комфорт (психологічний стан максимальної емоційної зручності людини у природному і соціальному середовищі); радість (відчуття великого душевного задоволення).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Педагог нагадує дітям, що на минулому занятті вони знайомились з різними почуттями, емоціями. Від емоцій, які переживає людина, залежить її настрій.

Розповідь з елементами бесіди “У світі настроїв”

Вчитель показує дітям дві ляльки, які завітали до них у гості (одна весела, з посмішкою на обличчі, друга сумна), і просить визначити, що вони зараз відчувають. (Лялька Таня сумна, невесела, її хтось засмутив, вона ледь не плаче. А лялька Ліля радісна, весела, усміхнена). А як ще можна сказати про них? (У Тетянки гарний настрій, а у Лілі – поганий). Що ж таке настрій, і звідки він береться? Настрій – це стан нашої душі, сукупність наших переживань, почуттів, емоцій і створюють настрій. Якщо ми відчуваємо радість, задоволення, то й настрій у нас гарний. З такою людиною приємно спілкуватися, вона ніби передає свій веселий настрій іншим. І навпаки, коли людина відчуває образ, злість, розлюченість, печаль, то й настрій у неї поганий. Все навкруги здається їй сірим, холодним, ворожим. З такою

людиною не хочеться мати справу, її поганий настрій може передатися іншим. Якщо у людини в більшості переважає гарний настрій, то кажуть, що в неї весела вдача, тобто характер, якщо ж більше часу вона похмура – сумна вдача. Настрій відбивається на поведінці людини, її вчинках, діях. Якщо настрій гарний, хочеться спілкуватися, робити якусь справу, допомагати іншим. А якщо поганий – ніщо не миле.

На свій настрій можна вплинути самим. Треба намагатися створювати собі гарний настрій, бо це набагато краще і для самої людини, і для тих, хто знаходиться поруч з нею. Що ж робити, якщо у вас раптом “не стало настрою”? Зараз ми розглянемо декілька способів підвищення свого настрою, вигнання поганого, сумного настрою.

Тренінг “Налаштування на певний емоційний стан”

Педагог пропонує дітям подумки пов’язати схвильований настрій з одним кольором, спокійний – з другим, впевнений – з третім. Під час сильного хвилювання спочатку згадувати перший колір, потім другий, далі переходити до третього.

Тренінг “Приємна згадка”

Пропонується згадати ситуацію, в якій дитина відчувала сильну радість, комфорт (тобто максимальну емоційну зручність, її все задовольняло, все було так, як їй хотілося б), поділитися спогадами з іншими.

Створення колективного панно “Мій настрій – настрій мого класу”

Діти, виконуючи попередню вправу, переконались, що настрій можна зобразити певним кольором. Традиційно гарний настрій позначають світлим яскравим кольором, а сумний – темним. Педагог домовляється з дітьми, що жовтий колір означатиме, що в дітей дуже гарний, піднесений, веселий настрій, червоний – хороший, спокійний, синій – стурбований, тривожний, коричневий – поганий. Потім пропонує вирізати з різнокольорового паперу відповідно до свого настрою у даний час ягідку. На дошку вивішується намальована заздалегідь лісова галявина, на яку діти “садять” свої ягоди. Робиться висновок про переважаючий настрій класу.

Укр. нар. казка “Язиката Хвеська”

Наш народ придумав багато смішних казок, які створюють гарний настрій. Одна з них – “Язиката Хвеська”. Читання казки вчителем.

Підсумок заняття

Педагог запитує, який настрій дітям хотілося б, щоб у них був. Пропонує продовжити фразу “Протягом дня я буду радісним і веселим, бо...”

12. Оптимізм і доброзичливість

Мета: Ознайомити учнів з поняттями “оптиміст”, “песиміст”, розвивати вміння радіти дрібницям, виховувати доброзичливість і чуйність.

Зміст: Коли людям буває весело. Хто такі оптимісти і песимісти. Чому мені подобаються доброзичливі люди. Хто з моїх знайомих доброзичливий.

Види діяльності: Розповідь вчителя про оптимістів і песимістів, бесіда “Мої добрі вчинки”, малювання оптиміста і песиміста, гра “Знайди позитивне в будь-якій ситуації”.

Ключові поняття: оптиміст (людина, якій властиве бадьоре, життєрадісне світовідчуття, при якому вона у всьому бачить світлі сторони, вірить у майбутнє, в успіх); песиміст (людина, яка сприймає навколишню дійсність у темних тонах, не вірить у майбутнє, має нахил у всьому бачити сумне, погане, неприємне); доброзичливість (готовність сприяти благополуччю інших, бажання допомагати і робити добро другим).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

– Усміхніться всім навколо:

Небу, сонцю, квітам, людям.

І тоді обов’язково

День тобі веселим буде.

Коли ви посміхнулися, у вас підвищився настрій.

Повідомлення теми заняття.

Розповідь вчителя про оптимістів і песимістів

Вміння радіти дрібницям, бачити в усьому позитивні сторони, вірити в майбутнє, в успіх, називається оптимізмом. А людина, якій властиве таке життєрадісне, бадьоре сприйняття оточуючого –

оптимістом. Людина ж, яка сприймає навколишню дійсність у темних тонах, не вірить у майбутнє, має нахил у всьому бачити сумне, погане, неприємне, називається песимістом. В одній і тій же ситуації оптиміст і песиміст поводитимуть себе по-різному. Ось послухайте таку історію і спробуйте визначити, хто з головних героїв песиміст, а хто оптиміст. “В одному селі жили два маленьких хлопчика, Сашко і Петрик. Завжди їх можна було побачити разом, бо вони товаришували. Але характери у них були різні, тому і важко їм було порозумітися. Сашко пропонує: “Пішли в ліс за ягодами”, а Петрик у відповідь: “Не хочу, там так багато комарів, кусають”. Сашко знов: “Тоді давай до озера сходимо”, а в Петрика нова відмовка: “Сонце дуже пече, не хочеться йти нікуди”. “Ну тоді давай зробимо нову шпаківню для наших пташок”, – каже Сашко. “А хіба ми зможемо, стару ж дядько Іван робив, нам таке не під силу”, – озивається Петрик. “Зможемо, зможемо, – заохочує товариша Сашко. – Я буду все робити, а ти мені допомагатимеш”. “Ну добре”, – погоджується Петрик.

Вчитель запитує, кого ж з хлопчиків можна назвати оптимістом, а кого песимістом, чому. Якими ще були хлопчики? (Доброзичливими, бо хотіли зробити добро для пташок). Доброзичливими ми називаємо тих, хто готовий сприяти благополуччю інших, має бажання допомагати і робити добро другим.

Малювання оптиміста і песиміста

Діти отримують завдання намалювати Сашка-оптиміста і Петрика-песиміста такими, як вони собі їх уявляють.

Бесіда “Мої добрі вчинки”

Вчитель висловлює впевненість у тому, що всі діти в класі є доброзичливими, просить їх пригадати свої добрі вчинки, які їм найбільше запам’ятались.

Гра “Знайди позитивне в будь-якій ситуації”

Дітям пропонують пограти в гру, яка їх навчатиме бути оптимістами. Вчитель розповідає різні ситуації, а діти мають знайти щось позитивне, корисне, приємне в них. Наприклад, дівчинка намалювала гарного котика, як просила вчителька, і випадково розлила воду на малюнок. Довелось малювати іншого. Зате тепер вона навчилась малювати котенят. Хлопчик ішов по стежці, раптом за щось зачепився і впав. Виявилось, то був камінець. Добре ще, що не сильно

забився. Хлопчик повернувся і скинув камінь зі стежки. Більше ніхто не зачепиться.

Підведення підсумків заняття

Вчитель з'ясовує розуміння дітьми понять “оптиміст”, “песиміст”, ким краще бути, чому треба виявляти доброзичливість.

13. Чому посмішка прикрашає людину

Мета: З'ясувати, що викликає посмішку на обличчі людини, чому в одних людей вона виникає частіше, ніж у інших, чи корисно сміятися, розвивати почуття гумору, виховувати тактовність.

Зміст: Коли на нашому обличчі з'являється посмішка. Почуття гумору. Посмішка зближує людей.

Види діяльності: Бесіда “Приємне спілкування з усміхненою людиною”, завдання у парах: розсмішити один одного, конкурс малюнків “Посмішка”, складання за серією малюнків гумористичних розповідей, гра “Закінчи комікс” (за серією малюнків), складання казки “Йшла посмішка по Землі”.

Ключові поняття: посмішка (міміка обличчя, губ, очей, що показує схильність до сміху, виражає привітність, задоволення); сміх (короткі поривчасті характерні звуки, що супроводяться сильними видихами і виражають повноту задоволення, радості, веселощів або інших почуттів); гумор (незлостиве насмішкувате відношення до чогось).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Педагог нагадує, що на минулих заняттях йшла мова про емоції, настрій людини, оптимізм і запитує, що з'являється на обличчі у радісної, задоволеної людини? Так, якщо людина перебуває в доброму гуморі, то, ймовірно, що на її обличчі час від часу з'являтиметься посмішка. Зазначає, що песимісти, яким властивий роздумливий, похмурий стан душі, сміються набагато рідше, ніж оптимісти. Запитує, чи буває посмішка злою? (Коли зловтішаються з бід іншого, насміхаються над кимось). Така посмішка не прикрашає, а спотворює людське обличчя. Однак сьогодні говоритимемо про добру посмішку, яка прикрашає людину, розповідаючи іншим, що вона відчуває радість, задоволення, веселість.

Слухання пісні “Посмішка”

Бесіда “Приємне спілкування з усміхненою людиною”

Педагог запитує в дітей, чому ми кажемо, що дружба розпочинається з посмішки, з якою людиною приємніше спілкуватися, працювати, домовлятися про щось: з похмурою чи усміхненою, чому? Що може викликати посмішку на обличчі у людини? А люди якої професії викликають у нас посмішку? (Гумористи, тобто ті, хто творить гумор (пояснення значення слова), клоуни). Пропонує послухати вірш про клоуна, запам’ятати його настрої, згадати, який настрої був у клоуна, якого вони бачили у цирку. (Вчитель показує клоуна, зробленого з картону чи ДСП, в якого змінює відповідно до слів вірша вираз обличчя).

Любі діти, клоун Костя
Завітав до вас у гості.
Він веселий чи сумний –
Згадайтеся, який!
Клоун цей забув про сміх,
Він розсердився на всіх,
Тож давайте, любі діти,
Назвемо його Сердитько.
Цей веселий та смішний,
Подивіться – он який!
Всіх він любить розважати,
Веселунчик його звати.
Цей сумує та зітхає,
Мабуть, друга він не має.
І тому сумний щодня,
Ох чи Ах його ім’я.
Ще один маленький друг
Розглядає все навкруг.
Це не Ох, не Веселунчик,
Зветься просто він – Дивунчик.

Педагог розповідає дітям, що посмішка не лише полегшує спілкування з людьми, а й є корисною для здоров’я.

Завдання у парах: розсмішити один одного

Вчитель пропонує дітям повернутися одні до одного і розповісти

щось гумористичне або показати щось смішне, що викликало б сміх у товариша.

Конкурс малюнків “Посмішка”

Посмішка, в залежності від того, наскільки сильні емоції радості, веселощів, щастя відчуває людина, може бути різною – великою і маленькою, ледь помітною. Дітям пропонується зобразити з допомогою олівців посмішку, яка найчастіше з’являється на їхньому обличчі. Відзначаються найкращі малюнки.

Складання за серією малюнків гумористичних розповідей

Дітям дається завдання розглянути малюнки (див.рис. 5, 6) і скласти за ними розповідь. Особливо важливо оцінити в розповіді почуття гумору.

Підведення підсумків заняття

Педагог з’ясовує, що нового діти дізнались на занятті, що їм найбільше сподобалось робити, дає завдання скласти разом з батьками казку “Йшла посмішка по Землі”.

Рис. 5

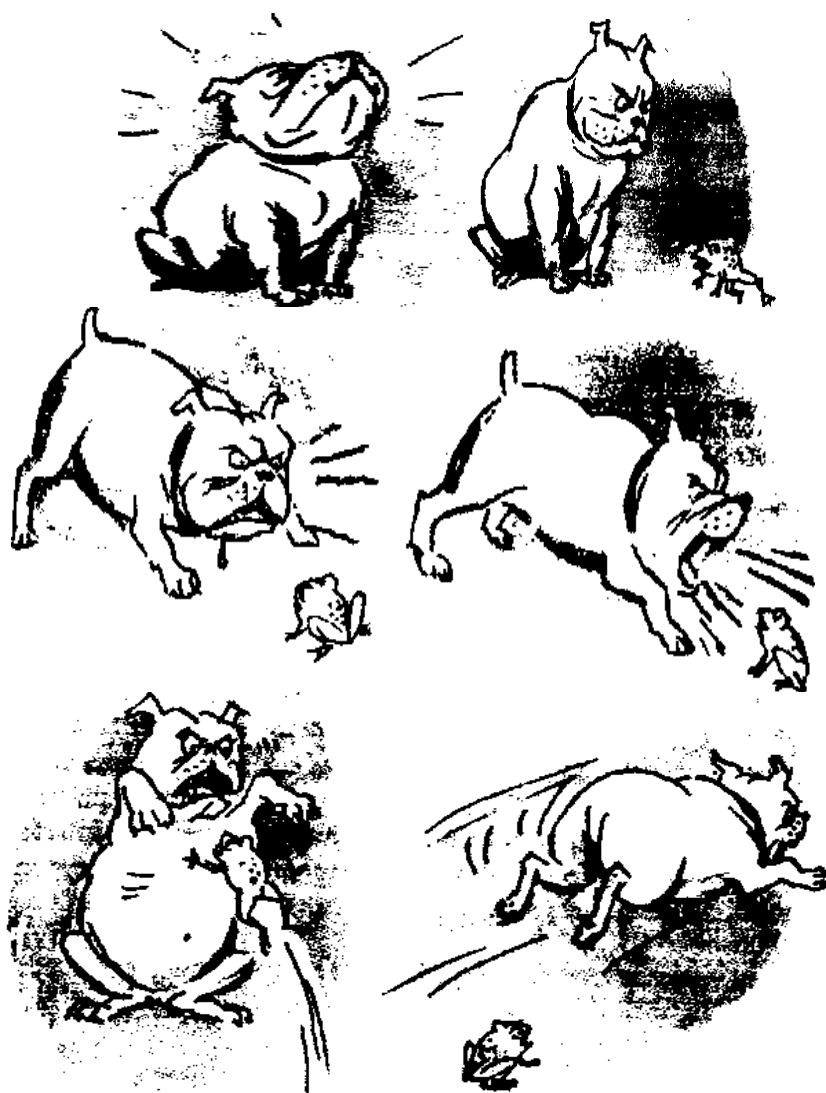

Рис. 6

14. Дитячі страхи

Мета: З'ясувати, чого бояться діти, допомогти їм усвідомити причини своїх страхів і позбутися їх, розвивати віру в себе, виховувати впевненість, сміливість.

Зміст: Звідки беруться страхи? Чого бояться діти? Як подолати свій страх.

Види діяльності: Бесіда “Хто чого чи кого боїться насправді”, зняття страхів через гру, малювання своїх страхів, складання їх у “коробку страхів”, де вони житимуть і не турбуватимуть дитину. Елементи сугестивної терапії. Казка Ш.Перро “Синя Борода”.

Ключові поняття: страх (стан сильної тривоги, занепокоєння, дуже сильний переляк); боязнь (непокої, страх перед чимось).

Хід заняття

Вступне слово педагога

Увага дітей звертається на те, як любо, затишно і спокійно в класній кімнаті. Одна-дві дитини розповідають казку, яку вони склали вдома з батьками.

Вчитель пропонує послухати дітям пригоду, яка сталася з ним вранці, коли він поспішав до школи на урок.

– Іду я дорогою, аж раптом чую, хтось мене гукає. Озирнулась. А вам, діти, доведеться відгадати загадку, щоб дізнатись, хто мене зустрів.

Хто має хвіст крючком, ніс п'ятачком,
Не зажатий в кулачок,
На ногах в нього копита,
Ість і п'є він із корита. (Поросятко)

– Так, мене наздогнали поросятка з казки “Троє поросят”, вони були пречудові, але чомусь перелякані, попросились до нас у клас сховатись. Давайте згадаємо казку і подумаєм, кого і чого так боялись поросята. Допоможе вам ось цей віршик:

Вовка всі бояться, звісно,
Тільки в хашах гілка трісне,
Утікають – хто куди,
Щоб позбутися біди.

– А чому поросята так боялися вовка? А що їм треба було зробити, щоб сірий вовк став нестрашним? Так, треба було не

лінуватися і побудувати міцний будинок, який страшний вовчисько не зміг би зруйнувати.

Бесіда “Хто чого чи кого боїться насправді”

Вихователь пропонує дітям по черзі розказати про свої страхи. Нагадує, що не можна перебивати один одного.

Зняття страхів через гру

Обирається одна дитина, яка має нав'язливий страх. Їй пропонують уявити ситуацію, де вона чогось чи когось боїться (наприклад, якщо боїться темряви, уявити себе в темній нірці). А інші діти дають їй різноманітні поради, які допоможуть подолати страх (наприклад, взяти з собою в нірку ліхтарик і запалити його, взяти з собою товариша).

Малювання дітьми своїх страхів, складання їх у “коробку страхів”, де вони житимуть і не турбуватимуть дитину.

Дітям пропонується намалювати свої страхи, після чого вихователь проходить і збирає малюнки в коробку з кришкою, повідомляючи дітям про те, що дитячі страхи відтепер будуть жити в замкненій скриньці і не турбуватимуть їх.

Казка Ш.Перро “Синя Борода”

Педагог передає короткий зміст казки, після чого ставить на обговорення питання: Що лякало жінок в кімнаті Синьої Бороди? Чи долали вони свій страх, до чого це призводило? Що зробила остання жінка Синьої Бороди? Що допомогло їй вийти зі скрутного становища, подолати свій страх? (Кмітливість, сміливість).

Елементи сугестивної терапії

Педагог просить розташуватися дітей якомога зручніше, уважно, безвідривно дивитися йому в очі, вмикати спокійну музику і впевнено, не поспішаючи промовляє: “Віднині ваші колишні страхи залишать вас. Ви їх створили самі собі. Вам нічого не загрожує, вас всі люблять. Якщо до вас прийдуть нові страхи, ви повинні розказати про них своїм друзям або батькам, вони підкажуть вам способи, як їх позбутися. Пам’ятайте, що кожна проблема має свій розв’язок, немає безвихідних ситуацій”.

15. Моя працездатність бажає кращого

Мета: З’ясувати, від чого залежить активність і працездатність

людини; розвивати активне ставлення до життя; вміння швидко зосереджуватись, переключати увагу, працездатність, виховувати бережне ставлення до свого здоров'я.

Зміст: Чи завжди я енергійний і активний. Від чого це залежить. Що робити, коли терміново треба щось зробити, а пасивність бере верх.

Види діяльності: Бесіда про працездатність, розповіді учнів “Коли нічого не хочеться робити”, ігри “Що чути”, “Дивись на руки”, вправи “Ручна проба”, “Паровозик”, складання пам’ятки турботливого ставлення до свого здоров’я.

Ключові поняття: працездатність (наявність у людини внутрішніх передумов для виконання певної роботи), активність (прояви діяльності, енергійності); енергійність (рішучість і наполегливість у діях); увага (зосередження думок чи зору, слуху на чомусь).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє тему заняття, розкриває зміст поняття “працездатність”.

Бесіда про працездатність, розповіді учнів “Коли нічого не хочеться робити”

Вчитель запитує у дітей, чи можуть вони добре працювати, коли хворіють, дуже втомились, погано спали? А що потрібно робити, щоб гарно себе почувати? (Берегти здоров’я, загартовуватись, добре харчуватись, дотримуватись режиму дня, ходити на прогулянку, вживати вітаміни). Отже, чи завжди ми перебуваємо у стані готовності до праці? Від чого залежить наша працездатність? А ще наша працездатність залежить від нашого настрою. Коли ви засмучені, то не хочеться нічого робити, все “валиться з рук”. Щоб поліпшити настрій, треба обов’язково поговорити про те, що вас турбує, з батьками чи близькими для вас людьми, послухати заспокійливу музику, сходити на прогулянку. Коли сум, незадоволення мине, ви будете більш працездатними. А тепер пригадайте випадки, коли вам нічого не хотілось робити, подумайте, з чим це було пов’язане?

Педагог розповідає дітям, що працездатність тісно пов’язана з такими якостями, як уважність, зосередженість. Пропонує пограти в

ігри, з допомогою яких можна їх розвивати.

Гра “Що чути”

Дається завдання послухати і запам’ятати те, що відбувається за дверима. Потім просять розповісти, що чули.

Гра “Дивись на руки”

Діти стають один за одним, перший – командир. Під час спокійного маршу по колу командир показує різні рухи руками, інші діти повторюють ці рухи

Вправи “Ручна проба”

Дитині пропонується по черзі стукати по столу в послідовності: ребро-кулак-долоня (1-2 хвилини).

Гра “Паровозик”

Діти в зошиті в клітинку під диктовку малюють переміщення “паровозика”: 1 клітинка вниз, 2 вправо і т.д.

Підведення підсумків

Вчитель запитує у дітей, що може впливати на їх працездатність. Пропонує вдома з батьками скласти пам’ятку турботливого ставлення до свого здоров’я і дотримуватись її пунктів.

16. Вчимося відпочивати

Мета: Розповісти дітям про значення сну в людському житті, формувати уміння активно відпочивати, знімати психічну напругу, навчити прийомам релаксації.

Зміст: Стан спокою і стан сну. Навіщо людині сон. Як відпочити, не засинаючи.

Види діяльності: Усне оповідання “Мій улюблений вид відпочинку”, психом’язеве тренування з фіксацією уваги на диханні “На березі моря”, музикотерапія, гра “Розплутай клубок”.

Ключові поняття: відпочинок (час для відновлення сил, вільний від роботи, занять); релаксація (розслаблення, різке пониження тону м’язової скелетної мускулатури).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель нагадує дітям, що минулого разу вони вели мову про працездатність, яка залежить від багатьох причин, зокрема і від того, чи відпочила людина, про що і йтиме мова на сьогоднішньому занятті.

Під відпочинком розуміється час, відведений для відновлення сил, вільний від роботи, занять. Людина відпочиває під час сну, без якого не може існувати. Під час сну відпочиває мозок, нервова система, тіло. Дорослим необхідно спати 8 годин, а дітям – 10 годин. Але крім сну, є ще й активний відпочинок, яким можна займатись у стані бадьорості. Це прогулянки на свіжому повітрі, ліплення, малювання, вишивання, читання книжок, конструювання тощо.

Усне оповідання “Мій улюблений вид відпочинку”

Вчитель пропонує дітям скласти оповідання, спираючись на такі пункти плану:

1. Чим я, як правило, займаюсь у свій вільний час.
2. Чому саме ця справа подобається мені найбільше.
3. Я люблю робити це сам чи з кимось.
4. Який настрій супроводжує мій відпочинок.

Психом’язеве тренування з фіксацією уваги на диханні “На березі моря”

Діти граються на березі моря. Плескаються у воді. Досхочу накупавшись, виходять з води і лягають на прогрітий сонечком пісок... Закривають очі від яскравого сонця. Руки та ноги вільно простягнуті.

1. Гра з піском (на напруження та розслаблення м’язів рук і ніг). Набрати в руки уявний пісок (вдих). Сильно стиснувши пальці в кулаці, утримати пісок (затримка дихання). Посипати коліна піском, поступово розкриваючи пальці (видих). Струсити пісок з рук, розслаблюючи кисті та пальці. Опустити безсило руки вздовж тулуба.

2. Гра з мурахою (на напруження та розслаблення м’язів ніг). На пальці ніг залізла мураха та бігає по них. З силою потягнути носки напружених прямих ніг на себе (вдих). Залишити носки в цьому положенні, прислухатися, на якому пальці сидить мураха (затримка дихання). Миттєвим зняттям напруги в ступнях скинути мураху з пальців ніг (видих). Розслабити ноги: вони відпочивають.

3. Сонечко та хмаринка (на напруження та розслаблення м’язів тулуба). Сонечко зайшло за хмаринку, стало холодно – зіщулитися, щоб зігрітися (затримка дихання). Сонце вийшло з-за хмаринки, жарко – розслабитися (видих).

4. У вуха потрапила вода (на напруження та розслаблення м’язів шиї). У положенні лежачи на спині ритмічно покачати головою,

витушуючи воду з одного вуха, потім з другого.

5. Обличчя загоряє (на напруження та розслаблення м'язів обличчя). Підборіддя загоряє – підставити сонечку підборіддя, трішки розжати губи та зуби (вдих). Летить комаха, збирається сісти до когось на язик. Міцно стиснути губи, енергійно поворушити ними (затримка дихання). Комаха полетіла геть. Трішки відкрити рота, полегшено видихнути повітря. Ніс загоряє – підставити сонечку ніс, рот напіввідкритий. Летить метелик, вибирає, на чий ніс сісти. Зморщити ніс, підняти верхню губу доверху, рот залишити напіввідкритим (затримка дихання). Метелик полетів. Розслабити м'язи губ та носа (видих). Брови-гойдалки: знову прилетів метелик. Нехай він погойдається. Рухати бровами вверх-вниз. Метелик полетів назавжди. Хочеться спати, м'язи обличчя розслаблені. Не відкриваючи очей, переповзти у затінок, зручно влаштуватися.

6. Відпочинок. Сон на березі моря. Діти слухають плескіт хвиль, мріють. За сигналом ведучого всі прокидаються.

Музикотерапія

Одним з видів відпочинку є слухання музики. Дітям пропонують влаштуватися зручніше, заплющити очі і послухати декілька хвилин заспокійливу, приємну музику.

Гра “Розплутай клубок”

Групи дітей беруться по команді за руки, а потім намагаються “розплутатись”, не відпускаючи рук.

Підсумок заняття

Отже, відпочинок в житті людини означає дуже багато, оскільки відновлює працездатність, підвищує настрій. Після роботи обов'язково потрібно відпочити, щоб почувати себе бадьорим і здоровим.

17. Що робити, коли тебе спіткала невдача

Мета: Розповісти дітям, що в житті людини “світлі смуги” чергуються з “темними”, вчити долати труднощі, не втрачати надії на краще, виховувати оптимізм.

Зміст: Що саме не виходить? Чи завжди так буває? Які причини невдач? Як подолати труднощі?

Види діяльності: Бесіда “Якщо приходить невдача”, аналіз ситуацій, результатом яких була невдача, казка “Мужичий син”,

вправи на зняття напруги, на розслаблення м'язів “Штанга”, “Повітряна кулька”, тренінг “У мене не виходить – я зможу – я можу”.

Ключові поняття: оптимізм (вміння цінувати кожну мить життя, з надією дивитися в майбутнє, жити, не відкладаючи на потім свої бажання, радіти щоденним перемогам над своїми слабкостями і недоліками, помічати позитивну сторону навіть у непривабливих обставинах, які є уроками життя, не боятися невдач); невдаха (людина, якій не везе); труднощі (те, що викликає великої праці, зусиль, напруги).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель розповідає дітям, що беручись за справу, людина завжди надіється на її успішне, вдале завершення, але, на жаль, далеко не завжди так буває. Іноді не вистачає умінь, іноді знань, часом сили волі, щоб довести діло до кінця, а буває, що не докладе людина потрібних зусиль, полінується або ж погано себе почуває – от і приходить невдача замість успіху. На занятті сьогодні поговоримо, що ж робити, коли справа не вдалась, як виправити ситуацію.

Бесіда “Якщо приходить невдача”

Вчитель розповідає дітям, що в кожній людині бувають невдачі. Немає такого чоловіка, в якого б абсолютно все завжди виходило. Тому і кажуть, що “світлі смуги” в людському житті, тобто коли все виходить, людині таланить, чергуються з темними, коли одна невдача змінює іншу. Однак в одних людей дуже часто щось не виходить, їм не везе. Таких людей називають “невдахами”.

Педагог нагадує, що на одному з занять вже йшла мова про оптимізм, який дуже знадобиться людині у разі невдачі, адже дуже важливо не втрачати надії на краще, потрібно натомість докладати зусиль для виправлення помилок, подолання труднощів.

Вчитель просить дітей пригадати випадки, коли виконувана ними справа не мала позитивного результату, закінчувалася невдачею, що вони робили далі, чи намагалися виправити ситуацію. (Розповіді дітей).

Аналіз ситуацій

Вчитель обирає дві дитячі розповіді і пропонує дітям їх проаналізувати, подумати, чому результат їхньої роботи був невдалим,

що можна було б змінити (наприклад, завдання було дуже складне, не вистачило вмінь, потрібно потренуватися на простішому завданні або попросити допомоги у вчителя, батьків, друзів; або не получилось, бо не дуже старався, треба було попрацювати над завданням більш старанно, докласти більше зусиль).

Переказ вчителем і обговорення казки “Мужичий син”

Увага дітей акцентується на тому, що за допомогою праці, допомоги друзів можна багато чого досягти.

Вправи на зняття напруги, на розслаблення м’язів “Штанга” (дитина піднімає “важку штангу”, потім її кидає і відпочиває), “Повітряна кулька” (парна робота: одна дитина виконує роль надувного м’яча, а інша насосом надуває цей м’яч).

Підсумок заняття

Вчитель виявляє, як зрозуміли діти, що може бути причиною невдалого завершення справи, що потрібно робити за таких умов. Пропонує тренінг “У мене не виходить – я зможу – я можу” (дитина уявляє справу, яка в неї не вийшла, потім думає, як вона її виконуватиме, при цьому уявляє, що в неї все гарно виходить, в кінці отримує той результат, якого прагнула.

18. Я і спілкування в моєму житті

Мета: Допомогти учням усвідомити позитивні й негативні сторони свого характеру, ознайомити їх з найпоширенішими правилами спілкування, з правилами спілкування у різних ситуаціях, вчити долати бар’єри у спілкуванні, розвивати культуру спілкування, позитивні якості характеру, вміння взаємодіяти з іншими людьми, рефлексію, виховувати комунікабельність.

Зміст: Мій характер. Чи вмію я спілкуватися. Кожна людина цікава. Навіщо потрібні правила спілкування. Хто їх створив? Правила спілкування у дружбі. Ділове спілкування. Спілкування у гостях, у театрі, в транспорті. Які правила спілкування ви часто порушуєте?

Види діяльності: Розповідь з елементами бесіди “Позитивні і негативні риси характеру, їх вплив на спілкування”. Рольова гра “Гість – радість у домі”, вирішення проблемних задач з теми “Правила спілкування”, продовження незакінченого оповідання, вірш

М.Людкевич “Чим кінчається сварка”...

Ключові поняття: спілкування (взаємні відношення, діловий або дружній зв'язок); комунікабельність (вміння легко входити в контакт з іншими людьми).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє дітям, що вони розпочинають вивчати новий розділ, в ході якого дізнаються, як потрібно спілкуватися з іншими людьми і розвинути свої комунікабельні уміння. Комунікабельність – це вміння легко входити в контакт з іншими людьми.

Розповідь з елементами бесіди “Позитивні і негативні риси характеру, їх вплив на спілкування”

Вчитель пропонує дітям перерахувати, з ким щоденно вони спілкуються (вдома з батьками, бабусею, дідусем, сестричкою чи братиком, сусідами, у школі – з друзями, вчителями, в магазині – з продавцями, на вулиці – з незнайомими людьми – перехожими: старими, молодими, ровесниками. Важко полічити, скільки людей за один день ми бачимо, з одними тільки вітаємось, з іншими ще й розмовляємо, третім відповідаєм на запитання, до декого звертаємось з проханням. Отже, людина знаходиться в постійному спілкуванні із знайомими і незнайомими людьми в школі, на вулиці, в кіно, в бібліотеці, в магазині, в транспорті... Привітне чи грубе слово однієї людини нерідко залишають в душі іншої людини слід на весь день. Часто гарний настрій людини залежить від того, чи були до неї уважні, привітні, доброзичливі. І як образливо буває від неуваги, грубого, злого слова.

Звісно, в кожній людини свій характер, який дуже впливає на спілкування. Якщо людина сором'язлива, їй важко знайомитись з новими людьми, знаходити друзів. Комунікабельній людині це дається набагато легше. Якщо у людини багато поганих рис характеру, з нею ніхто не хоче разом працювати, товаришувати. А які ви знаєте гарні (погані) риси характеру? Подумайте, які гарні риси характеру, які погані має кожен з вас.

Педагог кидає школярам м'яча, а вони називають риси, які змогли в себе визначити.

Злість, жадібність, заздрість, недотримання виконання своїх

обцянок, нестриманість, невміння вислухати іншого – все це риси, які погано впливають на встановлення контактів з людьми. Отже, треба їх позбуватися.

Кожна людина повинна дотримуватися певних правил спілкування, які створили самі люди, бо вона живе не сама, а в суспільстві. Ці правила обов'язкові для всіх: для дорослих і дітей, для хлопчиків і дівчаток, для спокійних і шибеників. Їх потрібно виконувати завжди. Як ви думаєте, що це за правила? (Бути завжди ввічливим, вміти до кінця вислухати співбесідника, не втручатися в розмову дорослих, не ображати іншого словом тощо, не казати про присутніх “він” або “вона”, звертатись до дорослих на “ви”). Якщо будете їх дотримуватись, то з вами буде приємно спілкуватися, ви зможете товаришувати з багатьма дітьми і дорослими.

Рольова гра “Гість – радість у домі”

Дітей розбивають на групи, пропонують уявити, що кожна група – це сім'я, а один член групи – гість, який має завітати до них, розподілити ролі і розіграти зустріч гостя, дотримуючись правил спілкування.

Вирішення проблемних задач з теми “Правила спілкування”

Вчитель зачитує умову, а діти знаходять правильне вирішення наступних ситуацій:

1. В автобусі пасажир штовхнув випадково жінку, яка не втрималась на ногах. Що повинен був зробити чоловік?

2. Вранці у під'їзді зустрілись дві жінки різного віку. Хто першим мав привітатись? (Молодша жінка).

3. На тролейбусній зупинці стояли жінка 30 років, старенька бабуса і чоловік 40 років. У якій послідовності вони мають зайти до тролейбусу?

Продовження незакінченого оповідання

У хлопчика Василя не було друзів. Він весь час сидів вдома, злий і набурмочений. На запитання мами, чого він не йде гуляти, Василь відповідав: “Не хочу, Микола не грається зі мною, А Сашко до мене чіпляється”. Насправді ж він просто не знав, як потрібно правильно спілкуватись. Якщо Василь хотів подивитись чужу іграшку, він її забирав, а не просив, якщо діти не погоджувались грати в гру, яку запропонував він, то одразу залишав їх, він не вживав ввічливих слів,

та й часто насміхався над іншими. Мама Василя дуже хотіла йому допомогти знайти друзів...

Читання вірша М.Людкевич “Чим кінчається сварка”...

Отже, невміння спілкуватись нерідко призводить до сварок. Як можна вийти з такої ситуації, нам підкажуть вірші.

Хлопчик цей – великий злюка,

Він мене шарпнув за руку,

Обізвав: “Всезнайка, соня,

І бабусина тихоня,

Мямля, чапля із поліна,

І зануда, як Мальвіна”.

Як сказала: “Ти на вроду –

Мов опудало в городі”.

Він сказав...

І я сказала...

Він замовк. І я мовчала.

Ми мовчали, а на гіллі

Яблука гойдались спілі...

Хлопчик яблуко зірвав

І мені подарував.

Підсумок заняття

Педагог підводить підсумок, відзначаючи, що якщо діти дотримуватимуться правил спілкування, про які вони сьогодні дізнались, то у них буде багато друзів, з ними будуть хотіти працювати і спілкуватись інші діти. Висловлює надію, що діти будуть завжди такими ввічливими, як розповідає вірш “Доброго ранку”:

“Доброго ранку!” – мовлю за звичаєм.

“Доброго ранку” – кожному зичу я.

“Доброго дня вам” – людям бажаю.

“Вечором добрим” стрічних вітаю.

І посміхаються у відповідь люди –

Добрі слова ж бо для кожного любі.

19. Люб’язність, ввічливість і тактовність – невід’ємні риси культурної людини

Мета: Ознайомити дітей з правилами поведінки в різних місцях,

вчити поводити себе відповідно, розвивати вміння поєднувати свої інтереси з інтересами інших, виховувати культуру і тактовність.

Зміст: Поведінка в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях, у місцях відпочинку. Уважність, привітність, доброзичливість, готовність допомогти. Привабливість вихованої людини.

Види діяльності: Вірш О.Сенатович “Що сказати треба?”, бесіда “Культурна людина. Яка вона?”, інсценівка оповідання Ю.Єрмолова “Чуйний хлопчик”, читання віршів “Ішов у кіно я цієї неділі”, “Гостинна сусідка”, тренінг “Побажання”.

Ключові поняття: ввічливість (дотримання правил пристойності), люб’язність (привітність, чемність, запобігливість); такт (почуття міри, що створює вміння поводити себе пристойним, відповідним чином).

Хід заняття

Актуалізація опорних знань учнів

Читання вірша О.Сенатович “Що сказати треба?”

Три бабусі і дві мами із онуками й синами
Йдуть до скверика гуляти. Починає рахувати
Наймолодша мама діток, і цукерками вгощати
Всіх підряд: п’ять цукерок – п’ять хлоп’ят.
Кожен з них цукерку взяв і собі до рота вклав.
Три бабусі і дві мами разом сплеснули руками:
–Що сказати треба, діти? Але діти (ну і діти) –
Ані пари з вуст, чути лиш цукерок хруст,
Розвели руками мами, і бабусі вслід за ними:
Що робити, діти, з вами, із нечемними такими?
Та хлоп’ята мовчки їли і жували, аж сопіли.
Лиш управилися з ними, із цукерками смачними,
Задзвеніли, як дзвіночки, їхні чисті голосочки:
–Ми вас зовсім не лякаєм! Що сказати треба, знаєм.
Та коли роти в роботі, ніяк “дякую” сказати
Із цукеркою у роті.

Вчитель запитує у дітей, чи правильно повели себе хлоп’ята, яке правило спілкування вони порушили.

Бесіда “Культурна людина. Яка вона?”

Вчитель повідомляє тему і роз’яснює дітям зміст понять

“ввічливість” (дотримання правил спілкування і поведінки), “люб’язність” (привітність, запобігливість), “тактовність” (обачливість, почуття міри, що створює вміння поводити себе належним чином), “культурна людина” (людина, яка вміє спілкуватись, гарно себе поводити в різних місцях, зі знайомими і незнайомими людьми).

Нагадує, що на минулому занятті розглядали, як треба спілкуватись, зауважуючи, що культурна людина ввічлива не тільки на словах, а і на ділі. Запитує у дітей про випадки, коли вони чи інші проявляли люб’язність, ввічливість, тактовність. Пропонує питання для роздуму: ввічливість і тактовність – це одне й те ж саме, чи ні? Пропонує послухати випадок, який допоможе їм зорієнтуватись:

Гарно вдягнена жвава жінка у супроводі морського офіцера входить у тролейбус. Побачивши її, поряд піднімається дівчинка.

–Сідайте, будь ласка.

–Ну що ти... Дякую, не треба.

–Сідайте, сідайте, я завжди поступаюсь місцем літнім людям.

Жвавість на обличчі жінки зникає.

Чи була дівчинка ввічливою? (Так).

А тактивною? (Ні, бо тактовна людина завжди обачлива, подумає, чи буде до речі її вчинок, чи не образять кого її слова, навіть ввічливі).

Розгляд творів по темі

Вчитель запитує в дітей, чи часто вони допомагають вдома мамі, татові? І, мабуть, кожному дуже приємно почути похвалу, подяку за допомогу. Але ми спілкуємось не тільки з рідними, а й просто зі знайомими, а то й зовсім незнайомими людьми. Добре вихована людина, чуйна, доброзичлива, завжди поспішить на допомогу в разі необхідності. Але має ще значення, як саме звертається людина до того, кому хоче допомогти. Безтактне, грубе звернення може образити людину. Ось послухайте оповідання про хлопчика Костика, подумайте, чи культурно він себе поводить.

Інсценівка оповідання Ю.Єрмолова “Чуйний хлопчик”

(Інсценівка готується заздалегідь з трьома учнями)

Діючі особи: Костик, Марія Петрівна (сусідка), бабуся (сусідка).

Костик (до себе): Сьогодні буду з усіма найчемніший і найуважніший з усіх наших хлопців. Ондечки сидить бабуся. Хай вона

тільки опустить свою палицю, я одразу ж її підніму. От вона й розкаже всім: “Ой, який у нас Костик чуйний та уважний!”

(Чекає): Чого вона ту палицю не випускає? Так і цілісінський день можна чекати.

(У дворі з’являється Марія Петрівна з важкою сумкою).

(До себе): О! Краще я їй допоможу.

(До сусідки): З магазину, чи як?

Марія Петрівна: Еге ж, дещо купила.

Костик: Гаразд, так вже тому й бути, донесу вам сумку до під’їзду. Тут зовсім близьенько. Давайте, чи що? А то пихкайте, як маневровий паровоз. (Простягає руку за сумкою, але Марія Петрівна відсторонює його, йде далі).

Бабуся (до себе): Ой, який невихований. І чому його тільки батьки вчать?

Костик: Це я – невихований? Та ви що, сліпі, чи що? Я ж тільки що на ваших очах... Ну, вже більше нізачо нікому не допоможу. (біжить, підбиває бабусину палицю, та хитає головою йому вслід).

Костик: Нізачо! Досить з мене. Дякую!

Читання вірша “Ішов у кіно я цієї неділі”...

Зовсім по-іншому вчинив хлопчик, про якого ви зараз послухаєте вірш.

Ішов у кіно я цієї неділі.

Навколо дерева обмерзлі та білі,

Слизький під ногами видніється лід,

Ще й вітер холодний зривається вслід.

Аж бачу: бабуся виходить з крамниці,

Спинилась і рушити з місця боїться,

Не зважиться й кроку ступить по льоду

І тихо про себе шепоче “Впаду”.

А лід під ногами темніє навколо.

І тут мене наче щось в серце вколело.

Назад повернувся, до неї біжу:

“Давайте, бабуся, я вам поможу”.

І взявши за руку, по бруку слизькому

Довів я бабуся до самого дому.

А в неї всі зморшки, немов промінці:

“Спасибі! Оце в нас ростуть молодці!”

Вчитель запитує, хто з хлопчиків дітям сподобався більше, чому?

Вчитель пропонує послухати вірш “Гостинна сусідка” і визначити, про невічливість чи про нетактовність тут іде мова.

Гостинна сусідка

—Де ви були, Тишку й Ганнусю?

Я виглядаю вас давно!

—В сусідки. Там ішло, бабусю,

По телевізору кіно.

—А ви не заважали їй,

Сусідці нашій дорогій?

—Ні. Тьотя Жанна так зраділа,

Немов ми їй — рідня якась,

І цілий вечір шепотіла:

“Не вистачало тільки вас”.

Тренінг “Побажання”

Діти стають у коло, передають м’яч один одному, висловлюючи побажання на сьогоднішній день.

Підсумок заняття

Вчитель запитує, що нового діти дізнались, хто з героїв оповідань, віршів їм запам’ятався, на кого вони б хотіли бути схожим, а на кого — ні.

20. Мовлення людини. Міміка і пантоміміка

Мета: Вчити дітей передавати і сприймати інформацію вербальними і невербальними способами, володіти своєю мімікою і пантомімікою, збільшувати словниковий запас дітей, розвивати правильне, впевнене, виразне мовлення у дітей, виховувати ввічливість.

Зміст: Вербальні й невербальні способи спілкування. Говоримо впевнено. Словниковий запас. Інтонація і виразність мовлення. Язик не помело, слово не полова. Ввічливі слова.

Види діяльності: Розповідь з елементами бесіди “Вербальні й невербальні способи спілкування”, мовленнєва гра “Рима”, рольова гра “Інтерв’ю”, змагання “Знавці прислів’їв”, конкурс на варіативність інтонацій, гра “Впізнай по голосу мій настрій”, тренінг “Вітання

мовчки”, розігрування пантоміми.

Ключові поняття: мовлення (конкретне використання мови для висловлення думок, почуттів, настроїв); вербальне спілкування (спілкування за допомогою слів, мови); невербальне спілкування (спілкування за допомогою жестів, м’язів обличчя, пози, очей, ходи та інших виразних рухів); міміка (рухи м’язів обличчя, що виражають внутрішній душевний стан); пантоміміка (виражальні рухи всього тіла або окремої його частини); жести (рухи рукою чи іншими частинами тіла, які щось означають або супроводять мовлення).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє, що завдяки мовленню люди спілкуються, знаходять порозуміння. Але є ще деякі засоби, про які говоритимемо на сьогоднішньому занятті, які допомагають зрозуміти один одного. Це міміка і пантоміміка.

Розповідь з елементами бесіди “Вербальні і невербальні способи спілкування”

Оскільки люди живуть не поодинокі, а в суспільстві, вони мають взаємодіяти, спілкуватися. Для цього існує мова. Звірі, птахи, комахи, риби також спілкуються, але за допомогою різних звуків, вони не мають мови, і це збіднює їх спілкування. Люди можуть спілкуватися в усній і писемній формі, якщо їх розділяє відстань. На допомогу усному мовленню, за допомогою якого ми висловлюємо думки, почуття, настрої, приходить міміка (рухи м’язів обличчя, що виражають внутрішній душевний стан), пантоміміка (виражальні рухи всього тіла або окремої його частини), жести (рухи рукою чи іншими частинами тіла, які щось означають або супроводять мовлення).

Спілкування за допомогою слів, мови називається вербальним, а за допомогою жестів, міміки, пантоміміки – невербальним.

Є деякі правила спілкування, найпершим з яких є ввічливість. Як ви думаєте, діти, що означає ввічливе спілкування?

Щоб іншому було легко вас зрозуміти, треба говорити виразно, з інтонацією.

Перед тим, як щось сказати, треба добре подумати, дарма в народі кажуть: “Язик не помело, слово не полова”, “Слово – не горобець, вилетіло – не спіймаєш”.

Якщо людина добре подумала і впевнена у своїх словах, то має говорити впевнено.

Чим більше слів знає людина (тобто чим більший її словниковий запас), тим виразніше вона може висловити свої думки, бажання, погляди.

Мовленнєва гра “Рима”

Дітям пропонується слово, вони повинні дібрати риму до нього, наприклад, сіно-коліно, дірка – нірка, ніжка – книжка, клітина – дитина, ніс – ріс, калина – малина.

Рольова гра “Інтерв’ю”

Дітей ділять на групи. Одна дитина виконує роль Діда Мороза, який має дізнатися у дітей, що б вони хотіли отримати в подарунок на наступний Новий рік, розпитати, про що вони мріють.

Змагання “Знавці прислів’їв”

Клас ділиться на дві команди, дається завдання: згадати якомога більше прислів’їв на будь-яку тему, пояснити їх. Визначається команда-переможець.

Конкурс на варіативність інтонацій

Запропоновану фразу (наприклад, доброго вам дня, як справи?) діти повинні вимовити з різними інтонаціями (з сумом, з радістю, з подивом, з жахом).

Гра “Впізнай по голосу мій настрій”

Діти повинні скласти речення і вимовити його з сумною чи радісною інтонацією. Один промовляє, а інші слухають і відгадують його настрій.

Тренінг “Вітання мовчки”

Діти розбиваються на пари і вітають один одного мовчки, використовуючи невербальні засоби спілкування.

Розігрування пантоміми

Клас ділиться на групи, кожна з яких задумує казку і розіграє її фрагмент за допомогою пантоміми, не використовуючи слів. Інші відгадують назву казки.

Підсумок заняття

Вчитель запитує, що нового дізнались діти, для чого потрібно людям спілкуватись, що допомагає їм це робити.

21. Чи легко зрозуміти іншого

Мета: Розглянути можливі випадки непорозуміння людей, негативні риси характеру, які спричинюють це, розвивати у дітей бажання позбутися таких рис, а також вміння розуміти інших, стаючи в їх позицію, виховувати любов до людей, альтруїзм.

Зміст: Чому люди сваряться. З ким вам не подобається спілкуватися? Чому? Чи намагаєтесь ви зрозуміти вчинки і поведінку інших людей?

Види діяльності: Бесіда з елементами дискусії “Чому люди іноді не можуть порозумітися?”, слухання та обговорення конфліктних ситуацій, описаних у творах письменників, тренінг “Дзеркало”, гра “Знайди пару”, розгляд ілюстрації “Віслюки”, обговорення, складання фантастичного оповідання “До нас прилетіли інопланетяни”, тренінг “Вживання в роль”.

Ключові поняття: альтруїзм (риса характеру, що спонукає людину безкорисно приходити на допомогу іншим); імітація (здатність однієї людини наслідувати рухи, жести, міміку, голос іншої людини).

Хід заняття

Вступна бесіда

Вчитель повідомляє тему, просить дітей подумати і відверто відповісти, чи завжди їм добре у дворі, вдома, в школі? (Відповіді дітей про те, що якщо хтось скривдив їх, обізвав, ударив, не хотів слухати – тоді погано).

Бесіда з елементами дискусії “Чому люди іноді не можуть порозумітися?”

Дітям пропонується подумати, чому іноді між людьми, навіть найближчими, бувають сварки, образи, непорозуміння? (Відповіді дітей)

Вчитель пропонує послухати вірш С.Михалкова “Два барани” і зробити висновок, чим іноді може закінчитись непорозуміння, подумати, як можна було уникнути лиха.

Інсценівка вірша

Ведучий: По крутой тропинке горной

Шел домой барашек черный.

И на мостике горбатом

Повстречался с белым братом...

И сказал барашек белый:

Баранчик білий:

Братец, вот какое дело:

Здесь вдвоем нельзя пройти –

Ты стоишь мне на пути.

Ведущий: Черный брат ответил:

Баранчик чорний: Ме-е-е. Ты в своем, баран, уме?

Пусть мои отсохнут ноги,

Не сойду с твоей дороги!

Ведущий: Помотал один рогами,

Уперся другой ногами...

Как рогами не крути,

А вдвоем нельзя пройти.

Сверху солнышко печет,

А внизу река течет.

В этой речке утром рано...

Утонули два барана.

Досить часто на таких упертих баранчиків бувають схожі наші діти, а іноді, на жаль, і дорослі. І через те, що люди не можуть чи не хочуть зрозуміти один одного, поступитися, простити, виявити альтруїзм (пояснення занчення терміна), виникають сварки, конфлікти, навіть бійки. А коли не можуть порозумітися відразу цілі народи, то бій вже йде на смерть – виникають війни.

Слухання та обговорення конфліктних ситуацій, описаних у творах письменників

Нагрубив

Діма злим сьогодні був, відіпхнув братишку,

Навіть мамі нагрубив... й нахилився в книжку.

Але ледь відкрилась книжка –

Раптом прочитав хлопчисько:

“Вітер по морю гуляє і кораблик підганяє.

Він біжить собі у хвилях на роздутых на вітрилах,

Мимо острова Буяна, мимо... Діми-грубіяна”.

Хіба це клас?

Нема ні миру, ні любові –
Розтанули і зчезли вмить.
Розбив Віталік носа Вові,
І той заплаканий стоїть.
Замазали весь зошит Галі,
Погане слово хтось сказав.
Пішла біда гуляти далі...
Хтось Колі ручку поламав.
Скубнули Таню за косичку,
Вона ображена мовчить.
З книжками скинули поличку...
Ну як в такому класі жить?

Психогімнастична хвилинка

Вчитель пропонує дітям закрити очі і згадати свою образу, сварку.
Розказати, як помирилися.

Розгляд ілюстрації “Віслюки” (див. рис. 7). Обговорення.

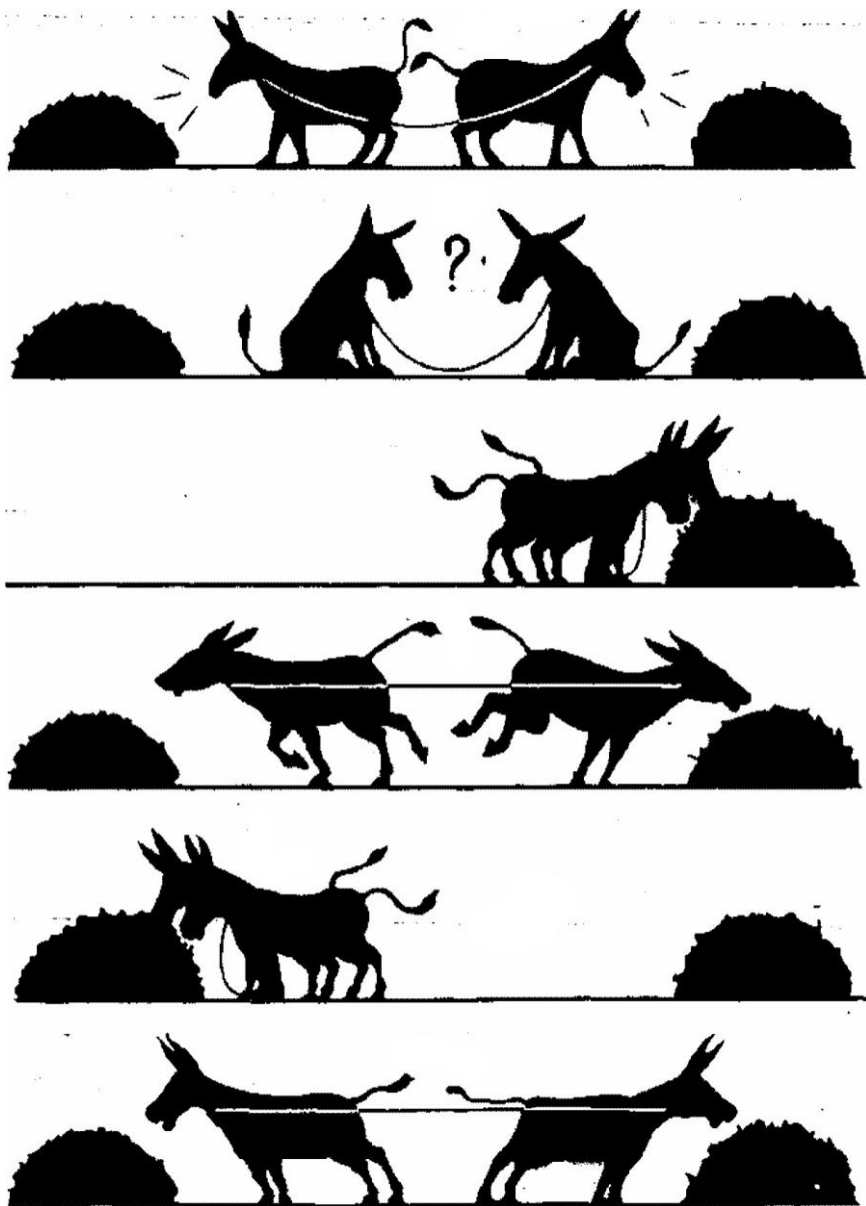

Рис. 7 (Сборник ООН для школьников младших классов.— М.: ИЦ ООН, 1995.— с.26)

У дітей запитують, в якій послідовності треба розмістити малюнки? Що відбулося з віслюками? Про що вони задумалися? Чи правильний висновок зробили?

Тренінг “Дзеркало”

Вчитель пропонує дітям зімітувати рухи один одного (пояснює значення даного терміна). Діти виконують за допомогою жестів чотири завдання: пришити гудзик, спекти пиріг, зібратися в дорогу, виступити в цирку. Кожне завдання виконується попарно, причому одна дитина виконує завдання, а друга стає дзеркалом, тобто копіює всі рухи напарника.

Гра “Знайди пару”

Діти отримують картки з назвами тварин, показувати картки не можна. Потрібно знайти пару, використовуючи міміку, пантоміміку.

Складання фантастичного оповідання “До нас прилетіли інопланетяни” за планом:

1. З якої планети до нас прилетіли гості, як ми їх зустрічали.
2. Яким чином спілкувались з інопланетянами, чи змогли порозумітися.
3. Що повідомили інопланетяни.

Підсумок заняття

Вчитель разом із дітьми робить висновок про те, що дружити краще, ніж сваритися, що треба завжди шукати шляхи, які б допомогли уникнути сварок і образ, ніколи самому не треба робити того, чого б не хотів, щоб зробили тобі. Висловлює надію, що після сьогоднішньої розмови діти намагатимуться завжди порозумітися, не сваритися, бути дружніми.

22. Вчимося співчувати іншим, радіти разом з ними

Мета: Вчити дітей проявляти людяність, чуйність, розвивати емпатію, взаємодопомогу, виховувати гуманність.

Зміст: Радіємо разом. Коли іншому погано... Надання допомоги.

Види діяльності: Складання розповіді “Коли людина потрапила в біду”, бесіда “Чужа біда – моя біда”, казка Г.Х.Андерсена “Дівчинка з сірниками”, виготовлення сюрпризів для однокласників, бесіда “Чи радію я, коли іншим добре”, гра “Добра чарівниця”.

Ключові поняття: емпатія (має подвійний зміст: по-перше, це

співчуття як найважливіша моральна здатність відгукуватися на чуже нещастя; по-друге, це вміння радіти успіхам, щастю іншої людини); гуманність (прояви людяності у взаєминах з іншими); чуйність (здатність співчувати).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє, що сьогодні вони з дітьми відправляться у подорож до країни Чуйних, уважних, співчутливих. Але потрапити туди можна тільки разом із провідником з цієї країни. Оскільки люди там дуже зайняті, то вони по черзі чергують, щоб проводити гостей по своєму краю. Сьогодні там чергує хлопчик, який не дуже добре знає правила поведінки, і доки він не розв'яже поставлених перед ним завдань, він не матиме права повернутись додому. А разом з ним не зможемо мандрувати і ми. Тож давайте допоможемо нашому маленькому провідникові. Завдання 1: Дівчинка впала і боляче забилася, що потрібно зробити? Завдання 2. На протилежній стороні вулиці посковзнулась і впала жінка. Поруч з нею нікого не було. Як їй допомогти? Завдання 3. У твого товариша пропала ручка, ти бачив, хто її взяв. Як ти вчиниш?

Складання розповіді “Коли людина потрапила в біду” (у групах) відповідно до поставлених завдань. В кінці вчитель повідомляє дітям, що вони отримали перепустку для входу у країну Чуйних, уважних, співчутливих.

Бесіда “Чужа біда – моя біда”

Йдучи по країні, вони потрапили на вулицю, яка називається “Чужа біда – моя біда”. Вчитель пропонує дітям висловити свої міркування щодо того, як вони розуміють назву цієї вулиці, чому вона так названа. Запитує, як діти думають, хто з їхнього класу міг би жити тут.

Казка Г.Х.Андерсена “Дівчинка з сірниками”

Дітей запрошують відвідати у країні Чуйних, уважних, співчутливих бібліотеку, де їм переказують зазначену вище казку. Після цього проводиться обговорення за запитаннями: Які почуття викликала у вас казка? Кого вам було шкода, чому? Чи допоміг хтось дівчинці, чи виявляли до неї чужі люди, батьки співчутливість? Чому дівчинка замерзла? Як по-іншому можна було б закінчити казку?

Виготовлення сюрпризів для однокласників

Залишивши бібліотеку, діти помандрували далі і побачили будинок, де був розташований гурток “Умілі рученята”. Але мав одну особливість цей гурток: поробки діти виготовляли не для себе, а для своїх друзів. Дітям на основі їх знань пропонується виготовити з паперу, картону поробку і подарувати комусь з класу в кінці дня.

Бесіда “Чи радію я, коли іншим добре”

Вчитель повідомляє, що діти зайшли на вулицю, яка має назву “Я радію, коли іншим добре”. Запитує, чи приємно їм дарувати подарунки іншим? Чи радіють діти за друга, коли той отримав нову іграшку, про яку мріяв, або гарно відповів на уроці, чи, можливо, заздрять? А коли на місці друга опиняється однокласник, який їм не дуже до вподоби, що тоді вони відчувають? Підводить дітей до висновку, що радість іншої людини може порадувати і їх, адже гарний настрій іншого, посмішка на його обличчі передається тому, з ким він спілкується.

Гра “Добра чарівниця”

Ось і прийшов час повертатись додому. Але добра чарівниця, яка проводить всіх гостей, вирішила зробити кожному з дітей подарунок. Вона хоче подарувати їм по одній гарній рисі характеру. Відтепер Михайлик буде подільчивим, Оксанка приходитиме на допомогу, Юлія не буде заздрити, а буде радіти, коли іншим дітям добре, Віталік буде слухняним...

23. Людина без друзів, як дерево без коріння

Мета: З’ясувати різницю між другом і просто знайомим, розглянути, які риси характеру людини викликають повагу в інших і бажання дружити з такою людиною, розвивати вміння берегти дружбу, виховувати товариськість.

Зміст: Кого можна назвати другом. Навіщо потрібна дружба. З ким ви товаришуєте? Чому? Мій клас – мої друзі. Дерево міцне корінням, а людина – друзями.

Види діяльності: Бесіда “Друг – це той, хто...”, оповідання Л.Толстого “Два товариша”, гра “Я дарую тобі” (описати подарунок невербальним способом), укр. нар. казка “Котик і півник”.

Ключові поняття: друг (той, хто пов’язаний з кимось дружбою); дружба (близькі відношення, засновані на взаємній довірі,

прихильності, спільності інтересів); товариськість (близькість, заснована на товариських відносинах).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель нагадує дітям, що на минулих заняттях вони говорили про риси людини, які сприяють встановленню гарних взаємин між людьми, а сьогодні з'ясують, кого можна назвати справжнім другом, чим він відрізняється від просто знайомого.

Сюрпризний момент, що мотивує дітей до повсякденного вияву доброзичливості, уважності, товарищкості.

Вчитель повідомляє, що до них у клас завітала гостя-чарівниця, звуть її Добріна. Запитує, як діти гадають, чому в неї таке дивне ім'я?

З'являється чарівниця і розповідає наступне: “Сьогодні я не випадково прийшла до вас, діти. Мені потрібна ваша допомога. Є на світі країна, де хазяйнує зла чарівниця. Вона зробила так, що люди, які живуть у цій країні, розучилися дружити, їм через це дуже важко живеться. Сумно, правда? Я вирішила допомогти їм і подарувала чарівне дзеркало, у якому вони зможуть побачити, як живуть, товаришують, будують свої взаємини мудрі, добрі люди. Чи можете ви показати тим бідолахам приклад добра, уважності, допомоги. підтримки один одного? Дивлячись на вас, вони будуть робити все так само, як і ви, вчитися доброзичливості, розумінню, повазі. Тому я поставлю друге дзеркало у вашому класі, домовилися?

(Таким “дзеркалом” надалі може стати своєрідна газета класного життя з малюнками дітей, записами про шкільне життя, поздоровленнями).

Бесіда “Друг – це той, хто...”

Вчитель підсумовує, що їм доручена дуже важлива і відповідальна справа. Але спочатку треба самим обговорити, якими мають бути відносини між людьми, між добрими друзями. Запитує в дітей, чому одних людей ми вважаємо своїми друзями, інших просто знайомими. Скільки може бути друзів в однієї людини? Як перевіряється дружба? А як звуть ваших друзів? Чи траплялась нагода вам довести свою дружбу? Як ви розумієте прислів'я “Дерево міцне корінням, а людина – друзями”?

Оповідання Л.Толстого “Два товарища”

Читання і обговорення за наступними питаннями: Чи справжніми товаришами були хлопці? Який вчинок був нетовариським? Як потрібно було зробити справжньому другу?

Гра “Я дарую тобі”

Робота в парах: дітям пропонують подарувати уявний подарунок однокласнику, але потрібно описати його не за допомогою слів, а за допомогою жестів.

Укр. нар. казка “Котик і півник”

Вчитель переказує казку дітям, звертає увагу на те, що котик завжди приходив на допомогу півнику, виручав його з біди, тому його можна назвати справжнім другом.

Підсумок уроку

Вчитель разом з дітьми підсумовують, що справжній друг – це той, хто завжди прийде тобі на допомогу, буде разом не тільки в радості, але і в горі, цікавиться твоїми справами, кому можеш розповісти свої таємниці, хто зрадіє твоїм успіхам.

24. Моя сім’я. Близькі люди: чи дійсно вони мені близькі?

Мета: Конкретизувати, з кого складається сім’я, визначити, хто з членів сім’ї є найближчою людиною для дитини, виховувати любов і турботливе ставлення до членів своєї родини.

Зміст: Члени моєї родини, моє місце серед них. Кого ми відносимо до близьких людей. З ким вам найцікавіше в сім’ї спілкуватися? До кого ви завжди звертаєтесь за допомогою?

Види діяльності: Розповіді учнів “Я і моя сім’я”, сюжетно-рольова гра “Сім’я”, сімейний портрет (конкурс малюнків), казка Г.Х.Андерсена “Дикі лебеді”.

Ключові поняття: сім’я (група родичів, що живуть разом); родина (група людей, пов’язаних між собою родинними зв’язками); спорідненість (зв’язок між людьми, заснований на походженні різних людей від спільного пращура, а також на шлюбних сімейних відносинах).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель каже, що найріднішими для людини є члени її сім’ї, родичі. Часто саме вони є найдорожчими нашими друзями. Недарма в

народі кажуть ”Своя кров – не водиця, поки чужий скривиться, свій заплаче”. Уточнює, що сім’єю прийнято називати тих родичів, які живуть разом з вами, інших родичів відносять до родини. Всі родичі є спорідненими між собою, бо походять від спільного пращура. Спорідненими називають також людей, які пов’язані не спільним пращуром, а шлюбними сімейними відносинами.

Матір, батька, дідусів, бабусів, сестричок і братиків треба любити, шанувати, цінувати, допомагати їм. Мама – це берегиня сім’ї, вона виховує дітей, навчає їх розуму. Разом з матір’ю створює затишок у хаті батько, він має сильні, працьовиті руки. А хто вам пече пиріжки, в’яже рукавички, розповідає казки і співає колискові? Звісно, це бабуса. А хто завжди лагодить ваші поламані іграшки, майструє? Так, дідусь. А з сестричками, братиками вам весело гратись, щось разом робити. Коли діти виростають, то часто життя змушує їх їхати з рідної домівки. Але вони не забувають свою сім’ю. На яке свято обов’язково з’їжджаються всі члени родини?

Розповіді учнів “Я і моя сім’я”

Вчитель просить дітей розповісти про їхні сім’ї, включаючи в свою розповідь словосполучення: складається з..., разом ми проводимо..., найцікавіше мені спілкуватися з..., за допомогою я завжди звертаюсь до...

Сімейний портрет (конкурс малюнків)

Дітям дається завдання намалювати свою сім’ю за тим заняттям, за яким її найчастіше можна застати.

Казка Г.Х.Андерсена “Дикі лебеді”

Переказування казки вчителем з елементами читання. Обговорення за питаннями: Скільки дітей було в сім’ї у короля? Чи товаришували між собою діти? Як відносилась друга жінка короля до дітей? Чим пожертвувала Еліза заради порятунку братів? Як доля винагородила Елізу за її добру вдачу?

Підсумок уроку

Вчитель підсумовує, що немає ближчих для дитини людей, ніж сім’я. Вона в кожного одна, дається на все життя. Тому треба любити і цінувати її. Радить у вільний час пограти в сюжетно-рольову гру “Сім’я”.

25. Я поважаю себе - мене поважають інші

Мета: Формувати у дітей позитивну Я-концепцію, адекватну самооцінку, розвивати впевненість у собі, виховувати повагу до себе і до інших.

Зміст: Якої я думки про себе? Що думають про мене друзі, вчителі, батьки. Мій “банк досягнень”.

Види діяльності: Складання власного “банку досягнень”, гра з м’ячем “Ти самий...”, вправа “Що про мене думають інші”, визначення кожною дитиною людей, які її люблять, гарно до неї ставляться.

Ключові поняття: повага (шанобливе відношення, засноване на визнанні чийхось достоїнств); досягнення (позитивний результат певних зусиль, успіх); рефлексія (усвідомлення того, як суб’єкта пізнання сприймають інші люди, що думають про нього) адекватна самооцінка (цілком відповідна, реальна оцінка своїх власних психологічних якостей і поведінки, досягнень і невдач, достоїнств і недоліків).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє дітям тему заняття і звертає їхню увагу на те, якою важливою для людини є повага інших, тобто шанобливе ставлення, засноване на визнанні її досягнень, однак повагу потрібно заслужити своєю гарною поведінкою, вчинками. Повага іншого розпочинається з поваги до самого себе, яка приходить до дитини, якщо вона дотримується правил гігієни, охайно вдягається, культурно себе поводить, виявляє ввічливість, робить добрі вчинки, допомагає друзям і своїм рідним тощо.

Складання власного “банку досягнень”

Педагог пропонує дітям подумати і скласти свій “банк досягнень”, в якому будуть гарні вчинки дітей, гідні поваги, або ж їхні успіхи. Декілька варіантів заслуховують.

Гра з м’ячем “Ти самий...”

Дітям пропонується гра, яка допоможе визначити їх найкращі риси характеру. В цьому їм допоможуть однокласники. Всі стають у коло і кидають м’яч один одному, називаючи при цьому найкращу рису характеру того, кому кидають м’яча (наприклад, ти самий щедрий, ти самий добрий, ти самий справедливий, ти самий ввічливий,

ти самий чесний, ти самий охайний, ти самий працьовитий).

Вправа “Що про мене думають інші”

Діти вишиковуються у шеренгу, вчитель кидає їм по черзі м'яча і задає питання типу: “Чи вважає тебе справедливим хлопчиком твоя мама? Твоя сестричка вважає тебе своїм захисником? Твоя мама думає, що ти добра дівчинка? Твій однокласник Василько вважає тебе працьовитою? і т.д. Дитина повинна відповісти “Так” чи “Ні” і повернути м'ячик вчителю. Вчитель разом з класом може поправляти відповіді, розвиваючи рефлексію у школярів.

Визначення кожною дитиною людей, які її люблять, гарно до неї ставляться

Вчитель каже дітям, що в кожній дитині і дорослої людини є декілька чоловік, які дуже її люблять, гарно до неї ставляться, завжди поважають. Пропонує кожному подумати про них, обов'язково сказати їм щось приємне сьогодні чи найближчим часом, допомагати їм, цінувати і поважати їх.

Підсумок заняття

Вчитель говорить, що сьогодні ми змогли дізнатись, що в кожного з нас є гарні риси характеру, що кожен робив вчинки, гідні поваги. Запитує, що потрібно робити людям, щоб їх поважали інші? Коли приходить повага до самого себе?

26. Книги – джерело знань

Мета: Вчити учнів отримувати інформацію з книг, розвивати допитливість, пізнавальний мотив діяльності, виховувати любов до книг.

Зміст: Книги – джерело знань. Бібліотека у вашому домі. Аукціон улюблених книжок. Мій улюблений герой.

Види діяльності: Бесіда “Книга – мій друг”, колективне складання казок за малюнками, даним початком, придумування фантастичних пригод (робота в групах), гра-вікторина “Чи знаєш ти ці твори?”

Ключові поняття: інформація (відомості про навколишній світ і процеси, які в ньому відбуваються, що сприймаються людиною чи спеціальними пристроями); бібліотека (заклад, що збирає і зберігає книги для суспільного користування).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє дітям, що вони розпочинають вивчення нового розділу “Коли приходить успіх”, де розглядатимуть, що потрібно робити, щоб оримувати гарні результати у справі, за яку берешся, які якості характеру треба виробляти, щоб досягати бажаного. Зокрема, на сьогоднішньому занятті розглядатимуть, яке значення в житті людини відіграє книга, як допомагає в роботі. Розповідає дітям, що книга дає нам різноманітну інформацію про все на світі. Це світ неймовірних пригод, цікавих мандрівок, зустрічей з незвичайними людьми, за допомогою книги ми пізнаємо навколишній світ, розкриваємо таємниці океанів, сягаємо у безкраї простори космосу, вивчаємо історію нашого народу, його славних героїв. Якщо в нас виникає якесь питання, то за відповіддю ми знову звертаємось до книги. Вона навчає нас майструвати, куховарити, займатись рукоділлям, доглядати за тваринами, лікувати людей...

Бесіда “Книга – мій друг”

Книги, книги на полицях,
Завше тихо поміж книг.
Та яку ти не розгорнеш—
То й легенда в кожній з них.
То в одній синіє море,
В іншій криється тайга.
А ось в тій – Північний полюс,
Де морози і пурга...
Все, що серце і що розум
Вік творили не один,
Повизбирувало людство
В книги – перли із перлин.

Чому книги названо перлами? Для чого потрібні нам книжки? Навіщо їх читати? Коли з'явилися перші книги, якими вони були, з чого зроблені? З якими книжками ви познайомились, прийшовши до першого класу? А які книжки читали вам батьки? Як називається дім для книжок? А чи є у вашому домі бібліотека? Яка улюблена ваша книжка? Назвіть свого улюбленого героя, чим він сподобався? Чому навчили вас книжки? Як потрібно поводити себе з книжкою?

Колективне складання казок за малюнками

Вчитель пропонує дітям самим створити книжку. Нехай це буде збірка казок. Дітей ділять на групи, кожній з яких дають 3-5 малюнків, за якими пропонують скласти казку. Складені казки заслуховують.

Гра-вікторина “Чи знаєш ти ці твори?”

Вчитель зачитує уривки з казок, оповідань, знайомих дітям, діти відгадують їх назви, називають авторів. В кінці визначають, для кого книга стала справжнім другом і помічником.

Підсумок заняття

Вчитель заповідає дітям дружити з книгою – усі скарби знань розкриває перед нами це найбільше з усіх чудес, створених людством.

Читає вірш С.Михалкова:

Книги дружать з дітворою,

Полюби їх у житті –

І улюблені герої

Будуть друзями тобі.

Сторінки книжок завітних

Всіх нас доброму навчать –

Працювати і учитись,

І Вітчизну шанувать.

За бажанням дає завдання разом з батьками самим виготовити книжку.

27. Зовнішній вигляд людини

Мета: Розглянути складові зовнішнього вигляду людини, розвивати турботливе ставлення до свого зовнішнього вигляду, виховувати охайність.

Зміст: Одяг, прикраси, зачіска, хода, пози. Чи охайна ти людина.

Види діяльності: Бесіда “Яка людина вважається охайною”, казка “Мийдодір”, складання словесного портрету охайної людини, конкурси “Найкраща зачіска за 3 хвилини”, “Хто швидше одягне ляльку”, гра “Впізнай себе за описом”.

Ключові поняття: зовнішність (зовнішній вигляд людини); охайний (чистий, чепурний).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель “приводить” до класу гостя – хлопчика Замазуру, який живе в країні Успіхляндія. У жителів цієї країни все виходить робити доладу, вони все вміють, все знають, залюбки допомагають один одному. Але Замазуру вони вигнали з країни, бо він такий нечепура, що з ним неприємно працювати, спілкуватись, ніхто не хоче йому допомагати. Можливо, у нас получится перекопати хлопчика у тому, як важливо турбуватись про свій зовнішній вигляд, він зможе змінитись, і знову повернеться до своєї країни.

Бесіда “Яка людина вважається охайною”

Вчитель пропонує дітям розповісти хлопчику, кого називають охайним, як ним стати, які корисні звички потрібно розвивати, щоб бути охайним, який одяг приємно носити, що потрібно зробити, якщо одяг забруднився, яка зачіска у охайної людини, чи буває неохайною хода? Чому кажуть, що по одягу зустрічають, а по розуму проводжають? На що впливає зовнішність людини?

Казка “Мийдодір”

Читання казки вчителем з наступним обговоренням.

Складання словесного портрету охайної людини

Дітям дається завдання описати охайну людину. З декількох прослуханих описів складається один колективний портрет охайної людини.

Конкурси “Найкраща зачіска за 3 хвилини”

В той час, як декілька учнів зайняті виконанням завдання конкурсу, всі інші виконують наступне завдання: вчитель показує малюнки, а діти визначають, охайна чи неохайна людина зображена, чому вони зробили такий висновок?

Конкурс “Хто швидше одягне ляльку”

Трьом учасникам конкурсу даються голі ляльки і одна спільна купа одягу. Дається завдання: першому вдягти ляльку на зимову прогулянку, другому – на весняну, третьому – на осінню. Кожен учасник має вибрати одяг, який потрібно, і швидко одягнути його на ляльку.

Гра “Впізнай себе за описом”

Вчитель зачитує підготовлені заздалегідь описи дітей, які відображають манеру вдягатись, прикрашатись, ходити, спілкуватись. Діти вгадують, хто це.

Підсумок заняття

Для підведення підсумків вчитель пропонує дітям закінчити речення: Ми піклуємось про свій зовнішній ... (вигляд). Від нього залежить моє самопочуття і ... (те, як до мене ставляться інші). Ми любимо воду, ... (мило, губку, гребінець, зубну щітку). Ми слідкуємо за чистотою ... (тіла, рук, одягу, взуття). Ми намагаємось бути ... (чистими, охайними). Ми підтримуємо чистоту скрізь: ... (в кімнаті, шафі, на майданчику, у класі).

28. Розвиваємо творчість

Мета: Вчити дітей фантазувати, допомагати виявляти свої нахили і здібності, сприяти самовираженню, розвивати ініціативу, творчість і уяву, здібності дітей, виховувати працелюбність.

Зміст: Маленькі художники, письменники, поети, ..., творці прекрасного. Мої фантазії.

Види діяльності: Рольова гра “Якби я був письменником (художником, співаком, артистом тощо), ігри “Земля-вода-повітря” (з м'ячем), “Знайди відсутню деталь”, “Незакінчені малюнки”, “Ляпки”, складання віршів за поданими словами, конкурс малюнків “Неіснуюча країна”.

Ключові поняття: талант (високий ступінь розвитку здібностей), творчість (самостійне створення чогось нового, оригінального); фантазія (здатність придумувати, творча уява); уява (здатність уявляти подумки, фантазувати).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє дітям, що сьогодні буде цікаве, незвичайне заняття, бо на ньому ми будемо шукати талант. Запитує у дітей, яких людей, на їхню думку, називають талановитими? (Здібних, розумних, які вміють щось робити дуже гарно, як ніхто інший).

Рольова гра “Якби я був письменником (художником, співаком, артистом тощо)”

Вчитель пропонує закрити очі і уявити, що ми їдемо у гарному потягу на пошук таланту. Відкриваємо очі – і ось наша перша зупинка – зупинка Творців прекрасного. Творці – це люди, які самостійно творять щось нове, оригінальне. Тут живуть письменники, поети,

художники, співаки, артисти та інші талановиті люди. Вони дуже люблять фантазувати, а свої фантазії втілюють у творчості: письменники пишуть оповідання, казки, романи, поети – вірші, художники малюють картини і т.д. А якби ви жили тут, то ким би хотіли стати? Чому? Про що б ви тоді написали (намалювали, заспівали...)?

Наступна наша зупинка – Ігрова. Ця зупинка допоможе нам розпізнати найпостережливіших, найкмітливіших, найуважніших.

Гра “Земля-вода-повітря”

Всі стають у коло. Вчитель кидає дітям м’яч і вимовляє одне зі слів: вода, земля, повітря, вогонь. Якщо дитина зловила м’яч зі словом “земля”, то має його повернути назад вчителю, називаючи тварину, якщо “вода” – рибу, якщо “повітря” – пташку. Але якщо діти почують слово “вогонь”, то повинні не брати до рук м’яча, бо обпечуться.

Гра “Знайди відсутню деталь”

Наступна зупинка – Уважна. Дивіться, он ідуть три чоловіки. Хто це? (Дітям показуються малюнки художника, письменника, співака). Але чого це вони такі засмучені? Виявляється, загубили свої інструменти, які допомагають їм робити свою роботу, дарувати радість людям. Вчитель пропонує дітям допомогти чоловікам і знайти на столі речі, з якими вони працюють (пензлик, фарби, ручка, папір, мікрофон).

Вправа “Незакінчені малюнки”

Вчитель показує дітям незакінчені малюнки (собака без хвоста, кіт без вух, коза без рога, свиня без ноги) і запитує, чи подобаються вони? Чому ж вони незакінчені? (Можливо, у художника закінчилась фарба). Пропонує допомогти художнику і домалювати малюнки.

Вправа “Ляпки”

Діти ставлять ляпки, складають аркуш паперу навпіл, розмазуючи ляпки, а потім фантазують.

Складання віршів за поданими словами

Вирушають далі і потрапляють на зупинку Поетичну. Тут живуть поети – люди, які дуже люблять складати вірші. В чому особливість віршів, чим вони відрізняються від оповідань або казок? Можливо, хтось із дітей вміє писати вірші? Пропонує спробувати: хто перший складе віршик зі словами “сонце”, “ясне”, “дивиться”, “віконце”?

Конкурс малюнків “Неіснуюча країна”

Вчитель повідомляє дітям, що вони під'їжджають до останньої зупинки – Художньої. Запитує, що малюють художники? (Тварин, море, людей, природу, предмети...). А ще вони малюють свої фантазії, мрії. Давайте і ви зараз пофантазуєте, уявите, що самі створили країну і живете в ній. Це країна вашої мрії. Спробуйте намалювати її, покажіть в малюнку, чим вона незвичайна, відрізняється від нашої країни. Проводиться конкурс на кращий малюнок.

Підсумок заняття

Вчитель каже, що всі завдання діти виконали і з гордістю можуть сказати, що знайшли талант. Він був схований у них самих. Адже кожна людина має здібності до певної праці, потрібно їх тільки знайти і наполегливо працювати, щоб вони перетворились у талант.

29. Воля людини

Мета: Сформувати у дітей розуміння волі людини, розвивати вольові якості (уважність, організованість, зібраність, наполегливість, здатність доводити справу до логічного завершення, витримку, вміння долати перешкоди), виховувати дисциплінованість.

Зміст: Вольові й безвольні люди. Яким би я хотів бути. Чи складно це? Як виховати у себе сильну волю. Як навчитись бути організованим. Як виховати витримку і наполегливість.

Види діяльності: Бесіда “Яку людину ми називаємо вольовою”, укр. нар. казка “Чабанець”, ігри “Друкарська машинка”, “Слухай і виконуй”.

Ключові поняття: воля (свідоме регулювання особистістю своїх дій, що проявляється в умінні долати перепони при досягненні бажаного); уважність (риса характеру, що характеризується загостреною чуттєвістю, чіткістю думки, загальним емоційним піднесенням, швидкістю психічних реакцій); наполегливість (здатність доводити до кінця прийняті рішення, прагнення досягти поставленої мети, долаючи усі перепони і труднощі); рішучість (вміння своєчасно і без вагань приймати обдумане рішення і втілювати його в життя); витримка і самовладання (вміння володіти собою, своїми діями, настроями у будь-яку хвилину, навіть за умови невдач та великих успіхів).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель нагадує дітям, що на минулому занятті вони вели мову про творчих, талановитих людей. Але досягли вони цього за допомогою наполегливої праці, яка потребувала проявів волі. Тож на сьогоднішньому занятті вони і розглядатимуть, як виховувати сильну волю. Вона знадобиться для того, щоб подолати труднощі, які виникли на їхньому шляху, щоб довести розпочату справу до кінця.

Бесіда “Яку людину ми називаємо вольовою”

Проводиться за питаннями: Кого ми можемо назвати вольовою людиною? Як допомагає уважність у роботі? Чи потрібно бути наполегливим? Що допомагає подолати рішучість? Як витримка і самовладання допомагають завжди діяти розумно? Як виховати волю? Чи можете ви про себе сказати, що ви вольові?

Українська народна казка “Чабанець”

Переказується вчителем, при обговоренні звертається увага на вияви волі, її значення.

Гра “Друкарська машинка”

Дітям пропонується пограти в ігри, які розвиватимуть у них такі вольові якості, як зібраність, уважність, організованість.

Кожній дитині присвоюється назва літери алфавіту. Вчитель називає певне слово. За сигналом діти починають “друкувати”: плескає в долоні перша “літера”, потім друга і т.д. Коли слово надруковане, всі діти плескають в долоні.

Гра “Слухай і виконуй”

Ведучий називає, а потім ще раз повторює декілька рухів, не показуючи їх. Діти повинні відтворити ці рухи в тій самій послідовності, в якій вони були названі ведучим.

Підсумок заняття

Вчитель запитує, про які важливі риси характеру, що допомагають досягти бажаного, запланованого, діти сьогодні дізнались? Як їх потрібно розвивати?

30. Багато чого я можу зробити сам

Мета: З'ясувати розуміння дітьми самостійності, вчити покладатися на свої сили, розвивати самоконтроль, винахідливість, кмітливість, виховувати самостійність.

Зміст: Що для мене означає бути самостійним. Що я вже сьогодні можу зробити сам.

Види діяльності: Конкурс “Хто більше” (складання списку справ, які можна зробити самому), укр. нар. казка “Бабина та дідова дочка”, цікаве малювання, завдання на складання фігур із зазначеної кількості паличок.

Ключові поняття: самостійність (вміння визначатись і робити щось своїми силами, без допомоги чи керівництва інших, керуючись своїми поглядами, спираючись на свої знання, вміння і навички); самоконтроль (один з видів усвідомлюваної регуляції людиною власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, пред’явленим вимогам, нормам, правилам, зразкам); винахідливість (здатність творчо працювати, створювати щось нове, невідоме); кмітливість (вміння легко знаходити вихід з важкого становища).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель повідомляє тему заняття і звертає увагу дітей на те, що протягом дня вони десятки разів самі обирають, що їм робити, чим зайнятися, яку справу виконати. І дуже багато речей вони можуть зробити самі, без допомоги дорослих. Отже, самостійність – це вміння визначатись і робити щось своїми силами, без допомоги чи керівництва інших, керуючись своїми бажаннями, спираючись на свої знання, вміння і навички, винахідливість (здатність творчо працювати, створювати щось нове, невідоме).

Але коли ми щось робимо самі, то обов’язково маємо контролювати самих себе, чи вірно все робимо. Важливо при самостійному виконанні різних справ бути кмітливим, тобто вміти легко знаходити вихід з важкого становища.

Конкурс “Хто більше”

Дітям пропонується перерахувати, що вони роблять самі, без допомоги дорослих. Проводиться конкурс, хто більше назве справ, які робить сам.

Українська народна казка “Бабина та дідова дочка”

Читання казки з елементами переказування. Обговорення за питаннями: Хто з дівчат вам сподобався, чим? Кого з них можна

назвати самостійним? Хто робив роботу за дідову дочку? Які риси характеру має дідова дочка, а які бабина? Чи добре бути таким несамотійним, як бабина дочка, жити за рахунок праці іншого?

Цікаве малювання

Вчитель пропонує дітям пофантазувати і поєднати безперервною лінією 5 точок, які зображені на папері, так, щоб вийшов контур тварини.

Складання фігури із зазначеної кількості паличок

Дітям дається завдання скласти із 6 паличок будинок, а потім 2 палички перекласти так, щоб вийшов прапорець; з 15 паличок скласти корову.

Підсумок заняття

Разом з дітьми робиться висновок про те, що дуже добре вміти робити багато справ самому, тоді і іншим можна допомогти, і повага до тебе прийде.

31. Дисциплінованість і відповідальність. Час – річ дорожчінна

Мета: З'ясувати, яку людину називають відповідальною, що означає бути дисциплінованим, розвивати ці якості, вчити дітей цінувати свій час, не витрачати його марно, виховувати організованість.

Зміст: Чи добре бути дисциплінованим? Яку людину ми називаємо відповідальною. Пунктуальність і відповідальність за слово та діло.

Види діяльності: Колективний опис характеру відповідальної людини, складання правил поведінки дисциплінованої і відповідальної людини, казка П.П.Єршова "Горбоконик".

Ключові поняття: відповідальність (необхідність, обов'язок відповідати за свої дії, вчинки, бути відповідальним за них); дисциплінованість (свідоме підпорядкування своєї поведінки суспільним нормам і правилам поведінки); пунктуальність (особлива точність, акуратність у виконанні чогось).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель розповідає дітям про значення дисципліни і

відповідальності в житті людей. Пропонує уявити, що б сталося, якби всі стали недисциплінованими, не несли відповідальності за свої вчинки: водії тролейбусів запізнились би, і багато з нас не встигло б вчасно прийти у школу чи на роботу, пожежники не з'явилися би на виклик – і будинок згорів, лікар не поспішив би на допомогу хворому, пекар не напів би хліба, і всі залишилися би голодні... Для досягнення гарного результату у будь-якій справі потрібна дисциплінованість, тобто вміння поводити себе відповідно норм і правил поведінки, і відповідальність, тобто вміння відповідати за свої слова, дії, за якість роботи, яку виконав. З дисципліною дуже тісно пов'язане вміння розподіляти свій час, адже тільки дисциплінована людина може правильно розпорядитися часом і встигнути зробити все необхідне. Людину, яка дотримується точності, акуратності у виконанні чогось, називають пунктуальною. Люди працелюбні, дисципліновані завжди керуються прислів'ям: "Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні".

Дітям пропонують послухати оповідання про двох хлопчиків – Петрика і Василька – і подумати, чому одні і ті самі речі одному з них заважали добре навчатись, а іншому, навпаки, допомагали:

“Двом школярам дали завдання: Петрикові – назвати три речі, що заважають йому добре навчатись, а Василькові – три речі, які допомагають у навчанні. Ось їхні відповіді. Петрик:

1. Мені заважають вчитися книжки: читаю день і ніч.
2. Від уроків відволікає спорт, особливо футбол.
3. Найбільше винен телевізор, пригодницькі фільми.

Відповідь Василька:

1. Книжки навчили мене писати грамотно, говорити складно.
2. Спорт навчив мене цінувати кожну хвилину.
3. Багато цікавого я дізнаюся з телевізійних передач”.

Колективний опис характеру відповідальної людини

На основі висловлювань дітей складається приблизно такий опис: серйозне ставлення до виконуваної справи; дотримання даного слова; готовність прийти на допомогу у справі, яку вміє робити.

Складання правил поведінки дисциплінованої і відповідальної людини

1. Дотримуйся правил поведінки, прийнятих у тому суспільстві, в

якому живеш, заведених у колективі, в якому навчаєшся, працюєш, у колі друзів, з якими товаришуєш.

2. Ніколи не відкладай на завтра справу, яку можна зробити сьогодні.

3. Не запізнюйся на роботу, на призначену зустріч.

4. Стався до дорученої справи серйозно.

5. Докладай максимум зусиль для її виконання.

Казка П.П.Єршова “Горбоконик”

Переказування казки вчителем, при її обговоренні увага дітей акцентується на значенні відповідальності для успішного завершення справи.

Підсумок заняття

Вчитель запитує у дітей, яким потрібно бути, щоб досягти гарних результатів у роботі.

32. Постановка конкретних цілей – половина справи. Прийняття рішень. Планування діяльності

Мета: З’ясувати, чому необхідно ставити перед собою цілі, вчити самостійно приймати правильні рішення; скласти орієнтовний режим дня дитини, розвивати вміння ставити перед собою мету, планувати її реалізацію, розвивати цілеспрямованість, проєктивну уяву, вміння правильно сприймати ситуацію, виховувати рішучість.

Зміст: Близькі й віддалені цілі. Як часто мені доводиться самостійно приймати рішення. Режим мого дня. Як правильно спланувати свою діяльність.

Види діяльності: Розповідь учителя “Якщо я хочу щось зробити”, складання орієнтовного режиму дня учня 1 класу, відтворення дитиною послідовних дій іншої людини (товариша, героя казки, оповідання) чи продовження цих дій, практичне вправлення у плануванні своєї діяльності, гра “Яка вийде коробка”.

Ключові поняття: ціль (те, до чого прагнуть, що потрібно здійснити); цілеспрямованість (підпорядкування людиною своєї поведінки і діяльності головній меті, готовність віддати усі сили, здібності для її досягнення); рішення (обдуманий прихід до певного

висновку, до необхідності якихось дій); план (заздалегідь намічена система заходів, що передбачає порядок, послідовність і строки виконання робіт).

Хід заняття

Розповідь вчителя “Якщо я хочу щось зробити”

Вчитель ставить перед дітьми питання для роздумів: якщо вони хочуть щось зробити (наприклад, побудувати будинок для ляльки, зліпити щось), то з чого починають? Звісно, з уявлення того, що хочуть отримати. Це і є постановка мети. Після цього потрібно прийняти рішення про необхідність виконання даної діяльності, про вибір матеріалів, з якими працюватимуть, про шляхи дій. Від правильності прийнятих рішень залежить якість результату. Звертає увагу дітей на те, що ми живемо в час прогресу і великої швидкості. Щоб скрізь встигнути, зробити все необхідне, людям потрібно планувати свої дії, розраховувати час, про що ми вже говорили на минулому занятті.

Складання орієнтовного режиму дня учня 1 класу

Щоб дітям встигати навчатись, відпочивати, допомагати старшим і турбуватись про молодших, потрібно дотримуватись режиму дня, який вони разом і спробують скласти.

Практичне вправлення у плануванні своєї діяльності

Вчитель пропонує дітям повправлятись планувати свої дії, наприклад, при виготовленні аплікації квітки-семицвітки.

Відтворення дитиною послідовних дій іншої людини (товариша, героя казки, оповідання) чи продовження цих дій

Дітям пропонується розглянути порядок дій іншої людини при виконанні якоїсь справи. Наприклад, як фея збирала на бал свою хрещеницю Попелюшку, або як баба ліпила Колобка з одноіменної казки.

Гра “Яка вийде коробка”

Гра вправляє дітей у передбачуванні результату.

Дітям показують розгортку і декілька варіантів можливої коробки, яка має вийти з даної розгортки. Діти мають визначити правильний варіант.

Підсумок заняття

Педагог роздає дітям пам’ятки з режимом їхнього дня, дотримання якого дозволить встигнути зробити всі справи, а також

почувати себе бадьоро. Нагадує, що беручись за справу, діти мають чітко уявляти, що хочуть отримати в кінці, скласти план своїх дій.

33. Мій найбільший успіх у житті

Мета: З'ясувати, що таке успіх у дитячому розумінні, формувати його правильний зміст, прослідкувати частоту переживання дітьми успіху, розвивати мотивацію досягнення, виховувати працьовитість.

Зміст: Що я вважаю успіхом. Як часто успіх приходить до мене (за яких обставин, у якій діяльності). Мій найбільший успіх.

Види діяльності: Бесіда з елементами дискусії “Що таке успіх”, розповіді учнів про їхні успіхи, конкурс малюнків “Мій успіх”, казка Б.Немцовой “Кмітлива Манка”.

Ключові поняття: успіх (досягнення значних результатів завдяки прикладним зусиллям); мотив досягнення успіху (потреба досягати успіхів у різних видах діяльності, що розглядається як стійка особистісна риса); мотив уникнення невдач (більш-менш стійке устремління людини уникати невдач у тих ситуаціях, у яких результати її діяльності оцінюються іншими людьми).

Хід заняття

Вступне слово вчителя

Вчитель нагадує дітям, що на минулих заняттях вони розглядали, що потрібно робити, щоб отримувати гарні результати у роботі, якими якостями володіти; сьогоднішнє заняття буде останнім, і він хоче почути розповіді дітей про їхні успіхи, які їм найбільше запам'ятались. Але перед цим треба з'ясувати, як діти розуміють значення слова “успіх”.

Бесіда з елементами дискусії “Що таке успіх”

Бесіда проводиться за запитаннями: Що для тебе означає слово “успіх”? Як ти його розумієш? Про яку людину кажуть, що вона успішна? Отримані відповіді коригуються, доповнюються, особливо підкреслюється значення прикладених зусиль при досягненні успіху.

Розповіді учнів про їхні успіхи

Учням пропонують пригадати, коли і за яких обставин вони досягли найбільшого успіху, чому саме він їм запам'ятався. Запитують, чи часто до них приходить успіх.

Конкурс малюнків “Мій успіх”

Дітям дається завдання і невеличке пояснення: можна зобразити сам результат успішної роботи, а можна зобразити процес її виконання.

Казка Б.Нємцовой “Кмітлива Манка”

Казка переказується вчителем, а потім обговорюється за питаннями: Що чесною працею заробила Манка і не отримала? Як вирішив владнати справу суддя? Завдячуючи чому виграли справу Манка і її батько? З якої причини виникла сварка між Манкою і її чоловіком? Як Манка вирішила цю проблему?

Підсумок заняття

Педагог бажає дітям зростати такими розумними, кмітливими, як Манка, працьовитими, вольовими і завжди досягати успіху у своїх починаннях. Але не забувати, що для отримання гарного результату треба доладу попрацювати, не полінуватися.

КУРС РОЗВИВАЮЧИХ ІГОР*

Мета курсу: через гру збагачувати знання дитини про себе, розвивати самостійність, волюві якості, пізнавальну сферу, уміння налагоджувати контакти з іншими людьми (що є дуже важливим для досягнення успіху), здійснювати корекцію самооцінки, а також неадекватних форм поведінки деяких учнів (агресивних, конфліктних, занадто сором'язливих, замкнених).

При проведенні ігор рекомендуємо дотримуватись наступних правил:

- Встановлювати з дитиною теплі, дружні взаємини, за яких вона почувала б себе вільно, могла, не соромлячись, виражати свої почуття.
- Для гри використовувати час, коли дитина перебуває у доброму гуморі. Не примушувати школярів гратись, оскільки корисними ігри і вправи є лише тоді, коли дитина хоче ними займатись.
- Поважати здатність дитини самостійно вирішувати проблеми і робити свій власний вибір.
- Тривалість гри не має перевищувати 25 хвилин.
- За один раз не використовувати багато ігор, щоб не викликати негативного ставлення до гри, оскільки шестирічна дитина швидко втомлюється.

• Пам'ятати, що найправдивішою і найщирішою є та інформація, яку дитина видає першою, без тривалих роздумів.

Курс розвиваючих ігор передбачає проведення, крім колективних ігор, групових та індивідуальних. Адже в кожному класі є діти, що мають труднощі при встановленні взаємин та у спілкуванні, відповідно вони потребують індивідуальної коригуючої роботи. Серед таких першокласників можна виділити дітей агресивних, конфліктних, занадто сором'язливих і замкнених.

На практиці як у сім'ї, так і в школі дорослі, як правило, реагують агресією на агресивність дітей, що виявляється в підвищенні голосу, забороні, а з боку батьків – і у фізичному покаранні. Та алгоритм роботи з агресивною дитиною передбачає зовсім інші дії: увага і

* Автором використані ігри, зібрані Х.Кедьюсоном, Ч.Шефером, та ігри, надруковані у БВПШ №13-14 за 1999р.

величезне терпіння – обов’язкова умова успіху. Тому, працюючи з такими учнями, слід пам’ятати, що заборона і підвищення голосу – найбільш неефективні способи подолання агресивності, насамперед необхідно зрозуміти її причини і зняти їх. Різноманітні ігри (“Брикання”, “Ліпимо казку”, “Клейовий дощик”, “Сполучна нитка”) надають можливість шестирічкам вихлюпнути свою агресію, змістити її на інші об’єкти. Крім того, необхідно показувати агресивним дітям, що ми їх любимо, цінуємо, що вони потрібні і важливі.

Метою роботи з конфліктними школярами є навчання їх безконфліктній взаємодії. Для цього потрібно стримувати намагання дитини провокувати сварки з іншими, звертати увагу на недружні погляди, буркотіння чогось з образою собі під ніс. Після конфлікту обов’язково обговорити з дитиною причини його виникнення, наголосити на її неправильних діях. Ігри “На кого я схожий”, “Казка навпаки”, “Казка по колу”, “Хто сидить, хто стоїть”, “Квітка-семицвітка” передбачають “живу” взаємодію дітей, програвання життєвих ситуацій.

Сором’язливість – одна з найпоширеніших причин, що утруднює спілкування, заважає досягати успіхів. Вона утримує від висловлення своєї думки, відстоювання своїх прав, шкодить зустрічам з новими людьми, заведенню друзів, посилює надмірну зосередженість на собі, не дає ясно мислити, супроводжується негативними переживаннями. У сором’язливих дітей часто занижена самооцінка. Щоб побороти сором’язливість, слід розширювали коло знайомств таких дітей, залучати їх до виконання різних доручень, пов’язаних зі спілкуванням, створювати ситуації, в яких доводилося б вступати в контакт з “чужим” дорослим. Допоможе проведення ігор “Розкажи вірші руками”, “Як вчинити?”, “Приділи увагу іншому”, “Казка”.

Якщо сором’язлива дитина знає, як взаємодіяти з іншими, але не вміє, то замкнена дитина не хоче і не знає цього. Отже, роботу із замкненими дітьми необхідно направляти на формування бажання спілкуватись і розвиток комунікативних навичок. У процесі коригування замкненості рекомендуємо проводити ігри “Незнайко”, “Смак”, “Шукаємо скарб”, “Маленький скульптор”.

Ігри, що допомагають встановити контакт із дитиною,

зрозуміти її внутрішній світ, почуття, потреби, думки, прагнення
“Куш троянди”

Мета: розкривати внутрішній світ дитини, виявляти її потреби, прагнення; розвивати у дітей творчу уяву, фантазію, дрібну моторику рук, бажання малювати, виховувати любов до природи, бажання її берегти і примножувати.

Просимо дитину заплющити очі, зробити декілька глибоких вдихів і уявити, наче вона перетворюється на куш троянди (“Ти можеш стати будь-яким кушем, наприклад, трояндовим”). Після цього запитуємо, в який саме куш перетворилась дитина. Фантазувати допомагаємо навідними питаннями: Цей куш великий чи маленький, сильний чи слабкий? Чи є на ньому квіти, які саме, якого кольору? Їх мало чи багато? Чи є на ньому листя? Яке в куща коріння чи, можливо, його зовсім немає? А колючки на кущі є? Де він росте: в полі, на городі, в лісі, у дворі, в парку, в пустелі, в горщику, пробивається крізь асфальт? Що знаходиться навколо куща? Хто за ним доглядає? Чи є навколо нього огорожа?

Потім просимо відкрити очі й намалювати куш, після чого дитина коментує малюнок. Дорослий їй допомагає, ставлячи питання і звертаючись, як до куща.

“Відгадай слово”

Мета: завдяки асоціаціям, які виникли у дитини щодо названого слова, скласти уявлення про її прагнення, думки, почуття; вчити школярів вільно висловлювати свої думки, враження, розуміти інших, розвивати мовлення, мислення, уяву, виховувати вміння слухати інших.

Кожному учаснику пропонуємо взяти одну з карток, на яких написані слова (наприклад, мама, тато, дитина, брат, сестра, чудовисько, страх, горе, самотність) і придумати розповідь, використовуючи це слово як “відправну точку”. Інші за розповіддю повинні відгадати, що це було за слово.

Коробка зі значками”

Мета: встановлювати контакт з дитиною, глибше пізнавати її думки, почуття, мрії; розвивати мовлення дитини.

Дитині пропонують розглянути коробку зі значками, на яких написані різні висловлювання, що можуть викликати у неї інтерес.

Можна зачитувати написи і розкладати значки послідовно перед дитиною. Потім пропонуємо дитині вибрати значки з тими словами, котрі передають її думки, настрої чи інтереси (наприклад, “Дітей потрібно хвалити щодня”, “Я часто сумую”, “Шукаю друга на все життя”, “Я вчусь подобатися собі та іншим”, “Не панікуй”). Дитина може пояснити, чому обрала саме цей значок, і пришпилити його до свого одягу.

Ігри, спрямовані на подолання замкненості, пасивності, скутості, на рухове розкріпачення

“Плутанина”

Мета: Вчити виходити зі скрутного становища, розвивати активність, ініціативність, виховувати комунікабельність.

Діти стають у коло, закривають очі й, витягнувши вперед руки, сходяться в центрі. Правою рукою кожна бере за руку будь-яку іншу дитину, ліва залишена для того, щоб за неї взялася тільки одна дитина. Таким чином, утворюється плутанина. Завдання дітей – розплутати, на відпускаючи рук.

“Ведмедики”

Мета: вчити дітей перевтілюватися, розвивати вміння розкріпачуватися, долати скутість.

Діти перетворилися на маленьких ведмежат, які лежать у барлозі. Подув холодний вітер і проник у барліг. Ведмежата замерзли. Вони зіщулились у маленькі клубочки і гріються. Стало спекотно, ведмежата розгорнулися й загарчали. (Діти зображують рухи ведмежат).

Ігри, спрямовані на розвиток невербальних засобів спілкування (міміки, жестів, пантоміміки)

“Іноземець”

Мета: розвивати у дітей уміння спілкуватися за допомогою жестів, міміки, виховувати дружнє ставлення до людей інших націй.

Пропонуємо дитині поспілкуватися з іноземцем, який приїхав у гості до нас, але не знає української мови. Дитина повинна показати йому свою кімнату, іграшки, запросити пообідати, піти на прогулянку тощо (все це без слів).

“Через скло”

Мета: вчити дітей спілкуватися за допомогою жестів, висловлювати свої прохання, бажання, почуття без слів та розуміти іншого, розвивати творчість, увагу.

Дітям пропонується сказати один одному щось жестами, уявивши, що вони відокремлені одне від одного склом, через яке не проникають звуки. Можна запропонувати такі речення: “На вулиці холодно, а ти не вдягнув шапку”, “Принеси мені склянку води, я хочу пити”. Обов’язково слід з’ясувати, наскільки точно діти зрозуміли одне одного.

“Зобрази казку”

Мета: вчити чітко координувати свої рухи відповідно до імітованого явища, дії, розвивати увагу, спостережливість, творчість, виховувати дисциплінованість.

Грають дві команди. Одна команда задумує якусь відому казку або мультфільм і намагається її зобразити без слів. Інша група повинна здогадатися, що це за казка, і хто кого зображує.

Ігри, спрямовані на ознайомлення з емоціями людини, на усвідомлення власних емоцій, розпізнавання емоційних станів інших, на розвиток уміння адекватно виражати свої емоції.

“Дерево почуттів”

Мета: знайомити дітей з емоціями, що може переживати людина, допомагати усвідомлювати власні емоції і вербалізувати їх, розвивати пам’ять, емоційну сферу, виховувати людяність.

Створюємо з картону дерево, розвішуємо на ньому різнокольорові “плоди”, які символізують почуття (жовтий – радість, зелений – заздрощі, синій – печаль, червоний – роздратованість і т.д.). Потім пропонуємо дитині зривати “плоди”, пригадуючи, коли і за яких обставин вона переживала відповідне даному кольору почуття.

“Ану, вгадай!”

Мета: вчити дітей розпізнавати емоції за мімікою, позою, розвивати спостережливість, увагу, зосередженість, точність рухів.

Вибирається один ведучий. Діти сідають рядком обличчям до нього. За спинами передається невеликий м’ячик. За виразом обличчя і позою ведучий повинен угадати, у кого м’ячик. Передача м’ячика

припиняється після сигналу.

“Чарівний мішок”

Мета: вчити дітей зосереджуватись на своїх емоціях, описувати їх, позбавлятися поганих емоцій, підвищувати собі настрій, розвивати оптимізм.

Перед грою необхідно обговорити з дітьми їхній настрій. Потім їм пропонується скласти у “чарівний” мішок усі негативні емоції: образу, сум, злість, страх. Цей мішок зав’язується і викидається. Можна використовувати ще один “чарівний” мішок, з якого діти можуть взяти собі позитивні емоції, які забажають.

“Світ почуттів”

Мета: збагачувати знання дітей про почуття, що може переживати людина за тих чи інших обставин, вчити вербалізувати свої переживання, орієнтуватися у почуттях, які переживає, розвивати емпатію.

Потрібно 8 аркушів паперу, маркер, склянку з фішками.

Пропонуємо дитині перерахувати почуття, які можуть відчувати хлопчики та дівчатка одного з нею віку. При цьому почуття, що називає дитина, символічно відмічаються на аркушах паперу (наприклад, щастя – усміхнене обличчя, горе – сльози, подив – великі очі). Дитині допомагають дібрати правильні слова, якщо назва почуття викликає у неї труднощі. Потім аркуші розкладаються перед дитиною, і їй говорять: “ Це відмічені різні почуття. У мене в руці – склянка з почуттями: фішки позначають різні переживання. Спочатку я розповім тобі одну історію, а потім розкладу фішки на відповідні аркуші паперу.” Розкладаючи фішки, дорослий пояснює, що людина може одночасно переживати різні почуття. Розповідь може викликати у дитини як позитивні, так і негативні емоції. Передаємо склянку з фішками дитині й просимо розкласти їх на тих аркушах паперу, які відповідають почуттям, що викликала розповідь. Наступну історію дитина може розповісти сама.

“Малюємо емоції пальцями”

Мета: вчити дітей передавати свої емоції за допомогою фарб, допомагати усвідомлювати свій емоційний стан, розвивати вміння прислухатись до своїх почуттів, самовиражатись, дрібну моторику рук.

Дитині пропонується намалювати свої емоції пальцями. Для цього

необхідно використати різнокольорові фарби.

“Музика й емоції”

Мета: збагачувати словник дітей словами, що характеризують музику, вчити описувати настрій музики, висловлювати емоції словами, розвивати слух, уяву, зосередженість, виховувати любов до музики.

Прослухавши музичний уривок, діти описують настрій музики, використовуючи наступні характеристики: весела – сумна, боягузлива – смілива, задоволена – сердита, святкова – буденна, задушевна – відчужена, бадьора – втомлена, спокійна – схвильована, повільна – швидка, тепла – холодна, ясна – похмура.

“Малюємо настрої музики”

Мета: формувати вміння висловлювати свої почуття, враження через малюнок, розвивати уяву, фантазію, дрібну моторику рук, виховувати любов до музики.

Після попередньої вправи можна запропонувати дітям намалювати прослухану музику. Перед малюванням обговорюється, яка фарба якому настрою відповідає.

Ігри, спрямовані на розвиток у дитини уваги до самої себе, до своїх почуттів, переживань

“Слухаємо себе”

Мета: вчити дітей виокремлювати свої почуття, бажання, ділитися враженнями з іншими, розвивати зосередженість, уважність, виховувати вміння слухати іншого.

Дітям пропонується сісти якомога зручніше, заплющити очі, розслабитися, послухати, що відбувається навколо і всередині самих себе. Уважно прислухатися до своїх відчуттів. Що відчуваєте зараз, чого хочете? (Діти діляться своїми враженнями)

“Зоопарк”

Мета: вчити дітей перевтілюватись відповідно до своїх бажань, розвивати уяву, творчість, виховувати любов до тварин.

Діти “перетворюються” на будь-яких тварин. Спочатку всі сидять у “клітках”. Кожна дитина зображає свою тварину, інші вгадують. Після того, як усіх впізнали, “клітки” відчиняються, і “звірі” виходять на волю: стрибають, бігають, кричать, гарчать.

“Малюємо себе”

Мета: з'ясувати ставлення дитини до себе, самооцінку, вчити спостерігати у собі зміни, розвивати критичність по відношенню до себе, адекватне сприйняття своєї особистості.

Дітям пропонується намалювати себе зараз і в минулому, використовуючи кольорові олівці чи фарби. Потім обговорюються відмінні деталі, в дитини запитується, що їй у собі подобається, а що не подобається.

“Сполучна нитка”

Мета: вчити дітей висловлювати свої почуття, сприймати, вислуховувати інших, формувати почуття цінності інших і самоцінності, розвивати емпатію.

Діти сидять, передаючи по колу клубок ниток. Той, хто взявся за клубок, тримає нитку. Передавання клубка супроводжується висловлюваннями про те, що діти зараз відчують, чого хочуть, що можуть побажати іншим.

Ігри, спрямовані на розвиток у дітей навичок спільної діяльності, розуміння індивідуальних особливостей людей, формування доброзичливого і уважного ставлення до інших

“Біографія по фото”

Мета: вчити дітей за виразом обличчя з'ясувати, що відчуває людина, знаходити можливі причини переживань, розвивати мовлення, фантазію, спостережливість, виховувати інтерес до життя інших людей.

Дітей просять принести декілька фотографій, якими вони обмінюються. Потім складають розповіді про людей, зображених на цих фотографіях. Особлива увага звертається на те, що відчуває людина, і які можливі причини цих переживань.

“Країна X”

Мета: привчати дітей до спільної праці, розвивати уміння спланувати діяльність, розподіляти доручення, фантазію, уяву, творчі здібності, виховувати дружні стосунки.

Дітям пропонується разом придумати свою країну, дати їй назву і намалювати. Кожна дитина малює на спільній картині те, що хоче.

Дорослий також може брати участь у спільному малюнку.

“Намалюй узор”

Мета: вчити дітей співпрацювати, спілкуватися за допомогою невербальних засобів спілкування, розвивати спостережливість, творчість, уміння узгоджувати дії, виховувати комунікабельність.

Готуємо заздалегідь декілька пар вирізаних з паперу рукавичок з різними узорами на них. Кількість рукавичок має дорівнювати кількості дітей, що бере участь у грі. Кожна дитина отримує вирізану з паперу рукавичку. Після цього дається завдання знайти свою пару, не розмовляючи.

Можна роздавати дітям чисті рукавички. Пара дітей має домовитися, як їх прикрасити. Потім влаштовується конкурс рукавичок, у якому оцінюється якість і однаковість узорів на обох половинках.

Ігри, спрямовані на розвиток у шестирічок адекватної самооцінки, впевненості у своїх силах

“Ім’я”

Мета: з’ясувати міру задоволення дитини собою, розвивати позитивну самооцінку, позитивне ставлення до себе, виховувати повагу до інших.

Дітям пропонується вигадати собі імена, які б вони хотіли мати, або залишити власні. Запитуємо, чому їм не подобаються чи подобаються їхні імена, чому хочуть, аби їх звали по-іншому.

“Уяви, що ти це можеш”

Мета: вселяти впевненість у дітей щодо їхніх можливостей, розвивати розкутість, активність, виховувати самостійність.

Якщо дитина на прохання щось зробити відповідає “Я не знаю, не вмію”, хоча бачила багато разів, як це виконують інші, запропонуйте їй уявити, що вона знає, як це зробити, і показати вам. Надихайте дитину словами “Так ти і сам майже все вмієш”, “Ти просто удаєш, що нічого не вмієш, а насправді багато можеш зробити сам”, “Чудово, вже дещо виходить, залишилось ще трішечки”.

В уявній ігровій ситуації дитина відчуває себе більш розкуто і не боїться, що в неї щось не вийде. Справившись із завданням самостійно, вона буде допомагати іншим дітям.

“Я та інші”

Мета: вчити дітей розповідати про близьких людей і про себе, виокремлюючи позитивні і негативні риси, що притаманні тим, кого описують, розвивати мовлення, адекватну самооцінку, виховувати любов до ближнього.

Пропонуємо дітям розповісти про своїх друзів, членів сім'ї. Просимо висловити своє ставлення до них, підкреслити їх позитивні й негативні риси. Після цього даємо завдання розповісти про себе, також виділяючи свої позитивні й негативні якості.

“Дзеркало”

Мета: вчити дітей відтворювати побачені рухи, розвивати уважність, імітаційні уміння, вміння знімати емоційне напруження.

Діти розбиваються на пари. Одна дитина рухається і показує щось, а інша виконує роль дзеркала, тобто повторює ці рухи і жести. Можна ускладнити гру тим, що зображується хтось із учнів, інші відгадують, хто саме.

“Малюємо клубком”

Мета: вчити дітей малювати клубком з нитками, розвивати фантазію, впевненість у собі, позитивні емоції, виховувати організованість.

“Малюнок”, який створили за допомогою клубка з нитками, не може бути “гарним” чи “поганим” і приносить задоволення будь-якій дитині. Гра підвищує самооцінку і розвиває творчі здібності.

Розмотуючи нитку, дорослий показує, як з її допомогою можна “малювати” різні фігури. Потім передає клубок одному з дітей і просить продовжити “малювання”. Дитина, створивши свою частину “малюнка”, передає клубок іншому. Після того, як усі діти “помалювали”, обговорюють те, що вийшло, фантазують.

“Чия куля більша?”

Мета: розвивати впевненість у своїх силах, мотивацію досягнення, дихальну систему.

Учасники отримують повітряні кульки і починають їх надимати. Той, у кого лопне куля, вибуває з гри. Перемагає той, чия куля найбільша. (У цій грі переможцем може стати кожний, адже тут мало що залежить від здібностей і умінь. Тому ця гра є корисною для дітей із заниженою самооцінкою).

Ігри, спрямовані на подолання агресії

“Брикання”

Мета: вчити дітей, яким властиві прояви агресії, контролювати свої емоції, володіти собою, не виплескувати їх на інших, знімати м'язеву напругу, виміщати енергію, виплескувати свій гнів у прийнятній формі, виховувати культуру поведінки.

Дитина лягає на спину на килим. Ноги вільно розкинуті. Вона починає повільно брикатися, торкаючись килима всією ногою. Ноги чергуються і високо підіймаються. Поступово збільшується сила і швидкість брикання. На кожен удар ногою дитина вимовляє “Ні”, збільшуючи силу удару.

“Кулачок”

Мета: вчити здійснювати зміщення агресії, розслабляти м'язи, розвивати витримку, позитивні емоції, виховувати культуру поведінки.

Дитина бере в руку дрібну іграшку чи цукерку. Просимо стиснути її кулачок дуже міцно і потримати так певний час. Коли дитина розкриває кулачок, рука розслабляється, і на долоні вона бачить гарну іграшку.

“Ліпимо казку”

Мета: вчити дітей колективно працювати, спрямовувати свою енергію на виконувану роботу, розслаблятися, розвивати навички роботи з пластиліном, фантазію, виховувати моральні якості.

Пропонуємо дітям разом зіпшити героїв якоїсь казки. Кожна дитина ліпить одного казкового персонажа. Перед грою обговорюють казку чи фрагмент, який збираються відтворити.

“Клейовий дощик”

Мета: допомогти дітям виплеснути енергію у прийнятній формі, розвивати згуртованість, організованість, вміння швидко реагувати на перешкоди.

Діти стають одне за одним і тримають за плечі того, хто стоїть попереду. У такому положенні вони долають різні перешкоди (обходять стільці, проповзають під столом, обходять “широке озеро” тощо). Не можна відчіплятися від свого партнера.

Ігри, що допоможуть оволодіти навичками безконфліктної

“На кого я схожий”

Мета: допомогти краще пізнати себе і риси свого характеру, дізнатись думку інших про себе, розвивати рефлексію, вміння адекватно реагувати на висловлювання інших про себе.

Діти сідають у коло. Вибирається одна дитина, а всі інші відповідають на запитання дорослого: “На яку тварину вона схожа, на якого птаха, на яку квітку, на яке дерево тощо. Чому?” Сама дитина може пропонувати власні варіанти. Далі вибирається інша дитина.

“Казка навпаки”

Мета: розширити поняття дітей про різні стилі поведінки, допомогти усвідомити найбільш оптимальний, виховувати моральні якості.

Відома дітям казка розігрується у двох частинах: перша частина із звичними образами казкових героїв; у другій частині риси характеру казкових героїв змінюються на протилежні. Кожна дитина грає одного і того самого персонажа і в першій, і в другій частинах. Потім відбувається обговорення.

“Казка по колу”

Мета: допомагати дітям виявляти свою індивідуальність, висловлювати свої думки, вчити взаємодіяти, розвивати мислення, фантазію, мовлення, вміння продовжити думку іншого.

Обирається основна тема казки. Діти сідають у коло і по черзі, тримаючи в руках “чарівну паличку”, вигадують історії. Кожен придумує одне речення. Потім проводиться обговорення, чи сподобалась вигадана казка, чи важко продовжити думку іншого, чи хотілось виправити товариша.

“Хто сидить, хто стоїть”

Мета: навчати обирати правильні способи спілкування, розвивати комунікабельність, виховувати повагу до іншого.

Одна дитина стоїть, а інша сидить. Дається завдання провести в таких умовах розмову. Потім діти міняються місцями, щоб відчути себе і “зверху”, і “знизу”. Після цього діляться враженнями, чи легко було в такому положенні вести розмову.

Ігри, що допоможуть сором'язливій дитині

Розкажи вірші руками

Мета: вчити дитину користуватися невербальними засобами спілкування, бути в центрі уваги, не відчуваючи дискомфорту, розвивати сміливість, комунікабельність.

Дається завдання розповісти відомий вірш чи казку без слів, за допомогою пантоміми. Решта дітей відгадують назву.

“Як вчинити”

Мета: вправляти дітей у розв’язку моральних задач, розвивати емпатію, альтруїзм, бажання допомогти ближньому, виховувати людяність, товариськість.

На столі розкладаємо сюжетні картинки конфліктного змісту (наприклад, усі садять дерева, овочі, квіти, а одна дитина сидить без діла; діти збирають врожай, і одна дівчинка збрала стільки, що не може втримати в руках; дві дитини їдять тістечко, а поруч стоїть третя; діти граються, а одна дитина не має іграшок; дитина плаче) зображенням донизу. Дитина, взявши картинку, підбирає власний вихід із ситуації, яку можна розіграти.

“Склади казку про себе”

Мета: допомагати краще пізнати себе, вчити говорити про себе без сором’язливості, долати страх перед тим, щоб бути в центрі уваги, розвивати впевненість у собі, самоцінність.

Дитині пропонується скласти казку про людину, яку звать так само, як і її, спираючись при цьому на значення ім’я. Наприклад, Марина – морська, складаємо казку про дівчину, що живе в морі; Оксана – гостинна, казка буде про дівчину, яка гарно приймала гостей.

“Приділи увагу іншому”

Мета: вчити висловлювати позитивне ставлення до однокласників, приділяти і приймати знаки уваги, розвивати вміння бачити позитивне в інших, виховувати повагу до людей.

Діти сідають у коло і по черзі говорять щось позитивне одному з учасників гри про особистісні якості, зовнішність, уміння, манеру поведінки. У відповідь дитина говорить: “Дякую, я теж думаю, що я ...” (повторює сказане про неї).

Ігри, що коригують замкненість

“Незнайко”

Мета: допомагати замкненій дитині вільніше і виразніше висловити свою думку, розвивати виразність жестів.

Кожна дитина – Незнайко. Ведучий ставить дітям різні питання, а вони за допомогою міміки і жестів показують, що не можуть дати відповідь. Після гри визначається кращий Незнайко.

“Зобрази приказку”

Мета: вчити використовувати немовні засоби спілкування, розвивати вміння співпрацювати, комунікабельність, творчі здібності.

Діти розбиваються на групи. Кожна група задумує якусь приказку і показує її за допомогою жестів і міміки. Друга група відгадує, що це за приказка.

“Поле чудес”

Мета: допомогти дітям розвинути впевненість у собі, засвоїти деякі правила спілкування у присутності великої кількості людей, тренувати вміння вести розмову.

Гра побудована за сценарієм відомої телевізійної передачі. Завдання добираються відповідно до віку дітей.

“Шукаємо скарб”

Мета: вчити дітей спільно діяти, виявляти кмітливість, висловлювати свої пропозиції, виховувати товариськість.

Дітей просять розбитися на дві команди за кольором очей: “світлоокі” і “темноокі”. Кожній команді дається карта, за якою потрібно знайти “скарб”, схований у кімнаті.

“Маленький скульптор”

Мета: виробляти навичку розуміння іншого, розвивати творчі здібності, комунікабельність, розкутість.

Діти розбиваються на пари. Дається завдання розпочати ліпити з пластиліну якусь фігуру, краще щось фантастичне. Через певний час діти обмінюються виробами. Тепер кожен повинен доліпити фігуру партнера. Після виконання завдання діти обмінюються зауваженнями, чи правильно був зрозумілий їх задум.

ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ДИТЯЧІ ДОСЯГНЕННЯ

Відомо, що сім'я та школа є головними учасниками виховання дітей. Загалом мікрокосм сім'ї та шкільна атмосфера визначають подальший життєвий шлях особистості. Єдність вимог до дітей, узгодженість дій, взаємодоповнюваність впливів, спільна робота із закріплення й розвитку успіхів, а також подолання суперечностей у формуванні особистості школяра – все це забезпечує позитивний результат загальних зусиль сім'ї і школи у вихованні дітей.

Оскільки на етапі розвитку дитячої особистості молодшого шкільного віку вирішальна роль у вихованні належить ще сім'ї, в якій дитина засвоює перші норми спілкування з близькими, навчається жити з людьми і виявляти піклування про них, нести відповідальність за свою поведінку і вчинки, набуває суспільного досвіду, батьки своїми вчинками, словами, реакцією на дії дитини значно впливають на її становлення. “Стиль сімейних взаємин, соціальна спрямованість батьків, їхня педагогічна культура, рівень моральної вихованості, характер розподілу побутової праці – все це формує в дитини дошкільного віку ставлення до навколишньої дійсності і насамперед до людей” [90, с.103], – зазначає Ю.Приходько. Надзвичайно важливим для становлення в дитини оптимістичного світосприйняття, орієнтації на успіх є емоційний клімат, який панує в родині. У сім'ї малюк отримує перші, найважливіші уроки досягнення успіху.

Метою проведення роботи з батьками є розкриття значення сімейної атмосфери, ставлення до дитини для вироблення у неї орієнтації на успіх, умінь його досягати.

Необхідно здійснювати просвіту батьків щодо гуманних методів і прийомів виховання, які, у свою чергу, надають можливість дитині бути активним творцем своєї особистості. Під час навчання батьків слід підкреслювати важливість створення доброзичливої сімейної атмосфери, за якої діти відчували б комфорт, безпеку і захищеність. Також потрібно навчати батьків поважати своїх дітей як особистостей, приймати їхню індивідуальність, помічати успіхи і заохочувати до них, зважати на інтереси дітей, підтримувати вияви їхньої творчості, прояви самостійності, ініціативи.

У формуванні успіху значна роль відводиться самопочуттю

дитини в сім'ї, яке складається під дією багатьох чинників. Ми не можемо заперечувати вплив факторів матеріальних, однак значно важливішим є характер сімейних взаємин, під яким ми розуміємо не тільки доброзичливе ставлення до самої дитини, але й інших членів сім'ї один до одного.

Якщо дитина відчуває до себе гарне ставлення, але є свідком чвар між дорослими, їхньої конкуренції за сімейну владу, любов та прихильність дітей, то несприятлива сімейна атмосфера зумовлює і її погане психічне самопочуття. За таких умов зростає почуття незахищеності, невпевненості, тривога відносно нових обставин, страх за розпад сім'ї. І навпаки, доброзичливе ставлення членів сім'ї один до одного створює затишну домашню атмосферу, яка є запорукою гарного самопочуття й успішного психічного розвитку дитини. Природно, що у родині, в якій переважає бадьорий, оптимістичний настрій, де панує мир, спокій і впевненість, а члени сім'ї підтримують один одного, діти відчувають захищеність, комфорт, не замикаються в собі, не відчувають ненависті до оточуючих, не переживають безпричинного страху. За таких умов вони орієнтуються на досягнення успіху у своїй діяльності.

У більшості випадків характерне для кожної дитини ставлення до оточуючих і до себе є прямим відображенням стилю взаємин у сім'ї. Отже, щоб навчити дитину жити повноцінним життям, сприймати світ з оптимізмом, відчувати гармонію з навколишнім середовищем і в собі, батькам необхідно навчитися цьому самим. Тим самим турбота про радісне світосприйняття своєї дитини є одним із головних батьківських обов'язків.

З метою оволодіння батьками вмінням створювати позитивний емоційний настрій, розвитку в них переконання у важливості підтримання позитивної сімейної атмосфери рекомендуємо проводити батьківський лекторій, надавати консультації. Реалізація зазначеного вище змісту може здійснюватися також шляхом організації і проведення батьківських зборів, бесід, прес-конференцій із проблем сімейного виховання, днів відкритих дверей, а також таких нетрадиційних форм роботи, як зустрічі за круглим столом, проведення дискусійного клубу, створення "Сімейної скриньки" (містить добірку матеріалів із досвіду родинного виховання), альбому-

естафети “Наші успіхи”.

Зазначені форми роботи охоплюють наступні теми: “Виховання дітей – спільна справа батьків і педагогів”, “Роль сім’ї у розвитку особистості дитини”, “Дотримання прав дитини. Обов’язки батьків. Конвенція ООН про права дитини”, “Вікові особливості шестирічок”, “Етика стосунків у сім’ї”, “Типові помилки у сімейному вихованні”, “Культура спілкування”, “Наскільки самостійна шестирічна дитина”, “Інтереси та захоплення шестирічного учня”, “У чому полягає дитячий успіх”, “Щаслива сім’я. Яка вона?”, “Природа, казка, діти і дорослі”.

Необхідність проведення індивідуальних консультацій, бесід зумовлюється різним рівнем освіти батьків, їхніх уявлень про особливості сімейного виховання, а також індивідуальністю поведінки, характеру, внутрішнього світу кожної дитини. Батькам слід надавати поради щодо формування адекватної самооцінки у дітей, рекомендувати стилі поведінки з дітьми неспокійними, замкненими, сором’язливими, конфліктними (див. додаток Б), опрацьовувати правила поведінки, що передбачають прояви поваги, любові, зацікавленості індивідуальністю дитини (див. додаток В).

Увага батьків також має акцентуватися на збереженні первісного дитячого оптимізму, життєрадісності. Для цього необхідно, по-перше, щоб дитина відчувала цілісність сім’ї, відданість батьків один одному; по-друге, щоб позитивні емоційні оцінки переважали над негативними (відомо, що дитину потрібно більше хвалити, ніж сварити. Навіть, якщо батьки і карають за провину, дитина має відчувати, що за їхньою суворістю криється любов та турбота, а не відчуження і ненависть. Надто важливо батькам пробачати дитячі провини перед сном, оскільки довготривалий вплив почуттям провини нівелює впевненість у собі, оптимізм); по-третє, особистий приклад батьків радісного світосприйняття, готовності долати перешкоди (необхідно демонструвати радість не тільки від досягнення успіху, але і від наполегливості у прямуванні до нього, від процесу переборення труднощів).

Підтримка постійного зв’язку з батьками учнів, вивчення умов життя, індивідуальних особливостей школярів, взаємний обмін інформацією про досягнення дитини, її поведінку в школі, вдома, на вулиці, у громадських місцях дозволять батькам і вчителям,

вихователям скласти об'єктивне цілісне уявлення про особливості характеру школяра, манери його поведінки, про його захоплення і схильності, про ставлення до старших та однолітків і на цій основі вирішувати питання подальшої спільної діяльності з формування успішної особистості.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Яка роль сім'ї у становленні успішної особистості дитини?
2. Назвіть завдання роботи з батьками щодо обговорюваної проблеми.
3. Які фактори впливають на психічне самопочуття дитини в сім'ї?
4. Охарактеризуйте форми роботи з батьками, покликані допомогти навчитися створювати позитивну сімейну атмосферу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Запропонуйте тематику індивідуальних консультацій з батьками з метою збагачення їх досвіду щодо виховання дітей в руслі досягнення ними успіху у своїх починаннях.
2. З допомогою батьків обраного Вами першого класу оформіть альбом-естафету «Наші успіхи».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Глассер У. Школи без неудачников. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
2. Добротворский И.Л. Технологии успеха: все, что вам нужно знать о достижении успеха. –М.: “КСП”, 1996. – 192 с.
3. Маккей Х. Уцелеть среди акул: Деловой бестселлер /Х.Маккей; Пер. с англ. Ю.В.Семенова. Технология успеха / Е.Ксенчук, М.Киянова; К сб. в целом: Сост. В.В.Шарпило. – Мн.: Парадокс, 1997. – 432 с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене. – К.: ВАТ “КДНК”, 2001. – 608 с.
5. Педагогічна майстерність: Підручник /І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа., 1997. – 349 с.
6. Рыбаков В.И. или Е: где ключ к жизненному успеху? // Семья и

школа. – 1996. – №1. – С. 12.

7. Свєргун О.Ю. Психология успеха, или Как стать хозяином своей жизни. – М.: АСТ – ПРЕСС, 2000. – 384 с.
8. Чернявська О. Право дитини на помилку: /Психологія успіху/
// Початкова освіта. – 2000. – №4. – С. 1.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Дитячі роки накладають відбиток на все подальше життя людини. Саме в цей період закладаються основні риси характеру, формується світогляд, визначається активне, вольове, дійове чи, навпаки, пасивне, споживацьке відношення до життя. Тому велику увагу слід приділити досягненню успіху дитиною в її починаннях, що сприяє життєвому самоствердженню особистості, підвищує віру в свої сили, забезпечує відчуття повноти життя, що супроводжується радісними переживаннями, наповнює людське життя щастям. У ситуації успіху зростає активність діяльності, індивід стає учасником власного становлення. За цих умов збуджується бажання утверджувати в собі позитивне, боротися зі своїми вадами. Успіх, закріплений заохоченням, веде до формування впевненості у собі. А це є підґрунтям для виховання сильної, ініціативної, наполегливої у виконанні своїх задумів особистості.

У зв'язку з приходом дитини до школи змінюється її соціальне становище. До шкільного життя від неї не вимагалось щодня радувати найближче оточення своїми розумовими досягненнями. Тепер же на неї звалився величезний тягар відповідальності, який має назву навчання. Батьки, вчителі, вихователі, рідня – всі прагнуть, щоб дитина була розумною, кмітливою, досягала успіхів у навчанні.

Одні малюки з впевненістю переступають шкільний поріг, інші, навпаки, вже виявляють сумніви у власних можливостях. Р.Бернс зазначає, що доволі чітке уявлення про свою цінність викликає у дитини цілий ряд очікувань, пов'язаних зі школою. Якщо вона виросла в атмосфері тепла і любові, очікування ведуть її вперед, до успіху, якщо ж до цих пір в реакціях значимих інших вона бачила тільки дорікання і відштовхування, ці очікування не даватимуть їй можливості успішно просуватися вперед.

Хоча кожна дитина ще до вступу у школу так чи інакше відчула радість перемоги і гіркий присмак поразки і набула відповідного досвіду, тільки в школі її досягнення і невдачі набувають офіційного характеру, постійно реєструються і проголошуються публічно.

Як вдало помітив У.Джемс, без спроби досягнення не буває поразок. Однак школярам майже не надається можливість вибору

діяльності, в якій вони відчували б себе компетентними. Домінуючою цінністю в системі освіти є успіхи у навчанні. В.С.Мухіна зазначає, що всі інші успіхи, що створюють статус дитини в очах інших і її власних, вже не мають такого значення, як шкільна оцінка. З початком шкільного життя дитина у строго визначені строки має оволодіти певною сумою знань, умінь, навичок, навчитися користуватися ними. Однак не у всіх це получається, тому виникає ризик переважаючої мотивації уникнення невдачі у дітей, які не показують гарних результатів у навчанні (а їх, зазначимо, є немала кількість).

В той час, як діти з високим рівнем навчальних досягнень отримують схвалення і винагороду, діти з низьким рівнем встигання, незалежно від їх здібностей у інших сферах, як правило, отримують низьку оцінку, несхвалення. Це призводить до того, що встигання у навчанні стає для основної маси дітей важливим критерієм самооцінки. Невстигаючі школярі часто відчують свою некомпетентність і неповноцінність.

Дитина шести років відкрита для зовнішніх впливів, які відіграють значну роль у формуванні її як особистості, у пізнанні та оцінці себе. Тому таким важливим є оточення, в якому виховується дитина. Якщо вихователь розумітиме успіх однобоко (як успіх у навчанні), не помічатиме досягнень вихованця у інших сферах діяльності, не допомагатиме йому розвиватися в напрямку, до якого у нього є хист, самоствердитись, то є значний ризик того, що дитина замкнеться у собі чи, навпаки, стане агресивною, намагатиметься завоювати увагу, порушуючи поведінку тощо.

Виявляючи до дітей безпосередній інтерес, турботу, увагу, доброту, зацікавлення у їхній долі, допомагаючи відчувати себе успішними, вихователі закладають фундамент для становлення повноцінної, психічно здорової, корисної для суспільства особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В. В мире детских игр // Воспитание школьников. – 2000. – № 7. – С. 16–19.
2. Азаров Ю. Педагогика любви и свободы. – М.: Топикал, 1994. – 608 с.
3. Амонашвили Ш.А. В школу – с шести лет // Педагогический поиск / Сост. И.Н.Баженова. – М.: Педагогика, 1990. – С. 9–58.
4. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1983. – 208 с.
5. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. – М.: Изд-во НКП РСФСР, 1935. – 146 с.
6. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1968. – 339 с.
7. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать. (Мастерство учителя: идеи, советы, предложения). -Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. –176 с.
8. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики: Курс лекций. – М.: Воронеж, 1996. – Ч. 1. – 320 с.
9. Берн Э. Введение в психиатрию и психоанализ для непосвященных: Пер. с англ. – СПб: Санкт-Петербург Оркестр: Талисман, 1994. – 432 с.
10. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
11. Бех І.Д. Виховання особистості в соціогенетичному дискурсі // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді). Зб. наук. праць. – Книга 1. – К., 2001. – С. 8–16.
12. Бех І.Д. Концептуальні засади формування у школяра особистісних цінностей // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали звітної науково-практичної конференції. – К., 1999. – С. 4–8.
13. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук. -метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
14. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 200 с.

15. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологические исследования). – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.

16. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

17. Бужина І.В. Гуманістичні відносини молодших школярів: сутність, досвід, закономірність. – Одеса: Маяк, 2001. – 182 с.

18. Валеева Р.А. Теория и практика гуманистического воспитания в европейской педагогике (первая половина XX века). – Автореф. ...докт. пед. наук. – Казань, 1997.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.

20. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 576 с.

21. Воспитание гуманных чувств у детей / В.К.Котырло, С.Е.Кулачковская, С.А.Ладывир и др.; Под ред. Л.Н.Прокопиенко, В.К.Котырло. – К.: Радянська школа, 1987. – 174 с.

22. Галигузова Л.Н., Смирнова Е.О. Ступени общения: от года до семи лет. – М.: Просвещение, 1992. – 143 с.

23. Гамезо М.В. Старший дошкольник и младший школьник: Психодиагностика и коррекция развития: Учебное пособие / Под ред. М.В.Гамезо, В.Ф.Герасимова, М.В.Орлова. – М.: Воронеж. МОДЕК, 1998. – 251 с.

24. Гатальская Г.В., Крыленко А.В. В школу – с радостью. Практическая психология для учителя. – Мн.: Амалфея, 1998. – 240 с.

25. Глассер У. Школы без неудачников. Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. В.Я.Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.

26. Глущенко А.Г. Ситуація успіху в моральному вихованні учня // Початкова школа. – 1977. – №9. – С. 24–28.

27. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

28. Гончаров Г.А. Суггестия: теория и практика. – М.: “КСП”, 1995. – 320 с.

29. Горбачева В.А. Формирование поведения детей в детском саду. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1957. – 160 с.

30. Гра за правилами: Декілька правил досягнення успіху // Позакласний час. – 1999. – №4. – С. 11–12.

31. Давыдов В.В., Варданян А.У. Учебная деятельность и моделирование. – Ереван, 1981.

32. Девис Ф. Полная уверенность в себе: исчерпывающее руководство на пути достижения личного успеха и уверенности в себе. – Мн.: ООО “Попурри”, 1996. – 248 с.

33. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.

34. Добротворский И.Л. Технологии успеха: все, что вам нужно знать о достижении успеха. – М.: “КСП”, 1996. – 192 с.

35. Дэвис Р.Ю. О чем вы мечтаете? / Способы активизации внутреннего потенциала человека /. – К.: Центр самоактивизации ЦСА, б/г. – 32 с.

36. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.

37. Закон України “Про загальну середню освіту” // Орієнтир. – 1999. – №125–126. – 8 липня. – С. 1–8.

38. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1996. – 21 серпня.

39. Запорожец А.В. Психология: Учебник для дошкольных педагогических училищ. – М., 1961. – 228 с.

40. Запорожец А.В. и др. Развитие общения у дошкольников (Характеристика основных форм общения со взрослыми у детей от рождения до 7-ми лет) / Под ред. АВ.Запорожца и М.И.Лисиной. – М.: Педагогика, 1974. – 288 с.

41. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 1999. – 384 с.

42. Изард К. Эмоции человека: Пер. с англ. М.:Изд-во Моск. унта, 1980. –440 с.

43. Ішук І.Т. та ін. Шлях до успіху: Досвідом діляться психологи-практики. Модель заняття-роздуму // Позакласний час. – 1999. – №4. – С. 2–3.

44. Карнеги Д. Как выбрать для себя дело, которое принесет вам радость и успех. – Днепропетровск, 1996. – 696 с.

45. Киселев А.Ф. Об организации обучения в первом классе 4-летней начальной школы // Начальная школа. – 2000. – №12. – С. 59–

65.

46. Кияновский А.А. Гуманистические основы формирования личности ученика начальных классов: Дис. ... канд. пед. наук. – Херсон, 2000. – 202 с.

47. Кларина Л. Процесс, направленный на развитие способности быть хозяином и творцом собственной жизни // Директор школы. – 2001. – №1. – С. 59–70.

48. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 190 с.

49. Кононко О. Особистісний підхід: суть та шляхи втілення в державній базовій програмі // Дошкільне виховання. – 2001. – №9. – С. 10–14.

50. Кононко О. Особистісно орієнтована модель дошкільної освіти: суть та проблеми впровадження у практику // Збірник наукових праць: Спеціальний випуск / В.Г.Кузь (гол. ред.) та ін. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 273 – 283.

51. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). – К.: Стилос, 2000. – 336 с.

52. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МО України, 1996. – №13.

53. Коробко С.Л., Сосідко В.В. Особливості педагогічного спілкування у першому класі // Навчання і виховання першокласників шестирічного віку: Зб. статей / Упоряд. К.С.Прищепа. – К.: Радянська школа, 1990. – С. 39–47.

54. Котырло В.К. Завтра в школу. – К.: Радянська школа, 1977. – 128 с.

55. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников. – К.: Радянська школа, 1971. – 196 с.

56. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1995. – 480 с.

57. Кульчицька О.І. Моральне виховання дошкільників. – К.: Радянська Україна, 1967. – 32 с.

58. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.

59. Левківський М.В. Інноваційні технології формування компетентності майбутніх вчителів // Освітні інноваційні технології викладання навчальних дисциплін: Зб. наук. -метод. праць / За ред. О.А.Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С.49–55.

60. Липкина А.И. Самооценка школьника. – М.: Знание, 1976. – 64 с.

61. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.

62. Лободюк Т.В., Ненашев І.Ю. Стратегія успіху: (З досвіду роботи Фізико-математичного ліцею №27 м. Харкова). – 2000. – №6. – С. 2–4.

63. Лутошкин А.Н. Эмоциональная жизнь детского коллектива. – М.: Знание, 1978. – 48 с.

64. Лэндрет Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений: Пер. с англ. – М.: Междунар. педагогическая академия, 1994. – 368 с.

65. Маккей Х. Уцелеть среди акул: Деловой бестселлер /Х.Маккей; Пер. с англ. Ю.В.Семенова. Технология успеха / Е.Ксенчук, М.Киянова; К сб. в целом: Сост. В.В.Шарпило. – Мн.: Парадокс, 1997. – 432 с.

66. Максименко С.Д. Общая психология. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер. – 2000. – 528 с.

67. Марден О. Воля і успіх / Пер. з англ. – Нью-Йорк: Говерля, 1975. – 108 с.

68. Марцинковская Т.Д. Диагностика психического развития детей. Пособие по практической психологии. – М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 1998. – 176 с.

69. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование: Пер. с англ. Г.А.Балла. – К.: Донецк, 1994. – 52 с.

70. Методи вивчення психічного розвитку дитини-дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практ. психологів, студ. серед. і вищ. пед. зал. / С.Є.Кулачківська, Т.О.Піроженко, Л.Г.Подольак та ін. – К.: Світич, 2003. – 40 с.

71. Мікеллі Д., Стро Е. Як досягти успіху у спілкуванні. – К.: Британська Рада в Україні, 2000. – 96 с.

72. Младший школьник как субъект педагогического воздействия /Межвузовский сборник научных трудов // Министерство народного

образования РСФСР /ЛГПИ им. А.И.Герцена. – Ленинград, 1989. – 132 с.

73. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене. – К.: ВАТ “КДНК”, 2001. – 608 с.

74. Мольц М. Я – это Я, или как стать счастливым: Пер. с англ. / Предисл. В.П.Зингченко, Е.Б.Моргунова. – М.: Прогресс, 1991. – 192 с.

75. Москальова А. Психологія успіху // Шкільний світ. – 2000. – №23. – С. 8.

76. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 5-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2000. – 456 с.

77. Мухина В.С. Шестилетний ребенок в школе: Кн. для учителя нач. классов. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.

78. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – №54–55. – 26 вересня – 3 жовтня. – С. 4–5.

79. Непомнящая Н.И. Становление ребенка 6–7 лет. – М.: Педагогика, 1992. – 160 с.

80. Ольшанская С. Путь к мечте или дорога на аукцион? / Представления школьников о жизненном идеале и стратегии успеха // Управление школой. – 1998. – №19. – С. 5–9.

81. Освітні технології: Навч. -метод. посіб./ О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.

82. Осмоловський А.О. Заохочуємо до особистісного прогресу // Обдарована дитина. – 1999. – №4. – С. 15–16.

83. Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста / Под ред. Д.Б.Эльконина, А.Л.Венгера: Монография. – М.: Педагогика, 1988. – 136 с.

84. Пашенко Д.І. Генезис педагогічних ідей у педагогіці: Монографія. – К.: Науковий світ, 2001. – 278с.

85. Педагогічна майстерність: Підручник /І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа., 1997. – 349 с.

86. Петрасинський З. Психологія успіху / Пер. з рос. // Шкільний світ, 1999. – №11. – С. 3–4.

87. Петровский А.В. Что мы знаем и чего не знаем о себе? – М.:

Педагогика, 1988. – 160 с.

88. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование. – Запорожье: Просвита, 2000. – 250 с.

89. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: “Академвидав”, 2004. – 456 с.

90. Приходько Ю.А. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К.: Радянська школа, 1987. – 128 с.

91. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Сборник научных трудов / Под ред. М.И.Лисиной, М.Г.Елагиной. – М: Ротапринт НИИ ОП АПН СССР, 1979. – 160 с.

92. Психическое развитие младших школьников: Экспериментальное психологическое исследование / Под ред. В.В.Давыдова; Науч.-исслед. Ин-т общей и педагогической психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.

93. Психічний розвиток дитини-дошкільника: Навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дит. дошк. закладів, студ. сер. і вищ. пед. закладів, батьків / С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір, Т.О.Піроженко та ін. – К.: Світич, 2004. – 75 с.

94. Психология жизненного успеха. Опыт социальнопсихологического анализа преодоления критических ситуаций / Сохань Л.В., Головаха Е.И., Ануфриева Р.А. и др. – К.: Ин-тут социологии НАН Украины, 1995. – 149 с.

95. Психология. Словарь / Под общ. ред А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

96. Психологія: Підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л.Трофімова. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.

97. Радул В.В. Соціально-педагогічна спрямованість майбутнього вчителя як необхідна умова здійснення виховних впливів // Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 6. – Вінниця: РВВДП “Державна картографічна фабрика”, 2002. – С. 64–66.

98. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.

99. Романовський О.Г., Михайличенко В.Є. Філософія досягнення успіху: Навчальний посібник. – Харків:НТУ “ХПІ”, 2003. – 691 с.
100. Рыбаков В.И. или Е: где ключ к жизненному успеху? // Семья и школа. – 1996. – №1. – С. 12.
101. Сазоненко Г.С., Осмоловський А.О. Педагогіка успіху // Обдарована дитина. –1999. – №4. – С. 8–14.
102. Свергун О.Ю. Психология успеха, или Как стать хозяином своей жизни. – М.: АСТ – ПРЕСС, 2000. – 384 с.
103. Селевко Т.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.:Народное образование, 1995. – 256 с.
104. Сенько Т.В. Успех и признание в группе: Ст. дошк. возраст. – Мн.: Народная асвета, 1991. – 112 с.
105. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.
106. Соціологія: короткий енциклопедичний словник. Уклад.: В.І.Волович, В.І.Тарасенко, М.В.Захарченко та ін. / Під заг. ред. В.І.Воловича. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
107. Степанов С. Репетиция успеха // Школьный психолог. – 2000. – №21. – С. 7.
108. Степанов С. Существует ли формула успеха? // Воспитание школьников. – 1995. – №4. – С. 46–50.
109. Субботский Е.В. Психология отношений партнерства у дошкольников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 144 с.
110. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2: Сто порад учителям. – С.419–656.
111. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Підручник для студентів / За ред. О.Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
112. Титаренко Т.М. Хлопчики і дівчатка: Психологічне становлення індивідуальності. – К.: Знання, 1989. – 48 с.
113. Ткачук Л.В. Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В.О. Сухомлинського: Дис.... канд. пед. наук. – Умань, 2001. – 227 с.

114. Тульчинский Г.Л. Разум, воля, успех: О философии поступка. – Л.: Издательство Ленинградского ун-та, 1990. – 216 с.
115. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев и др. – М.: Советская Энциклопедия, 1983. – 840 с.
116. Флоренский П.А. У водоразделов мысли. – М.: Правда, 1990. – 448 с.
117. Формирование личности: Проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Под ред. Г.Н.Филонова. – М.: Педагогика, 1983. – 256 с.
118. Хаббард Л.Р. Курс успеха путем общения. – Б.М., 1995. – 147 с.
119. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2 т.; Пер. с нем. / Под ред. Б.М.Величковского. – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – 407 с.
120. Ходаківська О., Балан О. Щастя і шляхи його досягнення // Культура і екологія юнацтва. – Хмельницький. – 1996. – С. 106–108.
121. Холт Д. Залог детских успехов / Пер. с англ. – СПб: Дельта, 1996. – 480 с.
122. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К.: Магістр–S, 1998. – 199 с.
123. Хрестоматия по философии: Учеб. пособие / П.В.Алексеев, А.В.Панин (сост.); Московский гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. Философский факультет. – 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Проспект, 1998. – 576 с.
124. Чернявська О. Право дитини на помилку: /Психологія успіху/ // Початкова освіта. – 2000. – №4. – С. 1.
125. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И.Буянова. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.
126. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. – Х.: Прапор, 2004. – 640 с.
127. Шухмин В. Философия успеха: / Человеческую природу нельзя исправить, но можно выявить в ней лучшее / // Первое сентября. – 1995. – №33. – С. 3.
128. Якобсон С.Г. Психологические проблемы этического развития детей / Науч. -исслед. Ин-т общей и педагогической

психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1984. – 144 с.

129. Ярмоленко П. Особистісно орієнтована психологія // Початкова школа. – 2001. – №12. – С. 31.

130. Яшнова О. Успешность обучения и воспитания младших школьников: новые исследования // Воспитание школьников. – 2002. – №8. – С. 35–39.

131. Coopersmith S. The Antecedents of Self-Esteem, San Francisco: Freeman.

132. James, W. Principles of Psychology, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1890.

133. Rosenberg, M. Society and the Adolescent Self-Image, Princeton: Princeton University Press, 1965.

134. Staines, J. A psychological and sociological investigation of the self as a significant factor in education' unpublished PhD thesis. University of London, 1954.

ДОДАТОК А

Принципи відносин з дітьми за Г.Лендретом [64, с.16]

Я не всезнайка. Тому я і не буду намагатися ним бути.

Я хочу, щоб мене любили. Тому я буду відкритий люблячим дітям.

Я хочу більше приймати в себе дитину. Тому я з інтересом і благоговінням дозволю дітям висвітлювати мій світ.

Я так мало знаю про складні лабіринти дитинства. Тому я дозволю дітям навчати мене.

Я найкраще засвоюю знання, отримані в результаті власних зусиль. Тому я об'єднаю свої зусилля із зусиллями дитини.

Іноді мені потрібен притулок. Тому я даю притулок дітям.

Я люблю, коли мене приймають таким, яким я є насправді. Тому я буду прагнути співпереживати дитині й цінувати її.

Я роблю помилки. Вони свідчать про те, який я – людяний і схильний помилятися.

Тому я буду терплячим до людської сутності дитини.

Я реаую емоційно і виразно на світ власної реальності. Тому я постараюся ввійти у світ дитини.

Приємно почувати себе начальником і знати відповіді на всі питання. Тому мені знадобиться багато часу працювати над тим, щоб захистити від себе дітей.

Я – це я, і тим повніше, чим у більшій безпеці я себе відчуваю. Тому я буду послідовний у взаємодії з дітьми.

Я – єдиний, хто може прожити моє життя. Тому я не буду прагнути до того, щоб керувати життям дитини.

Я навчився майже всьому, що я знаю, на власному досвіді. Тому я дозволю дітям здобувати власний досвід.

Я черпаю надію і волю до життя всередині себе. Тому я буду визнавати і підтверджувати почуття самоті у дитини.

Я не можу зробити так, щоб страх, біль, розчарування і стреси дитини зникли. Тому я буду намагатися пом'якшувати удар.

Я відчуваю страх, коли я беззахисний. Тому я буду торкатись внутрішнього світу беззахисної дитини з добротою, ласкою і ніжністю.

ДОДАТОК Б

Поради дорослим щодо формування адекватної самооцінки у дитини

1. Не оберігайте дитину від повсякденних справ, не намагайтеся вирішувати за неї всі проблеми, але й не перевантажуйте тим, що не в її силах.

2. Не захвалюйте дитину, але й не забувайте заохотити її, якщо вона на це заслуговує. Покарання повинні бути співмірними з вчинками;

3. Заохочуйте в дитині ініціативу. Нехай вона буде ініціатором усіх починань, але також покажіть їй, що інші можуть бути у чомусь кращі за неї.

4. Не забувайте заохочувати й інших у присутності дитини. Підкресліть позитивні риси іншого і покажіть, що ваша дитина також може цього досягти.

5. Засвідчуйте власним прикладом адекватність ставлення до успіхів і невдач. Оцінюйте вголос свої можливості й результати справи.

6. Не порівнюйте дитину з іншими дітьми. Порівнюйте її з самою собою (тією, якою вона була вчора і якою, можливо, буде завтра).

Рекомендації щодо того, як будувати стиль своєї поведінки з неспокійною дитиною

- Уникайте крайнощів: не можна дозволяти дитині робити все, що їй заманеться, але не можна й усе забороняти. Чітко вирішіть для себе, що можна і чого не можна, і погодьте це з усіма членами сім'ї для того, щоб не було розходжень у вимогах;

- власною поведінкою показуйте дитині приклад: стримуйте свої емоції, адже вона наслідує вас у своїй поведінці;

- приділяйте дитині достатньо уваги, нехай вона ніколи не відчуває себе забутою, але в той же час поясніть дитині, що бувають моменти, коли вас обсідають інші турботи, це слід зрозуміти і прийняти;

- пам'ятайте, що істеричні напади найчастіше пов'язані з прагненням звернути на себе увагу або викликати співчуття. Не слід

потурати дитині, не потрібно змінювати своїх вимог. Краще, коли дитина заспокоїться, пояснити, чому вчинили так, а не інакше.

Кілька порад батькам замкнених дітей

1. Розширюйте коло спілкування вашої дитини, приводьте її у нові місця і знайомте з новими людьми.
2. Підкреслюйте переваги і корисність спілкування, розповідайте дитині, що нового й цікавого ви дізналися, а також яке задоволення дістали, спілкуючись з тією чи іншою людиною.
3. Прагніть самі стати для дитини прикладом людини, що ефективно спілкується.
4. Якщо ви помітите, що, незважаючи на ваші зусилля, дитина стає дедалі більш замкненою і відстороненою, зверніться по консультацію до психолога, який професійно допоможе вам розв'язати цю проблему.

Про стиль поведінки з сором'язливими дітьми

- Розширюйте коло знайомств своєї дитини, частіше запрошуйте до себе друзів, беріть у гості до знайомих людей, розширюйте маршрути прогулянок, учіть спокійно ставитися до нових місць;
- не варто постійно непокоїтися за дитину, намагаючись повністю оберігати її від усіляких небезпек, в основному вигаданих вами, не намагайтеся самі зробити все за дитину, передбачити всі утруднення, дайте їй певну міру свободи і відкритих дій; постійно зміцнюйте в дитині впевненість у собі, у власних силах;
- залучайте дитину до виконання різних доручень, пов'язаних із спілкуванням, створюйте ситуації, в яких сором'язливій дитині довелося б вступати в контакт із "чужими" дорослими.

Поради, що стосуються поведінки дорослих із конфліктними дітьми

1. Стримуйте намагання дитини провокувати сварки з іншими. Слід звертати увагу на недружні погляди одне на одного або буркотіння чогось з образою собі під ніс.
2. Не намагайтесь припинити сварку, звинувативши іншу

дитину в її провокуванні і захищаючи свою. Прагніть об'єктивно розібратися в причинах її виникнення.

3. Після конфлікту обговоріть із дитиною причини його виникнення, наголосіть на неправильних діях, які призвели до конфлікту. Спробуйте знайти інші можливі способи виходу з конфліктної ситуації.

4. Не обговорюйте в присутності дитини проблеми її поведінки. Вона може упевнитися в тому, що конфлікти неминучі, і продовжуватиме їх провокувати.

5. Не завжди слід втручатися в конфлікти дітей, оскільки вони часто самі можуть знайти спільну мову.

ДОДАТОК В

Правила поведінки батьків з дитиною

1. Любіть свою дитину. Радійте з її присутності, приймайте її такою, яка вона є, не ображайте, не принижуйте, не підривайте її впевненості у собі, не піддавайте несправедливому покаранню, не позбавляйте своєї довіри.

2. Частіше хваліть і підбадьорюйте дитину, однак пам'ятайте, що похвала має бути заслуженою.

3. Охороняйте свою дитину. Захищайте від фізичних і душевних небезпек, у разі потреби жертвуючи своїми інтересами.

4. Будьте гарним прикладом для дитини. Прищепіть їй повагу до загальнолюдських цінностей, самі живіть згідно з ними.

5. Грайтеся і працюйте з дітьми. Приділяйте їм якомога більше часу, частіше розмовляйте, цікавтеся їхніми досягненнями, допомагайте у разі потреби.

6. Якщо дитина не хоче щось робити, не примушуйте її. Залиште це завдання і поверніться до нього, коли у неї з'явиться відповідний настрій, визріє інтерес.

7. Дайте можливість дитині набути власний досвід, навіть якщо це іноді пов'язано з певним ризиком. Пам'ятайте, що надмірно опікувана від будь-якої небезпеки дитина нерідко стає соціальним інвалідом.

8. Надавайте дитині можливість таких переживань, які матимуть цінність спогадів. Дитина "живиться", як і дорослий, переживаннями, що дають їй змогу орієнтуватися в подіях. Нехай спогад про щасливе дитинство зігріває її все життя.

9. Чекайте від дитини тільки таких міркувань та оцінок, на які вона здатна у своєму віці, виходячи з рівня свого розвитку і життєвого досвіду.

10. Не порівнюйте успіхи своєї дитини з іншими. Краще подивіться, якою вона була вчора і якою стала сьогодні.

11. Не виявляйте негативізму, якщо у дитини якесь уміння виробляється не тоді, коли ви на це чекаєте.

СКАРБНИЧКА АФОРИЗМІВ

Життя вимагає руху. (**Аристотель**)

Одна година справжньої праці надає людині більше сили, ніж місяць скарг на життя. (**Бероу**)

Мистецтво слухати майже рівнозначне мистецтву говорити.
(**П. Буаст**)

Успіх — дитина наполегливості. (**П. Буаст**)

Не буває великих діянь без великих перешкод. (**Вольтер**)

Не знати — однаково, що не розвиватися, не рухатися.
(**М. Горький**)

У людині є три характери: той, який їй приписують, той, який вона сама собі приписує і, нарешті, той, який є в неї насправді.

(**В. Гюго**)

Недостатньо мати хороший розум, головне — правильно його використовувати. (**Р. Декарт**)

Мислення — мати діяльності. (**Т. Карлейль**)

Найскладніше — радіти чужому успіху. (Китайське прислів'я)

Уважай нещасним той день чи ту годину, в які ти не засвоїв нічого нового і нічого не додав до своєї освіти. (**Я. Коменський**)

Народитись мало — потрібно ще відбутись. (**Ксенократ**)

Якщо ви хочете, щоб вас поважали, майте справу тільки з тими людьми, які заслуговують на повагу. (**Ж. Лабрюйєль**)

Радіти самому — це сумно. (**Т. Лессінг**)

Усі перемоги починаються з перемоги над собою. (**Л. Леонов**)

Не слід лягати спати, перш ніж не скажеш собі, що за день ти чомусь навчився. (**Г. Ліхтенберг**)

Треба багато вчитися, щоб зрозуміти, що мало знаєш.
(**М. Монтень**)

Неук має велику перевагу перед освіченою людиною: він завжди задоволений собою. (**Наполеон**)

Коли потерпів невдачу, починай спочатку. (**Народна мудрість**)

Чим людина розумніша і добріша, тим більш вона помічає добра в інших людях. (**Б. Паскаль**)

Здібності, як м'язи, ростуть, лише коли їх тренувати. (**У. Пен**)

Знання і тільки знання роблять людину великою і вільною.
(**Д. Пісарєв**)

І у веселощах, і у праці не доводь себе до перевтоми; перше —

шкодить тілу, а друге — здібностям. (**Піфагор**)

Силу розуму дають вправи, а не спокій. (**А. Поп**)

Всяка справжня освіта здобувається лише шляхом самоосвіти.

(**М. Рубакін**)

Успіх — це шлях, а не мета. (**Б. Світленд**)

Бездіяльність корисна як відпочинок, але шкідлива як заняття.

(**Сенека**)

І після поганого врожаю треба сіяти. (**Сенека**)

Коротке життя ми не отримуємо, а робимо його таким. (**Сенека**)

Роздумливість зміцнює успіх. (**С. Сепор**)

Життєрадісність — це не тільки ознака здоров'я, а й найдієвіший засіб, котрий позбавляє від хвороб. (**С. Смайсл**)

Людина не повинна присвячувати весь свій час тільки праці, їй необхідний відпочинок. (**В. Смольянінов**)

Існує безліч хвороб, а здоров'я — лише одне. (**Сократ**)

Пізнай себе і ти пізнаєш світ. (**Сократ**)

Якщо ти будеш допитливим, ти будеш багато знати. (**Сократ**)

Багато говорити і багато сказати — не одне й те ж. (**Софокл**)

Підтримка здоров'я є обов'язок. (**Г. Спенсер**)

Якщо ви хочете, щоб життя посміхалось вам, подаруйте спочатку йому гарний настрій. (**Спіноза**)

Уміння вести розмову — це талант. (**Стендаль**)

Найвища насолода — досягти того, чого, на думку інших, ви не можете досягти. (**В. Сухомлинський**)

Постав над собою 100 вчителів — вони виявляються безсилими, якщо ти сам не змусиш себе вчитися. (**В. Сухомлинський**)

Тісна співпраця — шлях до великого успіху. (**В. Сухомлинський**)

Успіх — наслідок і не повинен бути метою. (**Г. Флобер**)

Людині, яка не слухає порад, не можна допомогти. (**Франклін**)

У праці з доброї волі є душа, є натхнення. (**А. Франс**)

Людина має навчитися підкорятися собі та своїм рішенням.

(**Цицерон**)

Поетами народжуються, а ораторами стають. (**Цицерон**)

Я ніколи не буваю таким зайнятим, як у години дозвілля.

(**Цицерон**)

Без праці не може бути чистого та радісного життя. (**А. Чехов**)

Людина — безодня, що криється в цій безодні, невідомо навіть їй самій. **(І. Шевелєв)**

Хазяїн своєї долі той, хто вміє пожинати плоди своїх невдач. **(І. Шевелєв)**

Дозвілля без духовних занять — загибель для людини. **(А. Шопенгауер)**